

35
H69

35:004

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат ва жамият қурилиши академияси
Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси
ҳузуридаги Фан ва технологияларни ривожлантиришни
мувофиқлаштириш қўмитаси

Т.Н. НИШОНБОВ

**ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ ТАКОМИЛИДА
“ЭЛЕКТРОН ҲУКУМАТ” ТИЗИМИ
ўқув-услубий қўлланма**

20336965

“Akademiya”
Тошкент — 2011

O'QUV ZALI

TAYU KUTUBXONASI
369091

УДК:35:004(575.1)

ББК 63.3

Н69

Н69 Туйғун Нишонбоев.

Давлат бошқаруви такомиллида “Электрон ҳукумат тизими”. Уқув-услугубий қўлланма. ЎзР Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси./ ЎзР Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш қўмитаси. -Т.: Akademiya, 2011.

ISBN 978-9943-300-97-2

УДК: 35:004(575.1)

ББК 63.3

Ушбу ўқув-услугубий қўлланма Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш қўмитаси ИТД 17-041 “Давлат органларининг бошқарув маҳоратларини ахборот технологиялари асосида такомиллаштириш муаммолари” мавзусидаги грант лойиҳаси доирасида бажарилган.

Қўлланмада “Электрон ҳукумат” тизими, унинг таркибий модуллари, тизимнинг асосий хизмат турлари ва уларни тақдим этиш йўллари, давлат органлари бошқарувида қўлланаётган хориж тажрибаси, утиш давридаги давлатларнинг бошқарувига “Электрон ҳукумат” тизими услубларини босқичма-босқич жорий этиш бўйича таклиф ва тавсиялар келтирилади ҳамда электрон ҳужжат айланиши тизими, давлат муассасасининг ушбу тизим асосидаги иш юритиш технологияси, электрон рақамли имзо ва уни амалиётда қўллашга оид масалалар ёритилади.

Қўлланма давлат бошқаруви йўналишидаги тингловчилар, стажёр-тадқиқотчилар, ўқитувчилар ҳамда ушбу соҳа билан кизиқувчиларга мўлжалланган.

ISBN 978-9943-300-97-2

© Akademiya, Тошкент, 2011.

Кириш

Ахборотлаштириш жараёнларини ривожлантириш, жамият ҳаёти ва иқтисодиётнинг барча соҳаларига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш, аҳолининг ахборотга тобора ошиб бораётган эҳтиёжини тулароқ қондириш, уларнинг жаҳон ахборот ресурсларига чиқишларини такомиллаштириш республикамизнинг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади.

Охириги йилларда республикамиз ҳаётининг турли соҳаларида ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ) ни кенг жорий этиш ва ривожлантириш ҳамда ахборот жамияти сари ҳаракатни фаоллаштиришга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 30 майдаги “Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш тўғрисида”ги Фармони ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 6 июндаги “Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори, 2003-2004 йилларда қабул қилинган “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонуннинг янги таҳрири, “Электрон рақамли имзо тўғрисида” ги, “Электрон ҳужжатлар айланиши тўғрисида”ги, “Электрон тижорат тўғрисида”ги, “Электрон тўловлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатларини алоҳида қайд этиш жоиз. Мазкур ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларда фуқароларнинг ахборотлаштириш соҳасидаги конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишнинг принципиал масалалари ўз ечимини топган бўлиб, улар айна пайтда амалиётга жорий этилмоқда. Жумладан, қабул қилинган ҳужжатлар асосида республикада 2002-2010 йилларда компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш дастури ишлаб чиқилди ва амалга оширилмоқда.

Давлат бошқарув органлари фаолиятини ахборот технологиялари имкониятлари асосида такомиллаштириш масалалари тобора стратегик аҳамият касб этиб бормоқда. Бошқарувни номарказлаштириш ва демократлаштириш бўйича амалга оширилаётган ислохотлар фикримизнинг далилидир.

Давлат бошқарувида юз бераётган маъмурий ислохотлар натижасида ҳукумат идораларининг тузилмалари қайта қўрилиб, штатлар сони тобора камайиб бораёпти. Иккинчи тарафдан эса, давлат идораларининг фаолият доираси тобора кенгайиб, жойлардан келаётган ахборотларнинг ҳажми кундан-кунга ошиб бормоқда. Уларни оператив қайта ишлаб, аниқ якуний ахборотларни шакллантириш жараёнларини идоралардаги мавжуд штат birlikлари томонидан оддий услубда амалга ошириш учун жуда катта вақт ва масъулият талаб қилинади, аксарият ҳолларда керакли маълумотларни ўз вақтида шакллантиришнинг иложи бўлмай қолмоқда. Қоғозда битилган маълумотларни йиғиш, қайта ишлаб умумлашган маълумотларни шакллантириш, уларни керакли манзилларга узатиш, сақлаш, маълумотларда кўзда тутилган топшириқлар бажариланини назорат қилиш каби жараёнларни амалга оширишда мураккабликлар юзага келаётганлигини ҳисобга оладиган бўлсак, юқорида давлат бошқарув органлари фаолиятини ахборот технологиялари имкониятлари асосида такомиллаштириш тўғрисида билдирилган фикрнинг ўта муҳимлигига ортиқча изоҳнинг кераги бўлмайди.

Айрим давлат идораларида маълумотлар билан ишлаш жараёнлари маълум даражада автоматлаштирилган бўлса-да, лекин ҳар бир давлат идораси аксарият ҳолларда ўз фаолиятини имкониятидан келиб чиқиб автоном равишда автоматлаштиради. Оқибатда идораларда ҳар хил техник восита ва дастурлар асосида яратилган автоматлаштирилган ахборот тизимлари жорий этилади. Бундай услубда яратилган ахборот тизимларининг кейинчалик бир-бири билан боғланиб, ўзаро ҳамкорликда олиб бора-

диган муносабатларида катта муаммолар юзага келиши табиийдир. Ушбу муаммолар давлат идораларини аҳолига хизмат кўрсатиш жараёнлари ҳамда бизнес ташкилотлари билан олиб борадиган муносабатларида ҳам кўзга ташланади.

Мазкур муаммоларни бартараф этиш ва давлат бошқарувини замонавий ахборот-коммуникация технологиялари асосида такомиллаштириш мақсадида республикамизда 2004 йилдан бошлаб, “Электрон ҳукумат” тизимини яратиш бўйича дастлабки ишлар амалга оширила бошланди. Унда давлат бошқарув идораларининг ягона ахборот ҳудудини ташкил этиш ва уларнинг ўзаро фаолияти, аҳоли ва бизнес тузилмалари билан бўладиган муносабатларини ушбу ахборот ҳудуди асосида амалга ошириш режалаштирилган. Мазкур услубий қўлланманинг мавзуси айнан ана шу муаммога бағишланган бўлиб, у давлат идораларидаги бошқарув жараёнларини электрон ҳукумат услубларини қўлланаш асосида такомиллаштириш йўналишидаги дастлабки адабиётлардан ҳисобланади.

I боб. Ахборот технологиялари ва тизимлари. Давлат органларининг ахборот тизимлари

1.1. Ахборот, ахборот технологиялари ва ахборот тизимлари

Сўнги 10 йиллик ичида дунё ҳамжамияти «индустриал жамиятдан» «ахборот жамиятига» ўтиш жараёнини ўз бошидан кечирмоқда. Ишлаб чиқариш усуллари, одамларнинг дунёқараши, давлатлараро муносабатларда катта ўзгаришлар рўй бериши оқибатида инсонлар кундалик ҳаётда «ахборот», «ахборотлаштириш», «ахборот технологиялари» каби ибораларни кундан-кунга кўпроқ ишлатиб келмоқдалар.

Инсонлар дунёқарашининг шаклланиб бориши, жамоатчилик-сиёсий ҳаракатлар ва ижтимоий барқарорлик ахборот маконининг ривожланиши билан узвий боғлиқ бўлиб бормоқда. Ривожланган давлатларда (АҚШ, Англия, Япония ва б.) ахборот ресурсларини яратиш ва жамиятни ахборотларга бўлган эҳтиёжини қондириш билан боғлиқ масалалар асосий масала деб белгиланган.

Бутун дунёда, жумладан, республикамизда ҳам ахборотлаштириш жараёнининг асосий вазифаси барча соҳаларда жамиятнинг ахборот олишга бўлган эҳтиёжини қондиришга йўналтирилган.

Ҳар бир идора ва муассаса фаолиятининг самараси унинг ахборот ресурсларига боғлиқ. Агарда муассасанинг бошқарув тизими тўлиқ ва аниқ бўлмаган ёки кечикиб келган ахборотлар асосида бошқарув таъсир ахборотларини шакллантириб бошқариладиган тизимга узатиб юборса, улар асосида ташкил этилган жараён, албатта, кутилган натижаларни бермайди.

Бугунги тобора шаклланиб бораётган ахборотлашган жамиятда ҳеч бир идора ўз фаолиятини ахборотсиз амалга ошира олмайди. Раҳбардан тортиб, то оддий ходимгача турли хилдаги ахборотларга асосланиб иш юритади.

Умуман, ахборот деганда ноаниқлик даражасини камайтирадиган ташқи муҳит тўғрисидаги хабар ва маълумотлар (объектлар, ходисалар, таъсирлар ва ҳ. к.) тушунилади.

Алоҳида таъкидлаш жоизки, ҳар қандай маълумот ва хабарлар ҳам ахборот ҳисобланавермайди. Маълумотлар ташқи ва ички манбалардан келган, тартибга солинмаган, таҳлил этилмаган ва умумлаштирилмаган турли факт, хабар ва рақамларни билдирадиган бўлса, ахборот – қайта ишланган, тартибга солинган ва таҳлил қилинган маълумотлардан ташкил топади ва у ўзининг таркибида янги, мавжуд бўлган ноаниқликни камайтирадиган билимларни мужассам этади. Шунинг учун ҳам бугунда ривожланган Интернет тармоғидаги маълумотларнинг аксариятини ахборот даражасида қабул қилиб бўлмайди.

Идора фаолиятига электрон шаклдаги ахборотлар билан ишлаш жараёнларининг жорий этилиши “қоғоз” шаклидаги ҳужжатлар билан ишлашда юзага келадиган қийинчиликларни, яъни вақт йўқотилиши ҳамда ҳужжатни қидириш, янгилаш, қайта ишлаш, тарқатиш, чоп этиш, сақлаш ва бошқа жараёнларда вужудга келадиган “огир” вазиятларнинг олдини олади.

Ахборотнинг сифати, яъни унинг қиммати, мазмуни ва фойдалилиги қуйидаги учта параметр асосида баҳоланади:

1. Ахборот мазмуни (content) – аниқлиги, муҳимлиги, тўлиқлиги, асосланганлиги, қисқа ва равлонлиги билан белгиланади.

Электрон шаклда яратилган маълумотни қабул қилган ходим уни бир марта ўқиб мазмунини тўлиқ тушуниб этиши ва унга асосланган ҳолда маълум бир муносабатни билдириши керак. Шу сабабли, электрон шаклда баён этилаётган ахборот бир тарафдан аниқ, қисқа, равлон бўлиши ва иккинчи тарафдан, ўзида баён этилаётган мазмуни тўлиқ ёритиши керак.

Бундай тартибда яратилган электрон шаклдаги маълумотлар компьютер хотирасида сақланаётганда нисбатан

кичик ҳажмдаги хотирани талаб қилади ҳамда бир нуқтадан иккинчи нуқтага узатилаётганда алоқа каналларидаги ахборот оқими ҳажмининг қўпайиб кетишининг олдини олади.

2. Ахборот шакли – тушунарли, аниқ ва равшанлиги, тартибга солинганлиги билан белгиланади.

Маълумотларнинг маълум бир шрифти ва андозалар асосида яратилиши ҳам катта аҳамиятга эга. Бугунги кунда ахборот технологиялари имкониятларидан фойдаланиб иш юритаётган аксарият муассасалар ўз маълумотларини одатда алоқа тармоғи имкониятлари ёрдамида файл кўри-нишида бир нуқтадан иккинчи нуқтага узатишади. Жойлардан қабул қилинган маълумотлар компьютерда қайта ишланиб умумлаштирилади. Бундай хатоликларга йўл қўйилиши натижасида вақтдан “ютқазилиши” мумкин. Жойларда маълумотларни олдиндан тасдиқланган маълум бир андозалар шаклида тузилиши оқибатида тарқоқ ҳолдаги маълумотлар базасини яратишга ва махсус дастурлар ёрдамида уларда акс этган маълумотларни умумийлаштириш жараёнларини автоматик равишда оператив амалга оширишга имкон яратилади.

3. Ахборотнинг келиб тушиш вақти – пайдо бўлиш тезлиги ва ўз вақтида келиб тушиши билан белгиланади.

Ахборот турли хил ташувчилар (электр сигналлари, радио тўлқинлари ва ҳ.к.) ёрдамида бир нуқтадан иккинчи нуқтага узатилади. (бунда улар рус тилида «сообщение» ёки «данные, компьютерные данные» деб аталади).

Муассаса фаолияти натижасида яратилган ва маълум ташувчилар асосида сақланаётган ахборотларнинг ҳажми унинг ахборот ресурслари ҳисобланади.

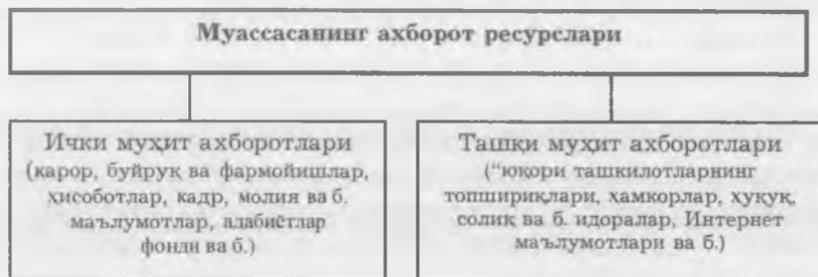
Муассасанинг ахборот ресурслари ахборот қаерда пайдо бўлганлигига кўра, ташқи ва ички муҳит ахборотларидан ташкил топади (1-чизма).

Ички муҳит ахборотлари муассаса департаментлари, бўлимлари молиявий ва хўжалик фаолиятини тўлиқ ва аниқ акс эттиради.

Муассасанинг ахборот ресурслари унинг ахборот тизими яратиш ва жорий этиш бўйича тузилаётган лойиҳанинг асосий параметри ҳисобланади.

Ахборот технологиялари – ахборотларни йиғиш, қайта ишлаш, сақлаш, узатиш, тақдим этиш ва фойдаланиш жараёнларини амалга оширишни таъминлаб берувчи компьютер техникаси, унинг системавий дастурлари, телекоммуникация воситалари, алоқа каналлари ва бошқа замонавий техника қурилмаларининг тўпламидир.

Ахборот технологиялари турли хил “нуқта”ларда тўпланган маълумот ва ахборотларни йиғиш, қайта ишлаш, сақлаш, узатиш жараёнларини автоматик равишда бажариш билан бир қаторда, улар асосида қарор қабул қилиш учун зарур ахборотларни шакллантириб, керакли манзилларга етказиб беришни таъминлайди.

1-чизма. Муассасанинг ахборот ресурслари.

Ахборот технологияларининг давлат бошқарувида жорий этилиши жамиятни давлат бошқарув органлари фаолияти тўғрисидаги ахборотлар билан таъминланиши жиҳатидан кенг қўламли қайта ўзгартиришнинг ажралмас қисми ҳисобланади. Бу давлат бошқаруви самарадорлигини ошириш, давлатнинг умуман жамият билан ҳамда унинг айрим институтлари ва фуқаролар билан ўзаро муносабатларини оптималлаштириш имконини беради.

Умуман олганда, бошқарув тўғрисидаги, шу жумладан, инсоният жамиятини бошқариш ҳақидаги фан дастлаб сиёсий ва ҳуқуқий назариялар сифатида ривожла-

ниб, ўтган XX асрнинг ўртасида кутилмаганда математикларнинг мулкига айланди. Бунга кўп жиҳатдан бошқарув – бу, энг аввало, ахборот жараёни эканлигини тушуниб етиш сабаб бўлди.

Бошқарув алоқа ва ахборотни қайта ишлаш тўғрисидаги кибернетика фани, биринчи электрон ҳисоблаш машина (ЭХМ)ларининг пайдо бўлиши муносабати билан келиб чиққанлиги ҳам эътиборлидир. ЭХМнинг дастлабки босқичида кибернетикада тадқиқотларнинг асосий предметларидан бири бошқарув фани бўлгани ҳолда, жуда катта тезликда инсоният жамиятининг турли соҳаларида бошқарув вазифаларини ҳал этиш учун асосий инструментал базага айланганлигини ҳам алоҳида таъкидлаш жоиз.

Ахборот технологиялари соҳасидаги янги ғоялар ва техник воситаларнинг имкониятлари уларни амалга оширувчилар учун кенг фойдаланиш йўлини очиб берди. Масалан, йигирманчи асрнинг охирларида хусусий бизнес вакиллари самарали менежмент услубларини қўллаб иш юритиш ва «электрон бошқарув» ғояларини жорий этишга эҳтиёж сездилар. Ушбу ғояларни амалга оширишда замонавий ахборот технологиялари асосий воситага айланди. Бугунги кунга келиб тегишли ташкилот ва муассасалар “Электрон ҳукумат”, “Электрон тижорат”, “Интернет-банкнинг” ва бошқа кўплаб тизимлар асосида самарали фаолият олиб бораётганлиги қувончлидир.

Муассасанинг бошқарув фаолиятида содир бўладиган жараёнларни (яъни маълумотларни йиғиш, қайта ишлаш, сақлаш, узатиш) амалга ошириш учун қўлланувчи ахборот технологиялари воситалари, унинг тузилмалари фаолиятини автоматлаштириш мақсадида тузилган махсус дастурларни амалга оширадиган ходимлар биргаликда муассасанинг ахборот тизими (АТ)ни ташкил қилади.

Ахборот тизимининг вазифаси муассаса ихтиёридаги барча ресурсларни самарали бошқариш учун зарур бўладиган ҳар хил типдаги ахборотларни ишлаб чиқишдан иборат.

Муассасанинг ахборот тизими унинг ҳар бир тузилмасида ечиладиган махсус функционал масала (ФМ)лар мажмуасидан ташкил топган бўлади. Улар муассасанинг бир ёки бир нечта бошқарув фаолиятини автоматлаштирадиган махсус ахборот-дастур таъминотидан иборат.

Идора вазифаларининг типик функционал масалалари қуйидагиларни ташкил этади:

«Кадрлар» - кадрлар бўйича масалаларни ечишга мўлжалланган. Кадр ахборот базасининг атрибутлари сифатида ходимнинг анкетасида кўрсатилган параметрлар кўрсатилади;

«Иш юритиш» (ёки «Котибият») - идора фаолиятини қоғозсиз иш юритиш техноляси асосида олиб борилишини таъминлайди;

«Назорат» («Мониторинг») - ҳужжатларнинг яратилиши, адресатларга юборилиши, кўрсатилган вазифаларни бажарилиш даражасини мониторинг қилади - ҳужжатнинг ҳаёт циклини назорат қилади.

«Муҳосиб ва ойлик иш ҳақи» - ушбу функционал масала идоранинг молиявий фаолиятини автоматлаштиришга мўлжалланган.

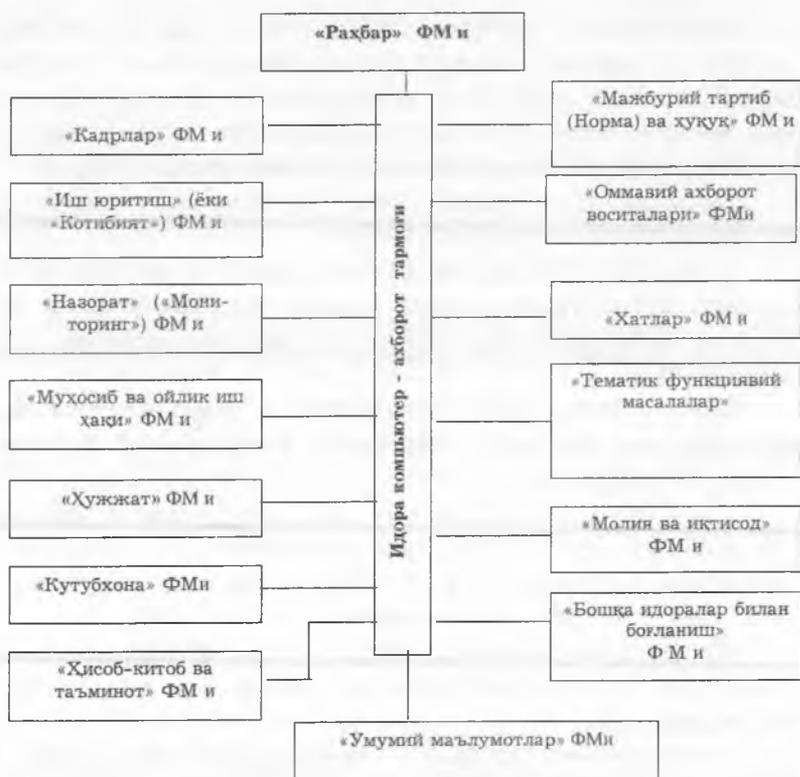
«Ахборот ресурслари» - идорада электрон асарлар фондини шакллантиради.

«Ҳисоб-китоб ва таъминот» - идора ички фаолиятида ҳужжалик ишларини автоматлаштиришга мўлжалланган

Идора фаолиятининг типик (муаммовий) функционал масалалари: «Мажбурий тартиб (Норма) ва ҳуқуқ», «Оммавий ахборот воситалари», «Хатлар», «Тематик функциявий масалалар», «Кўмакчи (вспомогательный) ФМ» ва бошқалар.

Ахборотларнинг бир қисми идорага юклатилган масалалар ечимини, қолган қисми - давлат бошқарувидаги бошқа идоралар билан ахборот алмашувини ташкил этади.

«Мажбурий тартиб (Норма) ва ҳуқуқ» - ушбу ФМ фойдаланувчиларни конкрет доирасидаги тартиб-ҳуқуқ мавзусидаги ахборотлар билан таъминлайди (2-чизма).

2-чизма. Идора ахборот тизимида ечиладиган функционал масалалар

«Оммавий ахборот воситалари» - ушбу идорага тааллуқли алоқа каналлари ва оммавий воситалардан келаётган ахборотларни оператив равишда йиғади ва таҳлил қилади.

«Хатлар» - юқори эшелондаги раҳбар ходимларга жамиятда бўлаётган ўзгаришларга оператив равишда ўз муносабатларини билдиришларига имкон яратиб беради. Хатлар асосида аниқланган долзарб муаммолар учун оптимал ечимларни топишга шароит яратади.

«Тематик функциявий масалалар» - идора йўналиши ҳақидаги маълумотлар базасини шакллантиради ва уларга фойдаланувчиларнинг киришига имконият яратиб беради.

«Кўмакчи (Ёрдамчи, «вспомогательный») ФМ» - идоранинг кўп қиррали ички ва ташқи фаолияти бўйича ахборот базалари, архив маълумот базалари бўйича қидирув жараёнларини амалга оширади ва б.

Бажарадиган вазифалари бўйича ахборот тизимлари (АТ) бир неча турларга ажратилади (1-жадвал).

1-жадвал

№	АТ тури	Асосий вазифаси
1	Маъмурий АТ лари	Жорий факт ва воқеа (транзакция)лар ҳақида маълумотларни қайд этадилар, муассаса маълумотлар базасидаги тезкор ахборотларни янгилайдилар ва керак бўлган жорий ҳисобларни бажарадилар
2	Офис АТ лари	Муассасада қоғозсиз иш юритиш, ҳужжатларни қайта ишлаш, чоп этиш ва кўпайтириш, иш режа, график ва жадвалларни тузиш, турли тошшириқларни тайёрлаш ва узатиш вазифаларини бажаради. Электрон телемажлислар ўтказиш, тошшириқлар бажарилишини тезкор равишда назорат қилиш ва идора фаолиятини бошқариш вазифаларини ижро этади. Офис хизматчиларига менеджерларнинг деярли барча сўров ва талабларини бажара олиш имкониятини яратади.
3	Бошқарувни қўллаб-қувватлаш АТ лари	Ўзгармас, статик структурали ва ўзгармайдиган усулда амалга ошириладиган доимий, тез-тез қайтариладиган вазифаларни бажариш учун мўлжалланган. Тизим доимий-даврий равишда ташкилот фаолиятининг турли қирралари тўғрисидаги структураланган ва қисқача кўринишга келтирилган ҳисоботларни тайёрлайди. У ҳал қиладиган масалалар қаторига турли амалларни бажариш эмас, балки уларни баҳолаш ва баҳолаш асосида ҳисоботлар тайёрлаш киради. Одатда тизим молиявий тизимлар тайёрлаган маълумотлар билан ишлайди. Фойдаланувчи бошқаришни қўллаб-қувватлаш тизимига бирон-бир хабарни шакллантириш бўйича сўровнома юборади. У, ўз навбатида, молиявий АТ маълумотларини структуралаштириб, қулай шароитга келтириб қайта ишлайди ва ҳисоботни тайёрлайди. Ҳисоботлар монитор экранида ёки қоғозда олинishi мумкин.

4.	Қарорлар қабул қилишни қўллаб-қувватлаш (ҚҚҚҚҚТ) АТлари	<p>Қарорларни тайёрлаш ва қабул қилиш учун керак бўлган тавсия, график, жадвал, диаграмма ва рўйхат кўринишида умумлаштирилган ҳамда тартибга солинган ахборотларни тайёрлаб бериш учун мўлжалланган. Ишлаш жараёнида тизим мураккаб моделларни яратиши ва улар асосида муаммоларни ҳал қилишнинг баъзи муқобил вариантларини таклиф қилиши мумкин.</p> <p>Унга молиявий ва бошқариш тизимларининг маълумотлари, шунингдек, бошқа манбалардан олинган маълумотлар киритилади. Тизим улар асосида модел яратади. Фойдаланувчи тизим дастури билан бевосита мулоқотда бўлади - унга қўшимча маълумотлар ва илгари киритилган маълумотларга тузатишлар киритади. Дастур иши натижасида муаммони ҳал қилиш йўллари ёритилган матнлар, маълум структурага эга ҳисоботлар ёки жадваллар яратилиши мумкин. Бу тизимларда маълумотларни қайта ишлаш ва таҳлил этиш вақтида бошқариладиган жараёнларнинг математик моделлари, мантиқий ва эвристик усуллар ишлатилади.</p>
5	Юқори поғона менежерлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш (ЮПМФҚҚ) АТлари	<p>Бундай АТларда маълумотлар юқори даражада структуралаштирилган ва ихчамлаштирилган кўринишга келтирилади ва сақланади. Таркибиди графиклари ҳам бўлиши мумкин бўлган стандарт шакллардаги ҳисоботлар тайёрланади.</p> <p>Энг катта имкониятларга эга бўлган ЮПМФҚҚ тизимлари, одатда, энг юқори ва ҳудудий давлат бошқаруви органларида (Президент Маҳкамаси, вазирликлар, вилоят ҳокимликлари) ҳамда йирик ташкилотларнинг бошқарув органларида (корпорацияларнинг директорлар кенгаши ва ҳ.к.) йирик комплекс дастурларни тайёрлаш ва режалаштириш давомида дастурларга турли сиёсий, ижтимоий ёки иқтисодий чоратadbирларни киритиш ва дастурнинг яқиний мақсадга эришишига уларнинг таъсиридан келиб чиққан ҳолда мавжуд ресурсларни тақсимлаш масалаларини ечишда қўлланади. Бундай тизимлар жамоавий равишда ишлатилади ва уларнинг маълумот ва билимлар базалари турли соҳа мутахассисларидан ташкил топган бир қатор экспертлар томонидан яратилади</p>

6	Бошқарув АТлари	<p>Асосий вазифалари қуйидагилардан иборат;</p> <ul style="list-style-type: none"> -дастлабки маълумотларни йиғиш ва қайд этиш; -маълумотларни қайта ишлаш: узгартириш, таҳрирлаш, саралаш, таққослаш, ҳисоблаш, якунлаш; -шакл ва мазмунига қўйилган талабларга мувофиқ ахборотларни шакллантириш ва ифодалаш; маълумот ва ахборотларни сақлаш; -АТ таркибидаги тизим ва ташкилот тузилмаларига ахборотларни таҳлил этиш, қарор қабул қилиш учун тақсимлаш ва узатиш; -қарорлар бажарилиши жараёнларини назорат ва таҳлил қилиш; -тўлдирилган ва аниқланган дастлабки маълумот ва якуний ахборотлар асосида қабул қилинган қарорларни тўғрилаш ва ҳ.к.
7.	Эксперт тизимлари	<p>Сунъий интеллект (тафаккур)нинг амалий тизимлар сиффини ташкил этади. Улар аниқ маълумотлар ва тажрибали мутахассис (эксперт)ларнинг билимларига асосланиб, қарорларни қабул қилиш учун тегишли тавсия ва маслаҳатларни ишлаб чиқади. Улар ахборотлар базаси, билимлар базаси ва қарор қабул қилиш тизимостиларидан таркиб топган. Бу тизимларда компьютер-уқитувчи, фойдаланувчи-уқувчи вазифасини утайди. Фойдаланувчи тизимга дастлабки маълумотни киритади, тизим ахборот базасидан дастлабки маълумотга мос муаммоли маълумотни шакллантиради, қарор қабул қилиш тизими эса муаммоли маълумот асосида билимлар базасидан тегишли ечимни қидириб топади ва фойдаланувчига тақдим этади.</p>

Бошқарув ахборот тизими ахборот ва бошқарув тизим (АТ, БТ) ларидан таркиб топган бўлиб (3-чизма), бошқарув вазифаларини бажарадиган қуйидаги функционал қисмларни ўз ичига олади:

- маълумотлар манбаи;
- дастлабки маълумотларни йиғиш ва тўплаш (МЙТ);
- маълумот ва ахборот базаси (МАБ);
- якуний ахборотни тайёрлаш ва шакллантириш (ЯАШ);
- ахборотни назорат ва таҳлил қилиш (АНТ);
- қарорни қабул қилиш ва бошқариш (ҚҚҚБ);
- қарорнинг бажарилишини назорат ва таҳлил қилиш (ҚБНТ);

- бошқарув объекти (ташкилот).

Замонавий АТ да маълумотлар турли типдаги компьютерларда қайта ишланади. Қайта ишланган маълумотлар – таҳлил қилиш ва қарорларни қабул қилиш ҳамда бошқариш учун яроқли бўлган яқуний ахборотлар сифатида шаклланади (ЯАШ).

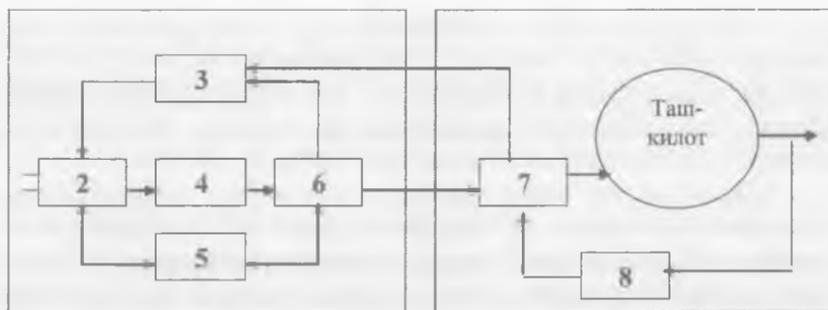
Ахборотларни қайд этиш учун принтер (алфавит – рақамли чоп этувчи мослама), плоттер (график ва чизиқларни чиқарувчи мослама), дисплей, магнит диск ҳамда лазер компакт-дисклар, яъни ахборотни ёзадиган мосламалар ишлатилади.

Маълумотларни сақлаш учун магнит диск-винчестер ва лазер дисклар ишлатилади. Тартибга солинган, умумлаштирилган маълумот ва ахборотлар – ахборот тизимининг махсус базаси (МAB)да сақланади.

Ахборот тизимида дастлабки маълумотлар ташқи (бошқа ташкилотлар) ва ички (ташкилотнинг турли бўлинмалари) манбалардан келиб тушади. Бунда ташкилот фаолиятига «ҳалақит берадиган» ҳар хил маълумотлар ҳам пайдо бўлиши мумкин. Маълумотлар турли тарқатувчилар ва алоқа каналлари орқали келиши мумкин. Улар транспорт (оддий почта), телефон, факс, телекоммуникация (электрон почтаси, модем алоқаси), радио, телевидение ва спутник (сунъий йўлдош) каналлари орқали узатилади ёки қоғоз, фотоплёнка ва дисклар, лазер компакт-дисклар ва бошқа воситалар ёрдамида тарқатилади (3-чизма).

Маълумотлар компьютер хотирасига алфавит – рақамли клавиатура, сканер, дисклар, электр датчиклар (қабул қилувчи ва узатувчи қурилмалар ҳамда телефон, радио ва спутник алоқа каналлари) каби воситалар ёрдамида киритилади.

АТ таркибидаги ахборотни назорат ва таҳлил қилиш (АНТ) блоки тескари алоқа вазифасини бажаради. Шаклланган ахборотни назорат ва таҳлил қилиш натижасида дастлабки маълумотларни тўлдириш, янгилаш ва тўғрилаш зарурати пайдо бўлиши мумкин. Бундай ҳолатларда уларни қўшимча равишда қайта ишлаш операциялари амалга оширилади.

1 - маълумот манбалари	6 - якуний ахборотни шакллантириш
2 - маълумот тўплаш ва йиғиш	7 - қарорни қабул қилиш ва бошқариш
3 - ахборотни назорат ва таҳлил қилиш	8 - қарор бажарилишини назорат ва таҳлил қилиш
4 - маълумотларни қайта ишлаш (ЭХМ)	9 - натижа
5 - маълумот ва ахборотлар базаси	

3-чизма. Бошқарув ахборот тизимининг функционал схемаси.

Маълумотлар компьютер хотирасига алфавит – рақамли клавиатура, сканер, дисклар, электр датчиклар (қабул қилувчи ва узатувчи қурилмалар ҳамда телефон, радио ва спутник алоқа каналлари) каби воситалар ёрдамида киритилади.

АТ таркибидаги ахборотни назорат ва таҳлил қилиш (АНТ) блоки тесқари алоқа вазифасини бажаради. Шаклланган ахборотни назорат ва таҳлил қилиш натижасида дастлабки маълумотларни тўлдириш, янгилаш ва тўғри-лаш зарурати пайдо бўлиши мумкин. Бундай ҳолатларда уларни қўшимча равишда қайта ишлаш операциялари амалга оширилади.

Якуний ахборот қарорларни тайёрлаш ва қабул қилиш ваколатларига эга бўлган шахсларга ёки ташкилот бўли-масига етказилади, яъни БАТнинг қарорларни қабул қилиш ва бошқариш (ҚҚҚБ) қисмига узатилади.

Бошқарув тизими (БТ)га ахборотлар маҳаллий компь-ютер тармоғи асосидаги Интранет тизими, Интернетдаги сайт ёки портал, ёки электрон почта орқали етказилади.

ҚҚҚБ блоки олинган ахборотни таҳлил қиладиган ҳамда қарорларни қабул қилиш учун тавсияларни тайёрлайдиган ва қарорларни қабул қилиб, уларни жорий этадиган (яъни бошқарадиган) ходимлар ва тегишли ахборот-телекоммуникацион воситалар мажмуидан иборат.

Бошқарув тизими таркибида ҳам қарорларнинг бажарилишини назорат ва таҳлил қиладиган тескари алоқа мавжуд (ҚБНТ блоки). Агар амалга ошириладиган бошқарув қарори қониқарсиз бўлиб қолса, у ҳолда бу қарорлар тўғрилианади. Бунинг учун АТдан қўшимча ахборотлар олиниши мумкин.

Ахборотни қайта ишлаш турлари хилма-хил бўлиши мумкин. Бу – математик масалаларни ечиш, график, тасвир, матн ва жадвалларни қайта ишлаш ва тайёрлаш, турли ҳисоботларни тайёрлаб бериш, реал вақтда келган маълумотларни қайта ишлаб бошқарув ахборотларини шакллантириш, турли масалаларни ечиш учун мўлжалланган маълумот базасини шакллантириш ва бошқалар.

Шундай қилиб, замонавий бошқарув ахборот тизимлари ахборот технологиялари ёрдамида ташкилий ва бошқарув ечимларини ишлаб чиқадиган компьютер, телекоммуникация, дастурий воситалар ва улар фаолиятини бошқарадиган ходимлар мажмуасидан иборат.

Бошқарув ахборот тизимларининг имкониятларини амалга ошириш натижасида ташкилотда:

- маълумотларни йиғиш ва қайта ишлаш вақти қисқаради, уларни чуқур таҳлил қилиш, катта ҳажмдаги дастлабки маълумотлар ва якуний ахборотларни сақлаш имконияти пайдо бўлади, ахборотларни тайёрлаш, ифодалаш, тақсимлаш ва етказиш тезлиги ошади. Бу эса ахборотлар ва қабул қилинадиган қарорлар сифатининг ошишига олиб келади;

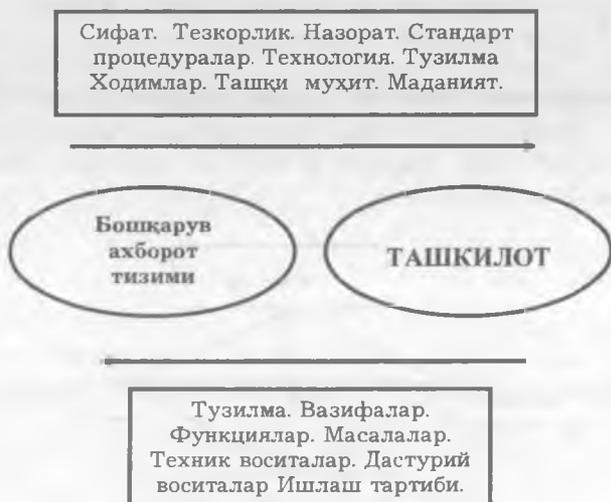
- катта ҳажмли марказлаштирилган маълумотлар базаси ва компьютер тармоғи барпо этиш имконияти ташкилотнинг кўп ходимлари фаолияти ва топшириқларнинг бажарилишини оператив равишда назорат этишга имкон беради. Натижада, ташкилот тузилмасида бошқарув даражалари ва ходимлар сони камаяди, тузилма соддалашади, марказлаштириш даражаси ошади;

- назорат жараёнлари тезкорлигининг оширилиши қабул қилинган қарорларга зарурат бўлса, керакли ўзгаришларни тезлик билан киритишга имкон беради. Ўзгартирилган қарорлар тезлик билан компьютер тармоғи орқали бевосита бажарувчи шахсларга етказилади ва натижада, уларнинг оператив равишда бажарилишига имконият туғдирилади;

- ахборотларни қайта ишлаш, шакллантириш ва тайёрлаш, қарорлар қабул қилиш, улар бажарилишини назорат этишнинг янги усулларини жорий этилиши, шубҳасиз, ташкилотни иш юритиш стандартлари ва ҳужжат алмашиш технологияларига ўзгаришлар киритишга олиб келади;

- ахборот тизими ташқи муҳитдаги алоқаларни кенгайтириш, алоқадор ташкилотлар сонини кўпайтириш, стратегик ва тактик масалаларни режалаштириш мақсадида кўпроқ турли ахборотларни олиш имкониятларини яратиб беради;

- ва ниҳоят, ахборот тизими ва технологиясининг жорий этилиши ташкилот ва ходимларнинг ишлаш маданиятини оширади (4-чизма).

4-чизма. БАТ жорий этилиши натижасида ташкилот фаолият кўрсаткичларининг ўзгариши

Умумий кўринишда, ташкилот тўрт асосий параметрлар – масалалари, тузилмаси, фаолият кўрсатиш технологияси ва ходимлари билан ифодаланади (5-чизма). Улар бир-бири билан боғланган бўлиб, бирининг ўзгариши қолганларини ҳам тегишли ўзгаришларга олиб келади. Шунинг учун ҳам, ташкилот фаолиятига АТ томонидан тегишли ўзгаришлар киритилиши табиийдир.

Ташкилотнинг вазифалари, уларни амалга ошириш усуллари, БАТ нинг тузилмаси, тури, ечиладиган масалаларини белгилайди.

Ўз навбатида, маълумот ва ахборотларнинг ҳажми, ечиладиган масалалар тури ва уларни ечиш усуллари – БАТнинг компьютер, телекоммуникация, дастурий ва ахборот воситалар турларини танлаб олишга асос бўлади.

Ташкилот БАТнинг ишлаш режимига, унинг тузилмасига ва бошқарув ходимларига ўзининг таъсирини кўрсатади, яъни БАТ ушбу кўрсаткичларни ҳисобга олган ҳолда яратилади.

Хулоса қилиб шуни таъкидлаш жоизки, демак бошқарув ахборот тизими билан ташкилот ўртасида ўзаро алоқалар ва «таъсирлар» мавжуд экан.

БАТнинг ташкилотга кўрсатадиган таъсири – қабул қилинадиган қарорлар ҳамда назорат сифати ва тезкорлигининг ошиши, ҳужжат алмашиш ва қарорларни тайёрлаш технологияларининг такомиллашиши, ходимлар сонининг камайиши, ташқи муҳитдаги алоқаларнинг кенгайишида ҳамда иш фаолияти умумий маданиятининг юксалишида намоён бўлади.

5-чизма. Ташкилотнинг умумлаштирилган вазифалари.

Ташкилотнинг БАТга курсатадиган таъсири эса, БАТнинг тури ва тузилмасини танлашда, ечиладиган масалалар тури ва вазифаларни аниқлашда ҳамда компьютер, телекоммуникация ускуналари, тизимли ва амалий дастурий воситалар турлари ва ишлаш тартибининг белгиланишида намоён бўлади.

1.2. Интернет тизими ва унинг имкониятлари

Ҳозирги вақтда кундалик ҳаётда кўпчилик «Интернет», «глобал компьютер тармоғи» тушунчалари билан тўқнашади. Интернет пайдо бўлиши билан исталган ахборотни замон ва маконга боғлиқ бўлмаган ҳолда олиш имконияти яратилди. Бундай имконият унинг жуда юқори тезликда (темпларда) ривожланишига сабаб бўлди. Интернет компоненталарининг жаҳон бўйича номарказлашуви натижасида бугунги вақтда унинг қўламини аниқ тасаввур қилиш қийин. Интернет хизматидан фойдаланадиган компьютерларнинг сони 1999 йилнинг бошларида 150 миллиондан ошиб кетганлиги қайд этилган, 2005 йилгача уларнинг сони 500 миллиондан ошиб кетиши башорат қилинаётган эди. Ушбу рақам 2003 йил бошида қайд этилди ва 2005 йилга келиб у 800 миллиондан ошиб кетди. Бугунги кунга келиб Интернет фойдаланувчилари сони миллиарддан ошиб кетди. Вақт ўтиши билан Интернет ва унинг хизматлари радио, телефон ва телевидение каби содда ахборот узатиш воситаларига айланиб бормоқда. Айни пайтда, Интернет ресурсларига кириш имкониятига эга бўлган ҳар бир фойдаланувчи Интернет хизмати унинг кундалик иш фаолиятида қанчалик ёрдам беришини тўла тасаввур ҳам қила олмайди.

1.2.1. Интернет тармоғининг тавсифи ва унинг ривожланиш тарихи

ИНТЕРНЕТ - жаҳон бўйича компьютерлар тармоқларидан тузилган яхлит тармоқ бўлиб, у ахборот алмашувининг ягона тил-андоза-қоидалар мажмуи асосида ишлайди. Интернет тармоғи ахборотни дунёнинг исталган нуқтасидан олиш имкониятини яратиб беради.

Компьютерлар пайдо бўлгандан сўнг, улар орасида ахборот алмашиш зарурияти туғилди. Аввалига бу иш ахборот ташвиш воситаларига ёзиб олиниб, сўнг бошқа компьютерга кўчириш йўли билан бажарилди. Бунда ахборот ташвиш воситалари сифатида магнит ленталари ёки перфокарталардан фойдаланилди. 60-йилларнинг охирларига келиб АҚШ ҳукумати компьютер технологияларининг таълим тизими ва ҳарбий соҳа тадқиқотларидаги роли муҳимлигини тушунган ҳолда экспериментал (тажриба) компьютер тармоғини яратиш учун пул ажратишга қарор қилди. Бундай шароит, албатта, ҳар хил масофада жойлашган илмий марказларда тадқиқотлар олиб бориш ва ахборот алмашиш амалиётига имкон берар эди. Мазкур тармоққа ARPANET номи берилди. У турли хил компьютерларни ўзаро боғлаш билан бирга, кам харажат қилган ҳолда туғун нуқталарни олиб ташлаш ёки янгиларини қўшиш имкониятини яратди. ARPANET тармоғининг муҳим ютуқларидан бири, TCP/IP (Transmission Control Protocol/Internet Protocol - узатишни бошқариш протоколи - Интернет протоколи) протоколи (андозалари) нинг яратилишидир¹. Бошқача қилиб айтганда, тармоққа уланган компьютерларни бири-бири билан ўзаро мулоқот қилиш “тили”нинг яратилишидир. 70-йиллардан бошлаб TCP/IP протоколи Интернет компьютер тармоғи учун ягона стандарт ҳисобланади.

IP протоколи тармоқ бўйича узатиладиган маълумотлар пакетининг форматини (шаклини) тавсифловчи қоидаларни белгилаб беради. Бирон-бир жойга юборилиши керак бўлган ахборотлар компьютер тармоғида «пакет»ларга (ахборот фрагментлари) бўлинади. Пакет тизими маълумотлар учун “бир йўналишда бир нечта автомобилнинг бир қаторда ҳаракатлана оладиган автомагистралини” қуриш имконини яратади. Ҳар бир пакетда ҳаракат жадвалининг харитаси белгиланган бўлиб, уни исталган манзилга жўнатиш мумкин. “Охирги етиш нуқтасида” барча пакетлар йиғилиб, бирламчи ахборот шаклига келтири-

¹ Протокол – тармоқдаги компьютерларнинг аппарат ва программа таъминотини мослаштиришни таъминловчи қоидалар мажмуидир.

лади ва компьютер фойдаланувчиси ишлата оладиган ҳолга келтирилади. Битта манзилга юбориладиган ахборотнинг пакетларга бўлиб узатилиши, бир вақтнинг ўзида битта алоқа канали орқали бир нечта ахборот пакетларини узатиш имконини беради.

TCP протоколи ахборотларнинг узатилиши ва уларнинг бутунлигини назорат қилади. Агар одам телефондаги ўзининг суҳбатдоши сўзини яхши англамаса, у бу сўзни қайтаришни илтимос қилади. TCP протоколи ҳам компьютер тармоқларида айнан шу вазифани бажаради (умумийлаштириб тушунтирилганда).

Компьютерлар IP протоколи асосида пакетлар билан алмашиб, уларнинг узатилишини TCP протоколи бўйича назорат қилади ва глобал тармоққа бирлашиб, Интернетни ташкил этади.

Интернет тармоғи аввалига масофадаги компьютерлар орасида файлларни узатиш ва уларнинг ҳисоблаш ресурсларидан фойдаланиш мақсадида яратилган эди.

Ҳозирги вақтда Интернетнинг асосий «маҳсулоти» сервер компьютерларда файл кўринишида сақланадиган ва турли шаклда кўрилиши мумкин бўлган ахборотлардир. Маълумотларнинг шакли фойдаланувчининг компютерида ўрнатилган тармоқ хизматига боғлиқ бўлади. TCP/IP протоколида ишлаши мумкин бўлган исталган компьютер сервер-компьютер (ахборот ресурсларига, яъни ахборот база ва банкларига эга бўлган компьютер) ўрнида қўлланиши мумкин.

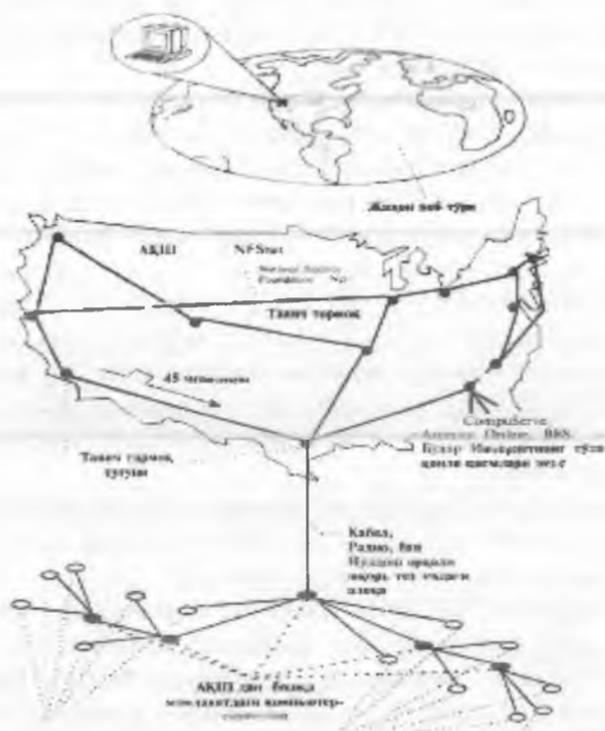
Интернет тузилмаси ва ташкил этувчиларини NFSnet (National Science Foundation Net – миллий илмий фондлар тармоғи) ташкил этади (6-чизма).

Бу тармоқ АҚШ худуди бўйлаб жойлашган 10 дан ортиқ алоқа тугунларини (узели) кабеллар ёрдамида ўзаро бирлаштирилиши натижасида яратилган бўлиб, Интернетнинг таянч тармоғини ташкил этади. Тармоқдаги тугунларга компьютерлар уланади. Бошқа мамлакатлардаги алоқа тугунлари таянч тугунларига тўғридан-тўғри уланади, ўз навбатида, у тугунларга бошқа тугунлар уланиб

тармоқ дарахтсимон тузилмадаги баргларга ўхшаб қўпайиб боради. Шу тариқа жаҳон компьютер тармоғи – Интернет шаклланиб тараққий этмоқда.

Таянч тармоққа бевосита ёки билвосита уланган бошқа тармоқлар, Интернетнинг асосий хизматларини ўзида мужассамлаштирган бўлиб, улар Интернет қисмларини ташкил этувчилар ҳисобланади. Агар исталган мамлакатдаги бирор компьютер таянч тармоққа боғланган компьютерга уланган бўлса, бу мамлакат Интернетга уланган ҳисобланади.

Интернет тузилмаси ва ташкил этувчилари

6-чизма. Интернет таянч тармоғининг тузилмаси.

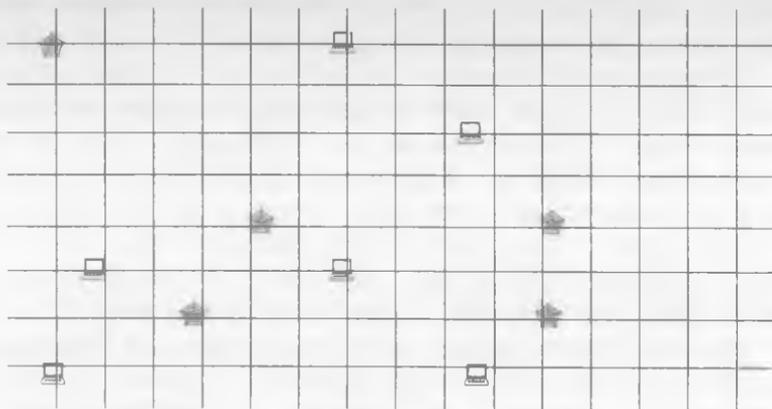
1.2.2. Жаҳон ўргимчак тўри: World Wide Web

1993-94 йилнинг ўрталаригача кенг фойдаланувчилар оммаси томонидан Интернетга қизиқиш йўқ эди, чунки унга уланиш ва унда ишлаш технологияси оддий фойдаланувчилар учун қулай эмас эди. Web технологиясининг юзага келиши Интернетнинг кенг тарқалишига олиб келди.

World Wide Web (WWW, таржимаси - «жаҳон ўргимчак тўри») Интернетнинг асосий хизматларидан бўлиб, у матн, график ахборот ва товушли фрагментлардан ташкил топган ҳужжатлар билан ишлаш имкониятини яратиб беради.

WWW тизими фойдаланувчига Интернетнинг исталган қисмида жойлашган сервердаги ҳужжатни топиб ўқишни таъминлайди. Бундай имконият ҳужжатларнинг ишоратлар («ссылка»лар) ёрдамида яратилиши натижа-сида амалга оширилади (7-чизма).

Агар матнда бошқа ҳужжатларга ишорат бўлса, бундай ҳужжат Гиперматн дейилади. Гиперматн ҳужжатида матнни ўқиш жараёнида шу матн билан ўзининг маъносига кўра мантиқан боғлиқ бўлган бошқа матнларга ўтиш жараёни енгил ва тез амалга оширилади. Бунинг учун сичқон кўрсаткичини гиперматндаги керакли ишоратга келтириб босиш кифоя.

7-чизма. WWW (жаҳон ўргимчак тўри) ни тасвирлайдиган диаграмма

Ишоратлар билан боғланган матнлар шу ҳужжатнинг ўзида, ушбу компьютерда сақланаётган алоҳида ҳужжат кўринишида ёки Интернет тармоғига уланган дунёнинг бошқа жойидаги хост-компьютерларда сақланаётган ҳужжатларда бўлиши мумкин.

Гиперматн шароитидаги ишоратлар масалан, «Сиз бу ахборотни 2-бетдан топасиз» каби оддий ишоратлардан фарқ қилиб, улар ҳужжатлар орасида «жонли» боғланишни таъминлайди. Яъни бундай ишорат танланганда экранга шу ишоратга мос ҳужжат чиқади.

Матндан ташқари ўз ичида график тасвир, товуш ва видеофрагментлар каби бошқа ахборотларни сақловчи ҳужжатлар Гипермедиа ҳужжатлари деб аталади.

Амалда WWW тизимида барча ҳужжатлар гиперматн кўринишида бўлиб, кўпчилиги гипермедиа ҳужжатлар, яъни график тасвир, товуш маълумотлари ва видеофрагментларни ўз ичига олади.

Исталган ҳужжат бошқа ҳужжатларга ўтиш учун ишоратларни маълум кўринишда сақлаши мумкин. Мурожаати кўрсатилган ҳужжат жорий ҳужжат турган компьютерда (WWW-сервер) ёки Интернетнинг бошқа компьютерларида ҳам бўлиши мумкин. Ҳужжатнинг ишорат кўринишидаги соҳаси сифатида сўз, сўзлар кетма-кетлиги, график тасвир ёки товушли фрагмент ишлатилиши мумкин.

Ахборот ресурсларининг манзиллари Интернетдан ахборот олиш "калити" ҳисобланади. Фойдаланувчи керакли жойга электрон почта орқали хабар юбориши лозим бўлса, шу жойнинг манзилни кўрсатиши даркор. Шунга ўхшаш керакли ахборот файлини олиш учун хост-компьютерга уланиш адреси (host names) кўрсатилиши лозим. Шу сабабли, Интернетнинг барча хост-компьютерлари ўзининг ягона домен номи (domain name) билан аниқланади.

Масалан, www.gov.uz домен номи нуқталар ёрдамида ажратилган бир нечта қисмдан иборат. Уларнинг ҳар бири аниқ хост-компьютерни ва доменлар иерархиясини аниқлайди. Келтирилган мисолдаги, ун тарафда турувчи ҳарфлар юқори сатҳдаги номни аниқлайди: uz - ушбу адрес

Ўзбекистон Республикасидаги ташкилотларга берилган доменда қайд қилинганини билдиради; www – хост – компьютердаги ҳужжат гиперматн шаклида эканлигини билдиради; gov- эса шу компьютер давлат ташкилотига қарашли эканлигини билдиради.

1.2.3. Интернет тармогининг имкониятлари ва улардан давлат бошқарувида фойдаланиш

Интернет ресурсларини ҳар хил кўринишдаги ахборотлар ташкил этади. Улардан фойдаланиш Интернетнинг турли хил хизматлари ёрдамида амалга оширилади. Мавжуд хизматларни билиш, конкрет хизматларга мурожаат қила билиш ва қўйилган масалани ечиш усулларини туғри танлаш тармоқда ишлаш самарасини белгилайди.

Интернетнинг кенг миқёсда фойдаланадиган хизматларини қуйидагилар ташкил этади:

- ахборот узатиш тармоқ тизимлари (FTP, Gopher);
- ахборот қидириш тизимлари (Yahoo, Yandex, Google, Rambler ва бошқалар);
- коммуникацион хизмат, телеконференциялар (E-mail, UseNet, Netmeeting ва бошқалар);
- интерактив хизмат, блоглар;
- мультимедиа ва информация тизимлар (World Wide Web).

FTP (File Transfer Protocol) файлларни узатиш протокоliga асосланган ахборот хизмати интернетда биринчи яратилган тизимлардан ҳисобланади. Бу хизмат компьютердаги мос FTP -дастуридан фойдаланган ҳолда масофадаги компьютерга уланиб, кириш мумкин бўлган файллар рўйхати билан танишади ҳамда улардан ўз компьютерига нусха кўчиради. FTP тармоқ бўйича исталган шаклдаги (матн, тасвир, бажарилувчи дастур, товуш ёзилган в.х.к.) файлларни юбориши (жўнатиши) мумкин.

Интернетда турли хилдаги қидириш тизимлари яратилган бўлиб, бу тизимларнинг асосий мақсади керакли ахборотларни осон ва қулай усулда топиб беришдир.

Электрон қути (почта) аниқ компьютер адреси бўйича бир-биридан турли хил масофада бўлган фойдаланувчилар орасида тез уланиш ва катта ҳажмдаги ахборотлар билан алмашиш имкониятини беради.

Интернетдаги “Телеконференция” тарқоқ ҳолда жойлашган кўп фойдаланувчиларни ўзаро узлуксиз «мулоқот» қилиши учун мўлжалланган тизимдир.

Бугунги кунда аҳолининг давлат бошқарувида янада фаол иштирок этиши учун шарт-шароитлар яратиш ҳамда давлат органлари фаолиятининг очиқ-ошкоралиги даражасини ошириш мақсадида Интернет тармоғида турли кўринишдаги интерактив хизматлар жорий этилмоқда.

Масалан, интерактив давлат хизматларини кўрсатиш шакллари қуйидагиларни кўзда тутади:

- умумий фойдаланиладиган ахборотни эълон қилиш (тарқатиш) – тегишли ахборот тизимлари, шу жумладан, Интернет орқали давлат ахборот ресурсларидан фойдаланиш бўйича хизматларни амалга ошириш;

- электрон шаклдаги ҳужжатларнинг хар хил формулярларидан фойдаланиш имкониятини яратиш;

- икки томонлама ахборот айирбошлаш механизмларини жорий этиш, яъни сўров бўйича қабул қилиш, таҳлил ва жавоб юборишни ўз ичига оладиган идора хизматларини тақдим этиш (бююртмалар ва муурожаатларни тақдим этиш, уларни қайта ишлаш, натижаларини тақдим этиш ва/ёки бериш) ва ҳ.к.

Интернет тармоғида фойдаланувчи ўз блогини яратиши ва унинг асосида ўзи қизиқтирган мавзу бўйича музокаралар олиб бориши мумкин.

Бугунги кунда Интернетда аксарият давлат раҳбарларининг блоглари мавжуд бўлиб, уларда оддий фуқаролар иштирок этишлари, келтирилган маълумотлар билан яқиндан танишишлари ҳамда ўз фикр ва мулоҳазаларини билдиришлари мумкин.

Шуни алоҳида қайд этиш жоизки, ҳозирда Интернет тармоғи асосида электрон ҳуқумат, электрон тижорат каби корпоратив ахборот тизимлари кенг ривожланмоқда. Ху-

сусан, халқаро иқтисодий муносабатлар йўлга қўйилмоқда, электрон бизнес жараёнлари амалга оширилмоқда.

Бундай тизимларнинг яратилишида Интернет тармоғи маълумотларни транспортировка қилиш вазифасини ўтайди. Интернет андозаларига асосланиб, ташкилотларнинг (компания ва корпорацияларнинг) ҳар хил кўринишдаги порталлари яратилади. Уларнинг бош саҳифаси ташкилотга тегишли идораларнинг Web сайтлари билан боғланади. Фойдаланувчи Бош саҳифага кириб, у орқали тегишли сайтлар билан танишиши, махсус пароллар ёрдамида ўзига тегишли маълумотларга чиқиши мумкин ва ҳ.к.

Банднинг якунида WWW услуги асосида яратилган Интернет ресурслари билан танишиш тартибининг тавсифи келтирилади.

Интернет ресурслари билан танишиш махсус вароқловчи дастурлар (браузерлар) ёрдамида амалга оширилади.

WWW тизими билан ишлаш учун фойдаланувчи компютерига WWW-браузер (WWW- browser) деб номланувчи дастур ўрнатилиши лозим. WWW-браузер WWW тизимида ишлайдиган дастур бўлиб, талаб қилинган ҳужжатни топиб, унинг мазмунини экранга чиқаради. Ҳозирги вақтда «Microsoft Internet Explorer», «Mozilla Firefox», «Opera» кенг тарқалган браузерлардан ҳисобланади.

Браузерлар фойдаланувчига Интернет тармоғидаги катта ҳажмдаги маълумот омборларидан ахборотлар олиш имконини яратиб беради¹.

Савол ва топшириқлар

1. Ахборот деганда нимани тушунасиз?
2. Ахборотнинг сифати қандай баҳоланади?
3. Ташкилотингизда айланадиган ташқи ва ички муҳит ахборотларини тавсифлаб беринг.

¹ Т.Н. Нишонбоев. Windows, Word ва Internet тизимларида ишлаш. -Т.: Ўзбекистон, 2002. 137б.

4. Ахборот технологияларининг вазифалари нимадан иборат?
5. Ахборот тизимлари ва уларнинг турлари. Эксперт тизимлар.
6. Бошқарув ахборот тизими компоненталарининг вазифаларини тушунтириб беринг.
7. Ташкилотингиздаги мавжуд ахборот тизимининг тузилмасини тавсифланг.
8. Жаҳон Интернет тармоғи WWW деганда нимани тушунаси.
9. Интернет тармоғи имкониятларидан бошқарув жараёнида қандай фойдаланасиз?

II боб. Давлат органининг бошқарув ахборот тизими

2.1. Ташкилотнинг бошқарув пирамидаси ва унда айланадиган ахборот турлари

Ташкилотнинг бошқарув тизими кўзланган натижаларга эришиш мақсадида аниқ масалалар ечимига йўналтирилган ахборотларни ишлаб чиқиш ҳамда улар асосида ўз таркибидаги ходимлари ва иқтисодий объектларининг ҳаракатларини маълум томонга йўналтириш учун таъсир этишни назарда тутди.

Ташкилот ўз фаолият доирасида маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнларини бошқариб боради. Натижада, унда бошқарадиган қисм ва бошқариладиган жараён вужудга келади. Ташкилотнинг фаолияти шу икки қисм ўртасидаги ахборот алмашинувига боғлиқ ҳолда амалга оширилади.

Ташкилот фаолиятининг самараси унинг ахборот ресурсларига боғлиқ. Агарда бошқарувчи тизим тўлиқ ва аниқ бўлмаган ёки кечикиб келган ахборотлар асосида бошқарув таъсир ахборотларини шакллантириб, иккинчи қисмга узатиб юборса, улар асосида ташкил этилган жараён қутилган натижаларни бермаслиги шубҳасиздир.

Таъкидлаш жоизки, буйруққа асосланган режалаштириш шароитида ахборот тизимлари ташкилотнинг тезкор бошқаруви учун ҳам, концептуал бошқаруви учун ҳам зарур ахборотни тақдим этиш вазифаларини бажармаган. У фақат бухгалтерлик ҳисоб-китоби талаблари, режани бажариш назорати ва марказлашган статистикага жавобан ўтган ҳодисаларни қайд қилиш ҳамда таҳлил этиш масалаларининг ечимига йўналтирилган.

Аниқроғи, марказлашган режалаштириш шароитида яратилган ахборот тизимлари воситаларида ишлаб чиқариш жараёнларини кузатиш имкониятлари яратилган, ammo ташкилотни кескин ривожлантириш учун зарур ахборотни шакллантириб тақдим этиш имкониятлари бўлма-

ган. Масалан, уларда нарх тайинлаш ва нархлар ўзгариши сабабларини, инновацион жараёнларни таҳлил қилиш дастурлари яратилмаган, чунки бундай ахборотни шакллантириш меҳнатга кетадиган катта ҳаражатлар билан боғлиқ бўлган, уларни қайта ишлаш мураккаб ва чуқур таҳлилни талаб қилган. Ахборот тизимлари асосида олинган ахборотларнинг аниқлик даражаси етарли бўлмаганлиги сабабли, уларнинг сифати кафолатланмаган¹.

Бугунги бозор иқтисодиёти шароитида юз бераётган ўзгаришлар бошқарув тизимларини такомиллаштириш, асосий эътиборни тезкор бошқарувдан, келажакка йўналтирилган, стратегик бошқарувга кўчириш заруриятини келтириб чиқарди.

Бундай ҳолатда ташкилотнинг бошқарадиган ва бошқариладиган жараёнлари ўртасидаги ахборот алмашинувини жойларда шаклланиб бораётган ахборотларнинг пирамида шаклида пастдан юқорига ва тескари йўналишлардаги ҳаракатлари кўринишида талқин этилиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Шундай қилиб, ташкилотнинг бошқарувини пирамида шаклида тасаввур қилиб, бажариладиган вазифаларни маълум бир поғоналарга бўлиб амалга ошириш мумкин²:

- стратегик қарорларни қабул қилиш поғонаси, яъни стратегик бошқарув;
- тактик бошқарув;
- оператив (тезкор) бошқарув;
- пастки поғона, яъни бошқариладиган жараён (8-чизма).

Стратегик бошқарув поғонасида ташкилот фаолият жараёнларининг таърифи, ташкилий тузилма яратиш ва фаолият самарадорлигининг асосий кўрсаткичлари ишлаб чиқилади, қуйи поғонадан тақдим этилган ҳисоботлар кўринишидаги самарадорлик кўрсаткичларининг қий-

¹ Маълумот қуйидаги Интернет манзилдан олинган: <http://www.vestco.ru/libr/press/1834/>.

² Маълумот қуйидаги Интернет манзилдан олинган: <http://www.vestco.ru/libr/press/1834/>.

мати таҳлил қилинади ҳамда мазкур таҳлил асосида фаолиятни ривожлантириш борасида стратегик қарорлар қабул қилинади, фаолият-жараёнлари такомиллаштирилади ва корхона тузилмаси оптималлаштирилади.

8-чизма. Ташкилотнинг бошқарув пирамидаси.

Кейинги поғонада ташкилот фаолиятининг турли соҳалари учун тактик қарорлар қабул қилинади (молия, логистика, ишлаб чиқариш ва ҳ.к.). Мазкур поғонада юқори ва ўрта бўгин раҳбарлари олдида турган вазифалар, яъни жараёнларни расмийлаштириш, йўриқномалар ишлаб чиқиш, режалаштириш ва бюджетлаш вазифалари бажарилади. Бу поғонада ташкилот раҳбариятининг стратегик қарорлари ҳужжатларга, режаларга, йўриқномаларга ва ривожлантириш дастурларига айлантирилади.

Тезкор бошқарув поғонаси бажараладиган амаллар тўпламининг кўпчилиги ва ҳар қиллиги билан ажралиб туради. Мазкур поғонада амал қилаётган шахсларнинг (ишлаб чиқариш менежерлари, бўлим бошлиқлари, мижоз бўйича менежерлар ва ҳ.к.) функциялари ташкилотнинг тақдим этувчи аниқ маҳсулоти ёки хизматига йўналтирилган. Бундан ташқари, мазкур поғонада фаолиятни оптималлаштириш жараёни ва тақдим этилаётган маҳсулотнинг сифатини назорат қилиш вазифалари амалга оширилади, ташкилотнинг асосий фондлари бошқарилади.

Охирги қўйи поғона ишлаб чиқариш ташкилоти учун хос поғона ҳисобланади. Бу поғонада маҳсулот ишлаб чиқариш цехларидан маълумотлар йиғилади, ишлов берилади ва умумлаштирилади, ишлаб чиқаришнинг асосий жараёнлари бошқарилади. Ташкилотнинг асосий фондларини бошқариш йўсинида мазкур поғона ишлаб чиқариш билан шуғулланмайдиган ташкилотларда ҳам мавжуддир (уларда электр, сув, газ, Internet трафигига кетган харажатлар тўғрисидаги маълумотлар айнан шу поғонада жамланади).

Ҳар бир поғонада бошқарув фаолияти махсус ахборотларга асосланган ҳолда амалга оширилади. Ундаги ахборотнинг мазмуни бошқа бошқарув бўғинларида шаклландиган ва ушбу поғона учун керак бўладиган махсус ташқи муҳит ахборотлари ҳамда юқори поғоналарда ишлаб чиқиладиган бошқарув қарорларининг эҳтиёжлари билан белгиланади.

Ташкилот бошқарув тизими турли поғоналарининг аниқ ахборотга бўлган эҳтиёжини кўрсатувчи ахборот пирамидасининг схемаси 9-чизмада келтирилган. Унда кўрсатилганидек, ҳар бир поғона ўзидан қўйи поғонада шаклландиган ахборотлар ва махсус ташқи муҳит маълумот, ахборот ва сўровлари асосида ўз даражасида ечиладиган масалалар юзасидан ечимларни тайёрлайди ва тегишли манзилларга узатади.

Бундай АТларда маълумотлар юқори даражада структуралаштирилган ва ихчамлаштирилган кўринишга келтирилади ва сақланади. Таркибида графиклари ҳам бўлиши мумкин бўлган стандарт шакллардаги ҳисоботлар тайёрланади.

ЮПМФҚҚ тизимлари юқорида кўриб чиқилганлар орасида энг ёши ҳисобланиб, улар ҳозирги кунгача кенг тарқалмаган (бундай ҳолат, асосан, юқори поғона менежерларининг компьютер технологиялари соҳасида саёз билимга эга эканликлари сабабли юзага келган).

Умуман олганда, ЮПМФҚҚ ахборот тизимлари АТларнинг ядроси сифатида марказга жойлаштирилиши мумкин. Бундай ҳолларда менежернинг ишчи компьюте-

рига сўровларни яратувчи (генерация қилувчи) ва жавобларни қабул қилувчи дастурлар ўрнатилади.

Демак, юқорида келтирилганидек, ташкилот бошқарув пирамидасининг поғоналарида амалга ошириладиган вазифалар бир-биридан фарқ қилади, шу билан бирга, бошқарув функцияларининг амалга оширилишида ишлатиладиган аппарат-дастурий воситалар ҳам бир-биридан фарқ қилади.

Шу сабабли, ахборот тизимлари ва уларнинг турлари ҳам оператив, тактик ва стратегик поғоналарда ҳал қилинадиган масалаларни амалга ошира оладиган қилиб танланади ва яратилади (10-чизма).

Юқори стратегик поғонада ўзаро боғлиқ кўрсаткичлар тизими билан ишлаш, сифат бошқарувини стандартлаштириш ва фаолиятига оид жараёнларни оптималлаштириш имконини берувчи тизим ишлаши керак. Мазкур поғонада тизимларнинг маълум синфи ажратиб берилмайди.

9-чизма. Бошқарув пирамидаси поғоналарининг махсус ахборотларга бўлган эҳтиёжини кўрсатувчи схема

Юқори бугин раҳбарлар фаолиятига ёрдам кўрса-тиш учун “Юқори поғона менежерлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш” ахборот тизим (АТ) лари яратилади.

ЮПМФҚҚ тизимлари учун вақт омили, яъни сўров-ни қайта ишлашга кетган вақт ва тайёрланаётган жавоб ҳисоботларининг аниқлиги асосий, ҳал қилувчи хусусиятлар ҳисобланади.

Энг катта имкониятларга эга бўлган ЮПМФҚҚ тизимлари, одатда, энг юқори ва ҳудудий давлат бошқаруви органлари ҳамда йирик ташкилотларнинг бошқарув органлари (корпорацияларнинг директорлар кенгаши ва ҳ.к.) йирик комплекс дастурларни тайёрлаш ва режалаштириш давомида дастурларга турли сиёсий, ижтимоий ёки иқтисодий чора-тадбирларни киритиш ва дастурнинг якуний мақсадга эришишига уларнинг таъсиридан келиб чиққан ҳолда мавжуд ресурсларни тақсимлаш каби масалаларни ечишда қўлланилади. Бундай тизимлар жамоавий равишда ишлатилади ва уларнинг маълумот ва билимлар базалари турли соҳа мутахассисларидан ташкил топган бир қатор экспертлар томонидан яратилади.

Тактик бошқарув масалаларини ҳал қилиш учун бошқарувни қўллаб-қувватлаш ва қарорлар қабул қилишни қўллаб-қувватлаш мақсадида ахборот тизимлари (ҚҚҚҚҚТ) ишлатилади. Улар ташкилотнинг ўрта бугин раҳбарлари, кичик ва ўрта бизнес раҳбарлари томонидан ишлатилади ҳамда оператив бошқарув ва тизимли таҳлилнинг тез-тез қайтариладиган масалаларини ҳал қилишда ташкилотнинг ҳар бир мутахассисига алоҳида мослаштирилиб, унинг индивидуал равишда фойдаланишига имкон яратади.

Шуни таъкидлаш жоизки, бошқарув ахборот тизимлари ўз ривожланиш даврида маълум тараққиётга эришди ва уларнинг бугунги кундаги энг юқори поғонасини ЮПМФҚҚ тизимлари сифатида эксперт тизимлари эгаллади. Ушбу тизимлар компьютерлаштирилган ахборот тизимлари бўлиб, бир ёки ундан ортиқ экспертнинг билимига асосланган ҳолда қарорлар қабул қилишни таъминлайди.

10-чизма.

Банднинг якунида кўп ҳолларда, стратегик бошқарув учун масъул дастурий маҳсулот ERP (Enterprise Resource Planning) тизимлари тўғрисида маълумот келтирилади¹.

ERP тизимлари асосан махсус тузилган дастурлардан таркиб топган бўлиб, ташкилотнинг барча ҳисоб-китоб, режалаштириш ва назорат жараёнларини автоматлаштиради. Дастурлар ташкилот бошқарувининг уникал андозасига мос қилиб тузилган. Фирма, корхона ва йирик компаниялар ERP - тизимини самарали қўллаб, ҳар хил бошқарув технологиясини жорий этадилар. Германияда ушбу тизим “Контроллинг” номи билан юритилади, Буюк Британияда “Техник менеджмент”, Америка Қўшма Штатларида “Бошқариладиган ҳисоб-китоб” (Управленческий учет) деб номланади.

ERP тизими ташкилотга қандай имконият яратиб беради, деган савол табиий, албатта.

Умуман олганда, тизим ишлаб чиқариш жараёни билан мунтазам боғланмаган бўлиб, улар технологик жараёнлар-

¹ Д.В. Карпов. Опыт применения информационных технологий управления на предприятиях России и за рубежом. Академия управления «Тисби». <http://www.tisbi.ru/science/vestnik/2004/issue3/informat1.html>

нинг автоматик бошқарувини таъминламайди, технологик жараёнларнинг моделлари билан боғланиб иш юритади. Тизим йирик компания, ташкилот, корхона ёки оддий фирманинг фаолиятини яхшилашга йўналтирилган бўлиб, у иш жойларида киритиладиган ахборотларга таяниб, корхонадаги моддий ва молиявий ахборот оқимларини оптималлаштириб беради. Тизимда корхонанинг режалаштириш ҳамда хом ашёни харид қилиб олишдан бошлаб, тайёр маҳсулотни харидорга етказиб бериш жараёнларидаги барча фаолиятлари қамраб олинган. Ахборот қаерда, яъни қайси бўлимда пайдо бўлган бўлса, шу ерда у тизимга бир марта киритилади ва бир жойда сақланади. Киритилган ахборотдан бир вақтнинг ўзида бир неча бўлимлар қайта-қайта тизимга мурожаат қилиб, фойдаланишлари мумкин.

Сўнги йилларда Интернет тармоғи асосида янги иқтисодий муносабатлар шаклланиб бормоқда. Бизнес жараёнларни Интернет ечимлар асосида ташкил этишда ҳам ERP тизимлар эластик (керак томонга ўзгара оладиган) бошқарувни таъминлаб беради.

Жаҳонга танилган «Oracle», «Informix», «IBM», «Cisco» каби йирик компаниялар ўзларининг кўп қиррали бошқариш фаолиятларини юқорида қайд этилган тизим асосида ташкил этганлар.

2.2. Давлат бошқарув органлари тизимининг инфратузилмаси (вилоят ҳокимияти мисолида)

Бозор иқтисодиёти шароитида ислохотларнинг пировард натижалари, уларни амалга ошириш объектидан қатъий назар мужассамлашган ҳолда ҳудудий бирликлар (вилоят, шаҳар, туман) даражасида намоён бўлади. Ҳар бир ҳудуд ўз иқтисодий ривожланишида кўпроқ эркинликка эга бўлиш, ишлаб чиқариш натижаларидан аввало шу ҳудуд аҳолисининг манфаатдорлигини оширишни кўзда тутади. Бундай ҳолат, биринчи навбатда, хўжалик юритишни ўзини-ўзи маблағ билан таъминлашга қаратилган усуллар асосида ташкил қилиш орқали амалга оширилади.

Янги шароитда улкан вазифаларни чуқур масъулият-

ни ҳис этган ҳолда тезкорлик билан ҳал қилиш қобилиятига эга бўлган ва ўз ҳаракатига ўзи жавоб беришга қодир давлат бошқарув органлари талаб қилинади.

Давлат бошқарув тизимини такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Олий Мажлисининг «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида», «Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари аппарати тузилмасини такомиллаштириш», «Шаҳарлар ва туманлар ҳокимликлари аппарати тузилмасини такомиллаштириш» бўйича ва бошқа қарорлари ишлаб чиқилди ҳамда қабул қилинди. Мазкур ҳужжатлар маҳаллий-ҳудудий бошқарув фаолиятини тубдан ўзгартириш, туман ва шаҳарлардаги иқтисодий ислоҳотларни замонавий усуллар асосида бошқариш ва таҳлил қилишга қаратилган.

Уларнинг туб моҳияти, энг аввало, бошқаришнинг тармоқ тизимидан функционал тизимга ўтишни жорий этиш, маҳаллий ҳокимиятларнинг ижтимоий ва иқтисодий ислоҳотларини чуқурлаштириш билан боғлиқ фаолиятлари самарадорлигини янада оширишни назарда тутди. Бошқаришнинг тармоқ тизимидан функционал тизимга ўтиши маҳаллий давлат органларининг мавқеи ва самарадорлигини янада ошириш кераклигини, уларни коллегиал органдан вакилликка асосланган органларга, яъни яккабошчилик тамойили асосида ташкил этилган органлар - ҳокимликларнинг бўлишини тақозо этди. Натижада, мамлакатимизда олдин амал қилиб келган уч бўғинли маҳаллий бошқариш органлари тизими: «юқори бўғин (вилоятлар ва Тошкент шаҳар халқ депутатлари кенгаши), ўрта бўғин (туман, шаҳар халқ депутатлари кенгашлари), қуйи бўғин (қишлоқ, посёлка, овул халқ депутатлари кенгашлари)» нинг ўрнига икки бўғинли тизим: «юқори бўғин (вилоятлар ва Тошкент шаҳар халқ депутатлари кенгаши) қуйи бўғин (туман, шаҳар халқ депутатлари кенгашлари)» вужудга келди. Вилоят, туман ва шаҳарларда халқ депутатлари кенгашлари давлат ҳокимиятининг вакиллик органларига айлантирилди.

1992 йил 4 январда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасида маҳаллий ҳокимият органларини қайта тузиш тўғрисида»ги Қонун асосида Республикамизда маҳаллий ҳокимият органлари тизимида бутунлай янги орган — ҳокимлик ва ҳоким лавозими таъсис этилди ва унинг вакиллик органларига ҳам бошчилик қилиши белгилаб қўйилди.

Мазкур қонунда биринчи марта қонун меъёрлари даражасида маҳаллий давлат органлари вакиллик ҳокимияти ва ижро ҳокимиятига бўлиниши мустақамланди.

Вилоят, туман, шаҳар ҳокими вилоят, туман ва шаҳарнинг олий мансабдор шахси бўлиб, айти бир вақтда, тегишли ҳудуддаги вакиллик ва ижроия ҳокимиятини бошқариши кўзда тутилди.

Шуни алоҳида қайд этиш жоизки, ижро ҳокимиятининг (амалга оширувчи орган) коллегиял органдан яккабошчилик асосида иш юритувчи органга айлантирилиши маҳаллий бошқарув тизимини давлат бошқарув фаолиятида қўлланилаётган бўлиниш тамойилларининг талабларига мувофиқ ташкил этишга асос бўлди.

Ижро ҳокимияти органи фаолиятида яккабошчиликнинг тикланишини Ўзбек давлатчилигида миллий анъаналарининг тикланиши десак муболаға бўлмайди. Чунки Ўзбек давлатчилиги тарихида айрим ҳудудлар, шаҳарлар доимо ҳокимлар (беклар) томонидан бошқарилган.

Ўзбекистон Конституциясининг 100-моддасига биноан маҳаллий ҳокимият органлари қуйидаги вазифалар билан шуғулланишлари белгилаб қўйилган:

– қонунийлик, ҳуқуқий тартибот ва фуқароларнинг хавфсизлигини таъминлаш;

– ҳудудларни иқтисодий, ижтимоий ва маданий жиҳатдан ривожлантириш;

– маҳаллий бюджетни шакллантириш ва уни ижро этиш, маҳаллий солиқлар ва йиғимларни белгилаш, бюджетдан ташқари жамғармаларни ҳосил этиш;

– маҳаллий коммунал хўжаликка раҳбарлик қилиш;

– атроф-муҳитни муҳофаза қилиш;

– фуқаролик ҳолати актларини қайд этишни таъминлаш;

– меъёрий ҳужжатларни қабул қилиш ҳамда Ўзбекистон Республикаси қонунларига зид келмайдиган бошқа ваколатларни амалга ошириш.

Бозор ислохотларининг биринчи босқичида марказий бошқарув органларининг мавқеи юқори бўлади, иккинчи босқичда ислохотларнинг асосий юки маҳаллий бошқарув органлари зиммасига тушади. Чунки бозор иқтисоди инф-раструктурасининг шаклланиши ва бозор муносабатларининг тўлақонли фаолияти жараёнларида горизонтал хўжалик алоқалари кенгайиб боради ва бу ҳолат марказий бошқарув органлари ваколатларининг камайишига олиб келади. Натижада, тармоқ, вазирликлар бошқарув тизимининг мавқеи бирмунча пасайиб, маҳаллий ҳудудий бошқарув тизимининг аҳамияти ортиб боради. Шунинг учун ҳам иқтисодий ислохотларнинг чуқурлашуви ва улардан кутилган амалий натижаларга эришуви кўп жиҳатдан кичик ҳудудий бирликлар ва ишлаб чиқарувчиларга боғлиқ, бўлади.

Сақланиб қолган тармоқ бошқарув органлари мамлакатимизнинг стратегик иқтисодий сиёсати ва жамият талабларидан келиб чиққан ҳолда тармоқ ривожланишининг умумий йуналишларини аниқлаш, илмий-техникавий сиёсатни белгилаш, чет эл инвестицияларини олиб келиш, экологик муаммоларни ҳал қилиш каби масалалар билан шуғулланади. Макроиқтисодий ривожланиш масалалари билан шуғулланувчи вазирликларнинг аҳамияти ортади.

Ҳудудий бошқаришни такомиллаштиришдан асосий мақсад маҳаллий – ҳудудий ўзини-ўзи бошқарув тизими-ни давлат бошқаруви билан уйғун ва мувофиқ равишда олиб бориш, бошқача қилиб айтганда, маҳаллий бошқарув органларининг мустақиллигини кучайтирган ҳолда улар фаолиятини марказий давлат бошқарув органлари томонидан билвосита назорат қилишдир.

Ҳокимликлар зиммасига иқтисодий-табiiй салоҳиятлардан тўғри ва оқилона фойдаланиб, улардаги мавжуд муаммоларни ҳал қилишда вазирликлар, марказий бошқарув органлари билан келишилган ҳолда социал-иқтисо-

дий ривожлантиришни режалаштириш, шу мақсадда дастурлар мажмуини ишлаб чиқиш вазифалари юклатилади.

Муҳим масалалардан бири — бу ҳокимликларга улар ҳудудида жойлашган вазирликлар, республика ташкилотларининг ҳудудий бўлинмалари ишни мувофиқлаштириш ҳуқуқларининг берилганлигидир.

Демак, ҳокимликлар ушбу ҳудудда жойлашган барча хўжалик ва корхоналар фаолиятини маҳаллий шарт-шароитлардан келиб чиққан ҳолда мувофиқлаштирадилар. Бу — ҳудудлар ижтимоий ҳолатини яхшилашга, энг аввало, банд бўлмаган аҳолини иш билан таъминлаш, табиий бойликлардан оқилона фойдаланишга кенг йўл очади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 102-моддасида куйидагилар таъкидланади:

– вакиллик ва ижроия ҳокимиятини тегишлилигига қараб вилоят, туман ва шаҳар ҳокимлари бошқаради;

– вилоят ҳокимлари ва Тошкент шаҳар ҳокими Президент томонидан тайинланади ва лавозимидан озод қилинади ҳамда тегишли халқ депутатлари Кенгаши томонидан тасдиқланади;

– туман ва шаҳарларнинг ҳокимлари тегишли вилоят ҳокими томонидан тайинланади ва лавозимидан озод қилинади ҳамда тегишли халқ депутатлари Кенгаши томонидан тасдиқланади;

– шаҳарлардаги туманларнинг ҳокимлари тегишли шаҳар ҳокими томонидан тайинланади ва лавозимидан озод қилинади ҳамда тегишли халқ депутатлари Кенгаши томонидан тасдиқланади.

Шунингдек, Конституциянинг 104-моддасида «ҳоким ўзига берилган ваколатлар доирасида тегишли ҳудуддаги барча корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, бирлашмалар, шунингдек, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан бажарилиши мажбурий бўлган қарорлар қабул қилади» деб кўрсатилган.

Ҳокимларнинг аниқ ваколатлари Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 2 сентябрда қабул қилинган «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги Қонуннинг 25-моддасида батафсил келтирилган. Унда:

«Вилоят, туман ва шаҳар ҳоқими:

– қонунлар ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг бошқа ҳужжатлари Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Вазирлар Маҳкамасининг ҳужжатлари, юқори турувчи органлар ва тегишли халқ депутатлари Кенгаши қарорларининг ижросини ташкил этади;

– жамоат тартибига риоя этилиши ва жиноятчиликка қарши кураш, фуқароларнинг хавфсизлигини таъминлаш, уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва саломатлигини муҳофаза этиш билан боғлиқ чора-тадбирлар кўради, табиий офатлар, эпидемиялар ва бошқа фавқулодда ҳолларда тегишли ишларни ташкил этади;

– вилоят, туман ва шаҳарни иқтисодий ва ижтимоий ривожлантиришнинг асосий йуналишларини, вилоят, туман, шаҳар бюджетининг асосий кўрсаткичларини ва уларнинг ижросига доир ҳисоботларни халқ депутатлари Кенгашининг тасдиғига тақдим этади;

– ўз ўринбосарлари ва ижроия ҳокимияти структура бўлинмаларининг раҳбарларини лавозимга тайинлаш ва лавозимдан озод этиш тўғрисидаги қарорларни халқ депутатлари кенгаши тасдиғига тақдим этади;

– ҳокимлик девони бўлинмалари раҳбарларини лавозимга тайинлайди ва лавозимдан озод қилади;

– қуйи турувчи ҳокимларнинг қарорларини, башарти улар Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига, қонунларга ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг бошқа ҳужжатларига, Ўзбекистон Республикаси Президенти, Вазирлар Маҳкамаси қабул қилган ҳужжатларга, шунингдек, юқори турувчи халқ депутатлари Кенгаши ва ҳокимининг қарорларига зид бўлса бекор қилади ва халқ депутатлари Кенгашига қуйи турувчи халқ депутатлари Кенгашларининг ҳужжатларини бекор қилиш тўғрисида тақдимнома киритади;

– раҳбарларни тегишли халқ депутатлари Кенгашлари томонидан лавозимга тайинладиган ва лавозимдан озод этиладиган ижроия ҳокимияти структура бўлинмаларининг ишини назорат қилади;

– халқ депутатлари Кенгаши ва ҳоким қабул қилган ва чиқарган ҳужжатларни бажармаганликлари учун мансабдор шахсларни интизомий жавобгарликка тортиш тўғрисида қонунда белгиланган тартибда тақдимнома киритади;

– давлат мукофотлари билан тақдирлашга доир илтимосномаларни қараб чиқади ва таклифлар киритади.

– республика ва хорижда вилоят, туман ҳамда шаҳарнинг расмий вакили сифатида иш кўради;

– аҳолини қабул қилишни ташкил этади, фуқароларнинг имкониятлари, аризалари ва таклифларини қараб чиқади», деб таъкидланган.

Булардан ташқари, ҳоким режалаштириш, бюджет, молия, ҳисоб-китоб, вилоят, туман, шаҳар мулкани бошқариш, мулкчиликнинг турли шаклига мансуб корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар билан ҳамжиҳатлик қилиш, қишлоқ хўжалиги, ер ва бошқа табиий ресурслардан фойдаланиш, табиатни муҳофаза қилиш, қурилиш, транспорт, йўл хўжалиги ва алоқа, аҳолига коммунал, савдо ва ижтимоий-маданий хизмат кўрсатиш, аҳолини социал ҳимоя қилиш, қонунийлик, ҳуқуқ-тартибот ва хавфсизликни таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилиш соҳаларида ҳам қонун ҳужжатлари асосида иш юритади.

Қуйида вилоят ҳокимлиги бошқаруви мисолида давлат органларида ахборотлар билан ишлаш жараёнларининг тавсифи келтирилади. Бунинг учун, биринчи навбатда, унинг тузилмасини аниқлаб оламиз.

Маълумки, ҳокимлик доирасида режалаштирилган вазибаларни, истиқболли лойиҳаларни амалга ошириш жараёнларини бошқариш мақсадида унинг ташкилий тузилмасига вақт ўтиши билан маълум ўзгариштиришлар киритиб борилиши мумкин. Шунинг учун қуйида вилоят ҳокимлигининг гипотетик тузилмаси асосида ахборотлар билан ишлаш жараёнларининг тавсифи келтирилади (11- чизма).

Вилоят ҳокимлиги ижроия аппаратидаги ҳар бир котибият, гуруҳ ва бўлим белгиланган вилоят бошқармалари билан ишлаш билан бир қаторда, вилоятнинг барча

шаҳар ва туманлари билан фаолият юритади ҳамда доимий равишда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш ислохотларининг изчил амалга оширилишини, бу соҳадаги Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳамда вилоят ҳокими қарорларининг ҳаётга татбиқ этилишини мувофиқлаштириш билан бир қаторда, улар бажарилишини танқидий таҳлил қилади, тегишли комиссия ва мажмуаларнинг фаолиятини амалга оширади.

Вилоят ҳокимлиги ижроия аппарати тузилмасидаги котибият, гуруҳ, бўлимлар қўйидаги масалалар билан бевосита шуғулланадилар.

Капитал қурилиш, коммуникациялар, коммунал хўжалик ва ободонлаштириш масалалари котибияти - капитал қурилиш, коммуникациялар, коммунал хўжалик ва ободонлаштириш мажмуи вазифаларини мувофиқлаштиради. Соҳага дахлдор бўлган Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент фармонлари, қарорлари ва фармойишлари, ҳукумат қарорлари ва фармойишлари, халқ депутатлари вилоят Кенгаши ва вилоят ҳокими қарорлари ижросини ташкил этади.

Капитал қурилиш, коммуникациялар, коммунал хўжалик ва ободонлаштириш ишларининг самарадорлигини ошириш, саноат ишлаб чиқариш соҳаси ислохотларини чуқурлаштириш бўйича чора-тадбирларни амалга оширади, ташқи иқтисодий алоқалар борасидаги фаолиятни кенгайтиришга, инвестициялар, жумладан, хорижий инвестицияларни жалб этишга имконият яратади.

Худудда ягона давлат инвестиция сиёсатини амалга ошириш юзасидан чора-тадбирлар ишлаб чиқилишини таъминлайди ҳамда инвестиция дастурларига мувофиқ қурилишлар рўйхатини шакллантиради ва тасдиқлайди, бюджет маблағлари ҳисобига барпо этилган объектларнинг ўз вақтида ишга туширилиши юзасидан назоратни амалга оширади, ер ва шаҳарсозлик давлат кадастрларини шакллантириш ва юритиш бўйича ташкилий-ҳуқуқий чора-тадбирларни амалга оширади, транспорт

ва алоқа соҳасида давлат хизматларини кўрсатиш чоратадбирларини амалга оширади, транспорт ва коммуникация комплексларининг инфратузилмасини шакллантиришда, ташкилот ва корхона тузилмаларига замонавий ахборот-коммуникация технологиялари тизимини жорий этишда кўмак беради.

Капитал қурилишда иқтисодий ислохотларни амалга ошириш, лойиҳалашнинг замонавий услубларини жорий этиш, корхоналарнинг ишлаб чиқариш ҳамда иқтисодий салоҳиятини ривожлантириш масалалари билан шуғулланади, давлат аҳамиятига эга бўлган қурилишларнинг боришини назорат қилади ва ҳ.к.

Қишлоқ ва сув хўжалиги масалалари котибияти — қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш дастурларини ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш, қишлоқ сектори масалалари билан шуғулланувчи бошқарма ва ташкилотлар фаолиятини мувофиқлаштириш, қишлоқ жойларида шахсий мулкчиликни, қишлоқ инфраструктураси, мелиорация тизими, қишлоқ ва сув хўжалиги қурилишини ривожлантириш масалалари билан шуғулланади.

Қишлоқ хўжалигига фан-техника янгиликлари, замонавий агротехнологияларни жорий қилиш, аҳолини қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ва тоза ичимлик суви билан таъминлаш қишлоқ хўжалигида ишловчи раҳбар кадрлар малакасини ошириш, уларни ўқитиш ва ўзаро тажриба алмашишларини ташкил этишга раҳбарлик қилади.

Қишлоқ аҳолисининг даромадлари ва турмуш даражасини оширишга йўналтирилган тадбиркорлик жараёнларини жадал ривожлантириш, ишлаб чиқариш инфратузилмасини яратиш, қишлоқларни ободонлаштириш ва бошқа вазифалар билан шуғулланади.

Иқтисодиёт ва ижтимоий ривожлантириш масалалари котибияти — вилоятни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича мақсадли дастурлар ишлаб чиқилишини ташкил этади ва унинг ижросини таъминлаш чораларини кўради, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни

ривожлантириш, хусусийлаштириш ва давлат тасарруфидан чиқариш дастурларининг бажарилишини, хорижий инвестицияларни жалб этиш ва вилоятнинг экспорт имкониятларини кенгайтириш ишларини ташкил этади. Вилоят давлат бюджети бажарилиши ҳамда пул-кредит, солиқ сиёсатини амалга ошириш, тўлов интизомини мустаҳкамлаш масалалари билан шуғулланади. Халқ истеъмоли моллари ва озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва аҳолини бу маҳсулотлар билан таъминлаш, аҳолига савдо, маиший ва бошқа хизматлар кўрсатишни ривожлантириш ишларини мувофиқлаштиради, соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилиш ва ривожлантириш чораларини кўради. Аҳолининг иш билан бандлигини таъминлаш ва касаначиликни ривожлантириш масалалари билан шуғулланади. Маданий қадриятлар ва ёдгорликларни сақлаш, оммавий жисмоний тарбия ва профессионал спортни ривожлантириш чораларини кўради, ташкилот ва муассасаларда маънавий-маърифий ишларни ташкил этишда кўмаклашади. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури амалга оширилишини ташкил этиш, таълим соҳасида туб ислоҳотларни амалга ошириш, таълимни жаҳон андозалари талаблари даражасига етказиш, мактаблар моддий-техника базасини мустаҳкамлаш масалаларини мувофиқлаштиради, олий ва ўрта махсус касбхунар таълими тизимида ислоҳотларни амалга ошириш, илм-фанни ривожлантириш чораларини кўради.

Хотин-қизлар масалалари котибияти – ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2004 йил 25 майдаги 3434-сонли Фармони ва Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 29 июндаги 299-сонли Қарори вазифаларидан келиб чиққан ҳолда хотин-қизлар конференциясида тасдиқланган Низом асосида ташкил этади ва хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш, уларнинг оилада, жамият ва давлат қурилиши вазифаларини ҳал этишдаги ўрнини ошириш, оила, оналик ва болаликни ижтимоий муҳофаза қилишга қаратади ва қуйидаги вазифаларни амалга оширади:

- хотин-қизларни ижтимоий-ҳуқуқий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, маънавий ва маърифий фаоллигини ошириш, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш, аёлларни моддий ва маънавий турмуш шароитларини яхшилаш ҳамда соғлом авлодни тарбиялаш, маънавий, касбий, жисмоний, ахлоқий жиҳатдан ривожлантириш, ижтимоий-сиёсий соҳада тутган ўрнини ошириш;

- хотин-қизларнинг яшаш жойлари ва турмуш шароитларини ўрганиш, ишлаб чиқаришда улар билан яқиндан алоқада бўлиш;

- хотин-қизлар саломатлигини муҳофаза қилиш, репродуктив саломатлигини таъминлаш, соғлом оилани шакллантиришга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш, хотин-қизлар ва оилавий спортни ривожлантиришга кўмаклашиш, соғлом турмуш тарзини тарғиб этиш;

- жойларда (оила, маҳаллалар ва иш жойларида) миллий-диний урф-одатларни тўғри тарғиб этиш ва риоя этишга қаратилган самарали фаолиятни ташкил этиш, хотин-қизларни конституцион ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва татбиқ этиш, уларни турли хил экстремистик, диверсион-террористик фаолиятга аралашиб қолишининг олдини олиш;

- хотин-қизларни иш билан таъминлаш масалаларига, шунингдек, улар иш фаолиятини яхшилаш, айниқса, қишлоқ жойларидаги ташкилотлар, муассаса ва корхоналарда ижтимоий ҳимоя қилиш ҳамда уларни тадбиркорлик фаолиятига жалб этишга қаратилган дастурларни тайёрлаш ва татбиқ этиш.

Ўзига бириктирилган соҳалар бўйича кадрлар тайёрлаш, тарбиялаш ва ўқитиш билан доимий шуғулланиш, уларни жой-жойига қўйиш бўйича вилоят ҳокимлигида тасдиқланган тартибда таҳлилларни бериб боради ва кадрлар заҳирасини яратади. Ваколати доирасида соҳага оид масалалар юзасидан Республика вазирликлари, бошқарув органлари, жамғармалар ва ташкилотлар билан биргаликда иш олиб боради.

Хотин-қизлар меҳнат қилаётган барча корхона, муассасалар, бошқарма ва идоралар хотин-қизлар кенгаш-

лари билан ҳамкорлик қилади ва фаолиятига тегишли масалалар бўйича умумий раҳбарликни олиб боради.

Вилоят ҳокимининг маънавий-маърифий ишлар бўйича ёрдамчиси - вилоят Маънавият ва маърифат Кенгаши ишhini ташкил этади, унда қабул қилинган қарорлар ижросини таъминлаш чораларини кўради. Лавозими бўйича вилоят Маънавият ва маърифат Кенгаши раисининг ўринбосари ҳисобланади ва вилоятда миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш бўйича ишларни ташкил этади, давлат бошқаруви органлари, ташкилотлар, идораларнинг маънавий-маърифий ишлар бўйича фаолиятини мувофиқлаштиради, жумладан:

- вилоятдаги оммавий ахборот воситаларини қўллаб-қувватлаш чораларини кўради, вилоят ҳокими, ҳоким ўринбосарлари ва вилоятдаги давлат бошқаруви органлари раҳбарларининг матбуот конференциялари ўтказилишини ташкил этади;

- ижро интизомини мустаҳкамлаш, кадрларни танлаш, тарбиялаш ва ўқитиш масалалари билан доимий шуғулланади ҳамда уларни лавозимларга тайинлаш бўйича таклифлар беради;

- вилоятдаги барча давлат, нодавлат ва жамоат ташкилотларининг миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий соҳада олиб бораётган ишларини ўзаро мувофиқлаштиради, миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини оширишни таъминлайди;

- вилоятдаги жамоат ташкилотлари ва идораларининг миллий ғоя ва маънавий-маърифий соҳага оид фаолиятининг мониторингини олиб боради, уларнинг функционал вазифаси ижросини, иш режалари бажарилиши ва ижро интизомини ўрганади, ҳисоботларини эшитади, кадрлар масаласини ҳал этишда мунтазам иштирок этади;

- аҳоли, хусусан, ёшларнинг қалби ва онгига миллий ғоя ва мафкурани, маънавият ва маърифатни сингдиришда зиёлилар, турли соҳа мутахассислари, айниқса, олимлар, шоирлар, ёзувчилар, санъат аҳлини тарғибот ишларига жалб этиш, шу тариқа вилоятда тарғибот тизи-

мини яратиш учун жавоб беради. Шу билан бирга, оиладаги маънавий муҳитни яхшилаш, ёш оилалар мустаҳкамлиги, вилоятдаги оммавий ахборот воситаларида миллий ғоя ва маънавий-маърифий соҳага оид ишларнинг мунтазам равишда кенг ёритилишини ташкил этади;

- миллий ғоя тарғиботи, маънавий-маърифий ишларга алоқадор барча тадбирларнинг мониторингини олиб боради. Вилоятда, унинг муайян ҳудудларида аҳоли кайфиятини ҳамда мавжуд ижтимоий ҳолат ва мафкуравий вазиятни тегишли ташкилотлар билан ҳамкорликда ўрганади;

- ёшлар, хусусан, умумтаълим мактаблари, касб-хунара коллежлари, академик лицейлар, олий таълим муассасалари ўқувчи ва талабалари тарбиясига йўналтирилган маънавий-маърифий ва мафкуравий ишлар савиясини ошириш, улар ўртасида кучли тарғибот ишларини йўлга қўйишга, шунингдек, таълим тизимида самарадорликка, ўқувчи ва талабаларнинг дарсларга мунтазам ва тўлиқ қатнашишига эришиш, уларнинг дарсдан ташқари вақтларини мазмунли ўтказиш, таълим муассасаларида олиб бориладиган маънавий-тарбиявий ишлар сифатини кучайтириш, уларнинг зарур адабиётлар, даврий матбуот нашрлари билан таъминланиши, мазкур таълим даргоҳларидаги ахборот-ресурс марказлари (кутубхоналар) фаолиятини яхшилашга доир ишларни олиб боришда амалий жиҳатдан кўмаклашади.

Вилоятдаги миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишларга масъул ходимлар, жамоатчи тарғиботчиларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш, малакасини ошириш тизимини йўлга қўяди, уларнинг вилоят ва марказий ташкилотлардаги ўқувини ташкил этади, мувофиқлаштиради, назорат қилади.

Ташкилий-назорат гуруҳи - Ўзбекистон Республикаси Президенти девони ҳамда вилоят ҳокимлиги раҳбар кадрлар лавозимлари рўйхатига олинган раҳбарларни танлаш, тайинлаш, жой-жойига қўйиш ва уларга амалдаги ҳамда истиқболли кадрлар захирасини шакллантириш бўйича гуруҳнинг фаолиятига раҳбарлик қилади. Кадрлар захирасининг сифати учун жавоб беради, захи-

рага олинган кадрларни босқичма-босқич мўлжалланган лавозимга тайёрлаб боришни ташкил этади. Кадрларни тайёрлаб бориш схемаларининг тузилишини таъминлайди ва унинг ижросини назоратга олади.

Худудни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ривожлантириш юзасидан туман ва шаҳар ҳокимликлари, маҳаллий бошқарув органлари ишини ташкиллаштириш, уларнинг иш фаолиятини яхшилаш ва такомиллаштириш бўйича таклифлар киритади.

Вилоят ҳокимлиги раҳбариятига ташкилий ишлар ва кадрлар масалалари бўйича шаҳар ва туман ҳокимликларининг олиб бораётган ташкилий ҳамда кадрлар ишлари тўғрисида ахборот беради ва таклифлар киритади.

Ўз ваколати доирасида кадрларни танлаш, тавсия этиш ва алмаштириш масалаларини кўриб чиқади ҳамда вилоят ҳокимлиги раҳбарияти билан келишилган ҳолда амалга оширади.

Вилоят ҳокимига гуруҳ ходимларини, туман ва шаҳар ҳокимликларини, маҳаллий бошқарув органлари раҳбарларини рағбатлантириш ёки ишдан четлатиш тўғрисида таклифлар киритади.

Давлат мукофотлари билан тақдирлашга доир ҳужжатларни расмийлаштириш ишларини ташкил этади ва б.

Вилоят ҳокимлиги ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, ҳарбий сафарбарлик ва фавқулодда вазиятлар масалалари гуруҳи - вилоят ҳокимлиги ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолияти, ҳарбий сафарбарлик ва фавқулодда вазиятлар масалалари бўйича гуруҳ ишига умумий раҳбарлик қилади, гуруҳ аъзолари ва гуруҳ таркибидаги бўлимлар ходимлари ўртасида вазифалар тақсимоми бўйича ишларнинг бажарилиши устидан назорат юритади.

Худудда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва маъмурий идораларнинг жинойтчиликка қарши кураш, қонунийликни таъминлаш, ҳуқуқ-тартибот ишларини мустаҳкамлаш борасида олиб борилаётган ишларни мувофиқлаштиради, йўналтиради ва таҳлил этади. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳамда вилоят ҳокими-

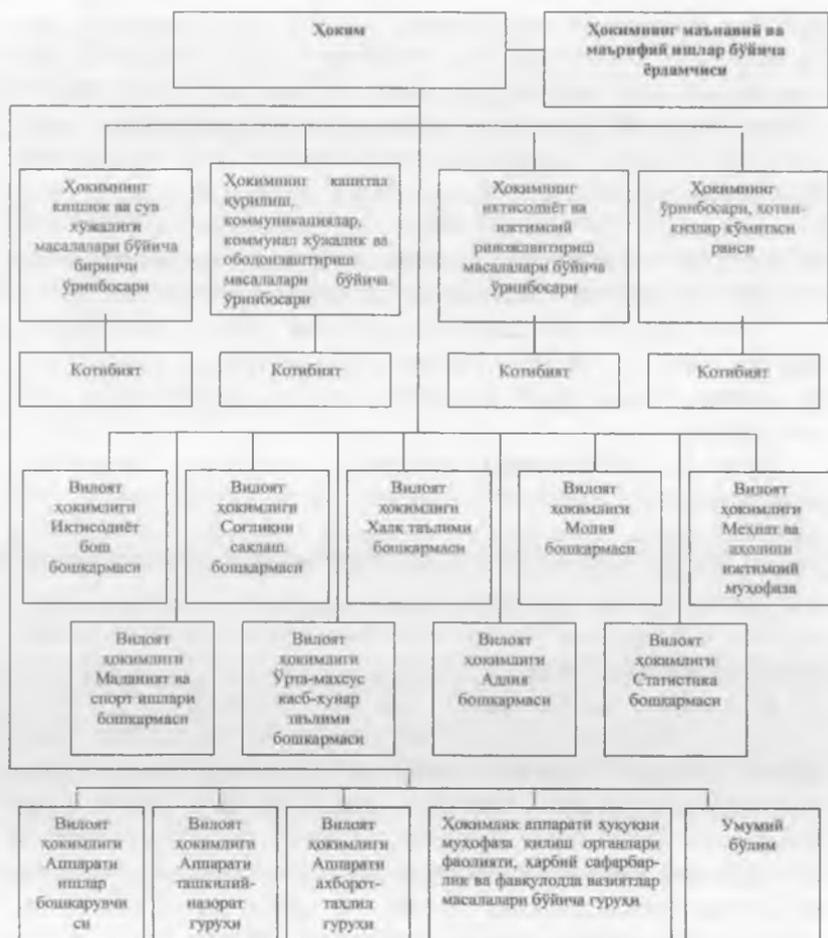
нинг қарор ва фармойишларининг жойлардаги ижросини таъминлаш назоратини ташкил этади.

Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, ҳарбий сафарбарлик ва фавқулодда вазиятлар масалалари бўйича ташкил этилган комиссияларнинг фаолиятини ташкилий жиҳатдан таъминлайди, уларнинг мажлисларига ҳужжатлар тайёрлайди ҳамда комиссиялар томонидан қабул қилинган қарорлар ижросининг назоратини ташкил қилади.

Вилоят ҳудудида жинойтчиликка қарши кураш ва унинг олдини олиш юзасидан давлат идоралари, нодавлат жамоат ташкилотлари томонидан амалга оширилаётган ишлар аҳволини таҳлил қилиш ҳамда бу борада йўл қўйилаётган хато ва камчиликларни бартараф этиш юзасидан мутасадди идораларга кўрсатма хатлар юборади.

Гуруҳ суд, ҳуқуқни муҳофаза қилиш, ҳарбий ва мудофаа идоралари ишини мувофиқлаштирувчи Кенгашнинг ҳамда наркотик моддаларни назорат қилиш минтақавий комиссиянинг, хорижий фуқароларга, МДХ қатнашчилари бўлган давлат фуқароларига ва фуқаролиги бўлмаган шахсларга яшаш учун рухсатномалар бериш, шунингдек, уларни доимий рўйхатдан ўтказиш масалалари бўйича махсус комиссиянинг, вояга етмаганлар ишлари бўйича, йўлларда ҳаракатланиш хавфсизлигини таъминлаш бўйича комиссиянинг фаолиятини мувофиқлаштиради.

Шу билан бирга, гуруҳ вилоят прокуратураси, божхона, ички ишлар, адлия, вилоят прокуратураси ҳузурдаги солиқ ва валютага оид жинойтлар даромадарини легаллаштиришга қарши курашиш, мудофаа ишлари бошқармалари ҳамда суд қарорларини ижро этиш, судлар фаолиятини моддий техника ва молиявий жиҳатдан таъминлаш департаменти ҳудудий бўлимининг фаолияти ва вилоят ҳокими томонидан бириктирилган шаҳар ва туманлардаги иш фаолиятларни мувофиқлаштиради, бириктирилган шаҳар ва туманларда мавжуд муаммолар бўйича вилоят ҳокимига таклифлар киритади.

11-чизма. Виловят ҳокимликлари аппарати ташкилий тузилмаси

Ахборот-таҳлил гуруҳи — ўзига бириктирилган масалалар бўйича материаллар ва ҳужжатлар лойиҳасининг сифатли ва ўз вақтида тайёрланишини ташкил қилади, топшириқларнинг бажарилиши устидан назоратни таъминлайди, виловятдаги барча бошқарма ва ташкилотлар, ҳудудий бирлик (шаҳар ва туман)лар билан доимий мулоқотда бўлади, халқ хўжалигининг барча тармоқлари

бўйича ижтимоий-иқтисодий ривожланиш таҳлили масалалари, вилоятда ўтказилаётган ислохотларнинг натижалари, камчиликларни аниқлаш ва бартараф этиш у ёки бу масалаларни ҳал қилишдаги муаммоларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида таклифлар бериш билан шуғулланади, тегишли масалалар бўйича туркумланган маълумотлар базасини яратиш ва юритиш, уларни мунтазам равишда янгилаб бориш устидан назоратни амалга оширади.

Гуруҳ ишлаб чиқиладиган меъёрий ҳужжатлар, қарорлар ва вилоят ҳокими фармойишлари ҳамда турли дастурларнинг мажбурий экспертизаси ва келишувини таъминлайди.

Ислохотларни чуқурлаштириш, вилоятни, тармоқлар ва ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан янада ривожлантириш, шунингдек, тегишли соҳалардаги мавжуд камчиликларни бартараф этиш бўйича таклифларнинг ишлаб чиқилишини ташкил қилади ва уларни вилоят ҳокими ҳамда Вазирлар Маҳкамаси Ўйғма департаментига (кураторга) тақдим этади.

Ҳокимлик идорасидаги ҳар бир котибият, бўлим ва гуруҳ иш жараёнида ўзига бириктирилган ташкилот, бошқарма, ҳудудий бирлик (шаҳар ва туман)лар билан ҳамда ўзаро доимий равишда ахборот алмашади. Шунингдек, улар ўз хизмат йўналиши бўйича Ўзбекистон Республикаси Президенти Девони, Вазирлар Маҳкамаси, Олий Мажлис ва бошқа юқори поғонадаги ташкилотларнинг турли йўналишдаги топшириқ ҳамда сўровлари бўйича ҳисоботлар ва ахборотлар тайёрлаш билан шуғулланадилар.

Бошқача қилиб айтганда, ҳокимлик идорасидаги ҳар бир котибият, бўлим ва гуруҳлар ўзларига тегишли масалаларни ҳал этиш жараёнида маълум турдаги ахборотларга асосланади. Ахборотлар тегишли ахборот тизимларида шаклланади. Бошқарув фаолиятининг самараси тузилмалардаги ахборот тизимларининг фаолиятига боғлиқ. Чунки бозор иқтисодиётига асосланган ривожланиш даврида давлат бошқаруви содир бўлаётган янги ижтимоий, иқтисо-

дий ва технологик ўзгаришларга асосланган ва йўналтирилган ҳолда олиб борилади. Табиийки, бунда бошқарув ва иш юритиш ҳужжатлари муайян равишда ошиб боради, ахборотлар алмашиш ҳажми кўпаяди. Ахборотларнинг етишмаслиги ёки жойлардан вақтида етиб келмаслиги, давлат ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ривожланишида катта қийинчиликларни вужудга келтиради.

Ҳокимлик тузилмалари орасидаги ахборот алмашув жараёнлари маълум бир тамойиллар асосида амалга оширилади. Қуйида бошқарув цикли жараёнида ахборот алмашувини ташкил этиш асослари ёритилади.

Ахборотларнинг кам ҳаражат билан тўлиқ ва ўз вақтида етказилиши бошқарув самарадорлигини оширади.

2.3. Давлат органининг бошқарув цикли жараёнида ахборот алмашинувини ташкил қилиш асослари.

Давлат ахборот ресурслари

Бошқарув цикли ўз таркиби жиҳатидан режалаштириш, ташкиллаштириш, мотивация ва назорат функцияларидан ташкил топади. Бу функциялар, моддий бойликлар яратиш, молиялаштириш, маркетинг ва бошқарув фаолиятининг бошқа барча турларини қамраб олади.

Режалаштириш функцияси, умуман олганда, қарорларни тайёрлаш жараёнини ўз ичига олади. Бунда қуйидаги режалаштириш этаплари бажарилади:

- мақсаднинг аниқланиши;
- бошланғич шароит шартларининг таҳлили;
- муқобил вариантларнинг аниқланиши;
- энг яхши вариантни танлаш;
- режани амалга ошириш.

Ташкиллаштириш функцияси раҳбар ва бажарувчиларнинг фаолиятини мувофиқлаштиришга қаратилган. Бу, биринчи навбатда, раҳбар томонидан ўз имкониятлари, қўл остидаги ишчиларни, уларнинг потенциал имкониятлари, жой-жойига қўйилганликларини баҳолаш ва ҳ.қ Ана

шу ташкилий жараёнларнинг барчаси ташкилотнинг маълум бир структураси асосида амалга оширилади.

Мотивация. Барча тайёргарлик масалалари амалга оширилгандан сўнг раҳбар ишнинг муваффақиятли амалга оширилишини таъминлайди. Ушбу мақсадда қуйидагилардан фойдаланилади: а) раҳбатлантириш, яъни ходимларни актив фаолиятга ташқи факторлар ёрдамида ундаш (моддий ва маънавий раҳбатлантириш); б) мотивацияни амалга ошириш, яъни ходимларда меҳнатга бўлган ички (руҳий-психологик) талаб ва интилишларни шакллантириш. Бунда асосий йўналишлар: меҳнатга қизиқиш ва меҳнат қилишга талабнинг, бажарилган ишдан қониқиш ҳиссининг шаклланиши тушунилади. Раҳбар бу функцияни муваффақиятли бажариши учун инсонлар ўртасидаги ахборот алмашинувининг турли қирраларини яхши билиши, ўзида тегишли фазилатларни шакллантириши ва ривожлантириши зарур.

Назорат функциясининг моҳияти барча жараёнларнинг мавжуд директив ҳужжатлар ва бошқарувнинг қабул қилинган тамойилларига мос равишда боришини текшириб боришдан иборат. Назорат - бу мавжуд маълумотларни топшириқларга мос келишини текшириш жараёни ҳисобланади.

Бошқарув циклининг доимийлиги. Маълумки, раҳбар доимо бошқарув функцияларини амалга ошириш билан банд бўлади. Раҳбар ўзи бошқараётган идора (муассаса, ташкилот)нинг бутунги куни ва келажагини таъминлаш туғрисида фикр юритади, у бошқаришнинг барча қирраларига астойдил ёндашиб фаолият кўрсатади. Бу жараён режалаштиришдан бошланади.

Ҳар бир профессионал ходим ўз фаолиятини режалаштиради. Масалан, бошқарувчи қалам ва оддий ўчирғич билан бюджет устида анча вақт сарфлайди, сотувчи харидор билан музокараларни олиб бориш жараёнини хаёлан пиштади, дурадгор ёғочга ишлов беришдан олдин барча ўлчамларни белгилаб чиқади, унинг шиори: «Етти ўлчаб, бир кес» ва ҳ.к.

Режалаштирилган фаолият, албатта, ташкиллаштирилди, ходимлар эса мақсадга йўналтирилган иш учун тайёрланадилар. Ходимлардан аниқ ҳаракат йўналишларини тушуниб, келажакда нималар кутаётганлигини билишлари талаб қилинади. Улар ўз хизматларини деталлаштирилган даражада тушунишга интиладилар, ўз ишлаб чиқариш фаолиятларининг ишчан назоратини яхши қабул қиладилар. Бундан назоратга бўлган эътиёж келиб чиқади. Унинг таркибига:

а) оддий ва тушунарли фаолият режаси;

б) назоратнинг самарадор ва оғирлиги тушмайдиган усуллари;

в) қайта алоқа, яъни ишдаги силжишлар ва ўзгаришлар ҳақидаги ишончли ахборот;

г) ва ниҳоят тегишли ўзгартиришлар киритувчи ҳаракатлар киради.

Кўп ҳолларда тегишли ўзгартиришлар катта ёки сезиларли кучларни талаб қилмайди: ходимга раҳбардан қандайдир ўзига хос ундовчи гап ёки ҳаттоки бир сўз ҳам кифоя қилиши мумкин. Буларнинг барчаси ходимнинг ички психологик ҳолатига таъсир қилади ва унинг жавоби бунда дарҳол билинади. Тузатишни амалга ошириш ташкилий омилларга боғлиқ ҳолларда бир мунча қийинроқ кечади. Масалан, ходим ўз вазифаларини яхши англаган ҳолда ишга киришади, аммо муваффақиятга эриша олмайди. Муаммонинг негизи эса иш ҳажмининг кутилганидан кўплигида бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда кучларнинг маълум маънода қайта тақсимланиши ва тегишли ёрдам берилиши лозим бўлиши мумкин. Баъзи ҳолларда бошланғич режага ҳам ўзгартиришлар киритилиши керак бўлиши мумкин.

Кўриниб турибдики, бошқарувнинг тўрттала функцияси (режалаштириш, ташкиллаштириш, мотивация ва назорат) маълум маънода доимий қайтарилиб туради. Улар ўзаро узвий боғлиқдир - бу занжирнинг биронта ҳам бўғинини олиб ташлаш мумкин эмас.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, бошқарув жараёнининг барча асосий функциялари раҳбарнинг қарор қабул

қилиш бўйича ҳаракатлари билан таъминланади. Самарадор қарорлар – идора, муассаса, ташкилотлар ва жамият ривожланишининг гаровидир. Улар биз юқорида кўриб чиққан бошқарув функциялари барчасининг асосини ташкил этади.

Бошқарув ахбороти – бу бошқарув қарорларини қабул қилиш учун асос бўла оладиган ҳамда ташкилотнинг ички ва ташқи фаолияти тўғрисида тўлиқ тушунча ҳосил қилишга имконият берадиган маълумотлар йиғиндиси.

Бошқарув ахбороти бир қатор омилларга кўра турларга бўлинади:

1. Ишлатилиш мақсадига кўра: бир мақсадли – битта алоҳида муаммони ечиш учун керак бўлган ахборот ва кўп мақсадли – бир нечта турли хилдаги муаммоларни ҳал қилишда ишлатиладиган ахборотлар.

2. Сақланиш имкониятига кўра: қайд этиладиган – деярли чексиз муддат бузилмасдан ва ўзгармасдан сақланиши мумкин бўлган ахборот, масалан, энг қадимги тош битиклар ва расмлар ҳамда қайд этилмайдиган ахборот — бундай ахборот олиниши билан ишлатилади, бир муддат сақланиши мумкин, аммо у вақт ўтиши билан аста-секин ўзгариб ва йўқолиб боради;

3. Ишлатилишга тайёрлик даражасига кўра: бирламчи — бевосита системалаштирилмаган манбадан олинган, керагидан ортиқ ишлатилмайдиганлари ҳам бўлган маълумотлар йиғиндиси, оралиқ — бошланғич «тозалаш» ва системалаштиришдан ўтган ва қандай йўналиш ва мақсадларда ишлатилиши мумкинлигини ҳал қилиш имконини берувчи маълумотлар тўплами ва сўнги — бошқарув қарорларини қабул қилиш имконини берувчи ахборотлар.

4. Тўлалиги бўйича: нотўлиқ – тажрибада фақатгина бошқа ахборотлар билан биргаликда қарор қабул қилиш имконини берадиган ва комплекс муаммо ҳақида тўла ва етарли даражадаги маълумотлар тўплами бўлиб, бевосита ҳар қандай қарорлар қабул қилиш имконини берадиган ахборотлар.

5. Ишончлилиқ даражасига кўра: эҳтимолли ва ишончли ахборотлар.

Ахборотлар, шунингдек, ҳажми, манбалари, ёши (янги, эскирган), узатиш ва тарқатиш усулларига кўра классификацияланиши ҳам мумкин.

Изданишлар шуни кўрсатадики, замонавий раҳбар ўз вақтининг 50 дан 90% гача бўлган қисмини турли мажлислар, йиғилишлар, учрашувлар, суҳбатлар, турли ҳужжатларни тайёрлаш ва ўқиш жараёнида ахборот алмашишга сарфлайди ва бу ҳаётини заруратдир, чунки бугунги кунда ахборотлар ҳар қандай ташкилот ёки жамаиятнинг ижтимоий-иқтисодий, техник ва технологик тараққиётининг ҳал қилувчи омилига айланиб бораётганлиги барчага аён ҳақиқатдир. Бундай шароитда ахборотларга эғалик қилиш ҳокимиятга эғалик қилишни таъминлайди. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, ахборот танқислиги ҳам, унинг керагидан ортиқлиги ҳам раҳбарни чалғитиши мумкин, шунинг учун, доимо, керакли ахборотларни кераксизидан, фойдалисини фойдасизидан ажратишни ўрганиш жуда муҳим ҳисобланади.

Ахборотнинг жўнатувчидан қабул қилувчига томон ҳаракати бир нечта босқичдан иборат. Биринчисида ахборот танлови амалга ошади, у мақсадга йўналтирилган ёки эҳтимоллий, махсус танланган ёки ёппасига йиғилган, топшириқ бўйича ёки ташаббускорлик билан йиғилган, ёки маълум омилларга асосланган бўлиши мумкин.

Иккинчи босқичда танланган ахборот олувчига тушунарли шаклга келтирилади, масалан матн, жадвал, график, овоз, махсус белгилар ва ҳ.к. шунга мос равишда узатиш шакли танланади (оғзаки, ёзма, шартли ва сунъий яратилган белгилар). Ута муҳим ахборот беришда бир усул билан чекланмай, маълумотлар бир неча усулда қайтарилади.

Шуни ҳам таъкидлаш жоизки, ҳар қандай сабаб билан ҳужжатларнинг кўпайиб кетиши ва натижада «ахборот денгизига чуқишнинг» олдини олишни унутмаслик лозим.

Учинчи босқичда ахборотнинг узатилиши бажарилади. У олувчи томонидан қабул қилинади ва шундан сўнг та-

нишиш, тушуниш жараёнидан сўнг кўзланган вазифалар амалга оширилади.

Ахборот жўнатувчи доимо ахборотнинг қандай қабул қилинганлиги ва олинган ахборот бўйича ўз муносабатларини билдиришлари, яъни қайта алоқа ўрнатилишини кутади. Шундай қилиб, қайта алоқа – ахборот олувчи томонидан жўнатувчига юборилаётган маълумотлар бўлиб, бу маълумотларда ахборотнинг қабул қилинганлиги ва уни тушуниш (ёки тушунмаслик) даражаси ўз аксини топади.

Қайта алоқа англанган ва онгли равишда амалга оширилиши лозим бўлганлиги сабабли, олдиндан режалаштирилган вазиятга мос келувчи оптимал шаклда, қабул қилувчи томонидан (узатувчигагина мос шаклда эмас) тўғри қабул қилиш имкони яратилган шаклда, берилаётган маълумотга дарҳол жавоб берган ҳолда амалга оширилиши лозим. Оғзаки шаклда узатилаётган ахборотларга қайта алоқа белгилари бўлиб айтилганларни аниқлаштириш, умумлаштириш, маълум маънода ўз муносабатларини билдириш бўлиши мумкин. Бундай сигналлар кучсиз бўлишини эътиборга олган ҳолда шерикларнинг биринчи муносабатларига алоҳида эътибор бериш керак.

Ишончли қайта алоқа ахборот алмашинувининг ишончлилигини сезиларли даражада ошириш ахборот маъносини ўзгартириб юборувчи йўқотишлар (потери) ва ортиқча шовқинларни (помехи) четлаб ўтиш имконини беради. Шовқин ва йўқотишларнинг келиб чиқиш сабаблари қуйидагича бўлиши мумкин:

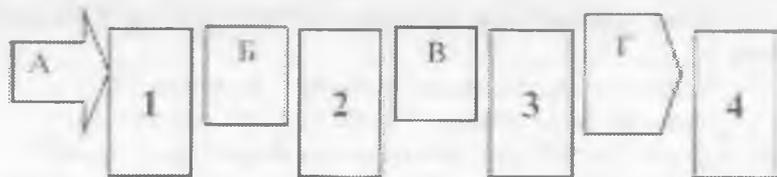
Биринчи навбатда, стереотиплар, яъни инсонлар ва ҳодисалар тўғрисидаги ўрнашиб қолган фикр ва қарашлар киритилади. Стереотипларга ўрганиш иккала томоннинг ҳам, яъни ахборот узатувчининг ҳам, қабул қилувчининг ҳам камчилиги бўлиши мумкин, шунинг учун коммуникацияларни амалга ошираётганда иккала иштирокчи томонидан масала моҳиятининг тўғри тушунилишига ишонч ҳосил қилиниши керак.

Кўп ҳолларда, ахборот жўнатувчи ва қабул қилувчи турли мавқега эга эканлиги, бир-бирига ёки ахборот пред-

метига (ахборот объекти ёки субъектига) стереотипли қараш тўғрисида бузулади. Албатта, бу усул яхши натижаларга олиб келмайди ва уни қатъий равишда танқидий нуқтаи назар билан қараб енгиб ўтиш керак, аммо хабар унга қизиқиш йўқлиги ёки унинг аҳамиятини тўлиқ тушуниб етилмаганлиги сабабли тўғри қабул қилинмаслиги мумкин. Буни тушунтириш учун, қабул қилувчи бу ахборотдан фойдаланиш орқали олинган фойда ёки юзага чиқиши мумкин бўлган йўқотишлар билан таништирилиши лозим бўлади.

Ахборот алмашинувида «техник носозликлар» ҳам салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Уларга, биринчи навбатда, турли даражадаги маълумот, мутахассислик, малака, миллий хусусиятлар ёки тилни яхши билмаслик билан боғлиқ бўлган ахборотларни узатишда ишлатилаётган белгиларни турлича тушуниш сабаб бўлиши мумкин. Кўпинча, оддий сўзлар орқали узатилаётган ахборотлар маъноси кераксиз «қўшимчалар» тўғрисида бузулиши мумкин. Бунинг устига бундай қўшимчалар турлича тушунилиши ҳам мумкин. Мисол учун Болгарияда бошни олдинга эгиб силкиб қўйиш кўп мамлакатлардаги тасдиқ маъносини эмас, балки инкор маъносини билдиради.

Ахборотларни қабул қилиш ва узатиш жараёнини учта филтрдан ўтиш жараёни сифатида тавсифлаш мумкин (12-чизма).

1 - физик филтр	А - бошланғич маълумотлар
2 - семантик филтр	Б - статистик ахборот, қабул қилинди
3 - прагматик филтр	В - семантик ахборот, тушунилди
4 - ишлатилган ахборот	Г - прагматик ахборот, баҳо берилди

12-чизма. Ахборотларни қабул қилиш ва узатиш жараёнининг диаграммаси

Ахборотнинг бузилиши ёки йўқотилиши физиологик ва психологик сабаблар: чарчоқ, кучсиз хотира, томонларнинг ялқовлиги ёки фикрни жамлашга халал берувчи ҳаддан ташқари импульсивлиги, ортиқча ҳис-ҳаяжонга берилиши, сабрсизлиги кабиларга ҳам боғлиқ бўлиши мумкин. Буларнинг барчаси, томонлардан бирининг ўзи эга бўлган ахборотларни тўлиқ ҳажмда бермаслиги, иккинчиси эса уни етарли даражада тўғри қабул қилмаслиги, охир-оқибатда эса бошқарув томонидан нотўғри қарорларнинг қабул қилинишига сабаб бўлади.

Ахборот узатиш жараёнларини унинг шаклидан қатъи назар, қисқа, аниқ ва лўндалиги, мазмуни, узатиш ва қабул қилиш шакли доимий назорат остида бўлиши, оғзаки ахборотларни ёзма ахборотлар билан тасдиқлаш, параллел ва кесишувчи ахборот каналларини қўллаш усуллари орқали маълум маънода енгиллаштириш мумкин.

Банднинг якунида давлат ахборот ресурслари, уларнинг мазмун ва моҳияти тўғрисида маълумотлар келтирилади.

Давлат ахборот ресурслари давлат бошқарув органлари, давлат ва нодавлат корхоналар, илмий ва ўқув муассасалари, жамоат ташкилотлари ва бошқа ташкилотларнинг фаолият олиб бориши натижасида шаклланади. Бу ресурслар маълумотларни, билимларни ҳамда уларни ифодалаш воситалари (лингвистик воситалар) тўғрисидаги маълумотларни ўз ичига олади.

Давлат ахборот ресурслари қуйидагилардан таркиб топади:

- давлат органларининг ахборот ресурслари;
- юридик ва жисмоний шахсларнинг давлат бюджети маблағлари ҳисобидан яратилган ахборот ресурслари;
- юридик ва жисмоний шахсларнинг давлат сирлари ҳамда махфий ахборотни ўз ичига олган ахборот ресурслари;
- юридик ва жисмоний шахсларнинг белгиланган тартибда тақдим этилган ҳужжатлаштирилган ахборотлари¹.

¹ Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонуни, 10-модда. 2003 йил декабрь.

Ахборот ресурслари оммавий ҳамда хусусий мулк бўлиши мумкин.

Ахборот ресурслари эркин фойдаланиши мумкин бўлган ва эркин фойдаланиши мумкин бўлмаган ахборот ресурсларига бўлинади. Чекланмаган доирадаги фойдаланувчилар учун мўлжалланган ахборот ресурслари ҳамма эркин фойдаланиши мумкин бўлган ахборот ресурслари ҳисобланади. Улар қаторига:

– давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари, ташкилот, муассасалар ва жамоат ташкилотларининг ваколатлари ва мавқеининг ҳуқуқий асослари ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгиловчи қонунчилик ва меъёрий ҳужжатлар;

– аҳоли пунктлари ва ишлаб чиқариш объектлари ва умуман аҳолининг хавфсизлигини таъминлашга оид маълумотларни ўз ичига олган ҳужжатлар;

– давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари фаолиятига оид, давлат бюджети маблағларининг сарфланиши ва иқтисодиётнинг ҳолати тўғрисидаги маълумотларни ўз ичига олган ҳужжатлар (давлат сирларини ўз ичига олган маълумотлар бундан мустасно);

– давлат органларининг кутубхоналари, архивлари ва ахборот тизимлари фондларида жамланган очиқ ҳолдаги ҳужжатлар киради.

Давлат сирлари тўғрисидаги ва махфий ахборотни ёки эркин фойдаланилиши ахборот мулкдорлари томонидан чеклаб қўйилган ахборотни ўз ичига олган ахборот ресурслари эркин фойдаланилиши чеклаб қўйилган ахборот ресурсларига киради.

Ахборот ресурсларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш жараёнида маълумотларни йиғиш, уларга ишлов бериш, сақлаш, қидириб топиш ва уларни ахборот кўринишида тақдим этиш белгиланган регламент асосида амалга оширилади.

Шуни ҳам таъкидлаш жоизки, ахборот ресурсларини яратиш ва улардан эркин фойдаланишни ташкил этиш жараёнлари фойдаланувчиларнинг ахборотлар олишдаги фаоллигига ҳам боғлиқ. Чунки фойдаланувчи маълумотга

зарурат сезиб, то ўзи тушуниб етиб, ҳаракат қилмагунича, яратилган ахборот ресурсларидан унумли фойдаланиш даражаси паст бўлиб қолаверади.

Фойдаланувчининг фаоллигини ошириш учун аҳолининг ахборотлаштириш, компьютерлаштириш ва умуман ўзи учун керакли бўлган ахборотни қидириб топиш ва ундан фойдаланиш борасидаги билимини турли хил семинар ўқишлари ва ўқув курслари воситалари асосида ошириш, глобал ахборот тизимларига чиқиш жойларини кўпайтириш ва имкониятлар яратиш, телевидение, радио ва матбуотда кенг тарғиб этишни йўлга қўйиш ва бу борадаги адабиётларни кўпайтириш даркор.

2.4. Давлат органининг бошқарув пирамидаси ва ундаги ахборот тизимларининг уйғунлашуви (вилоят ҳокимияти мисолида)

Худудий ижро ҳокимияти органи бўлган вилоят ҳокимлигида ахборот алмашиш пирамидаси вилоят ҳудудида жойлашган барча ташкилот, корхона, бирлашма ва бошқа турдаги муассасалардан олинadиган ахборотлар асосида ташкил топади.

Бундай ахборотлар, асосан, вилоят иқтисодиёт ва статистика бош бошқармасида бирламчи умумлаштириш ва қайта ишлаш асосида яратилади ва маълум бир стандартлаштирилган шаклларда фаолият соҳасига мос равишда вилоят ҳокимлигининг тегишли котибиятларига тарқатилади. Ушбу типдаги ахборотлар, ахборот алмашиш пирамидасининг энг қуйи — оператив бошқариш ахборотлар поғонасини ташкил этади (13-чизма).

Тегисли котибиятларда қайта ишланган ва бирламчи таҳлил қилинган ахборотлар ахборот алмашиш пирамидасининг иккинчи поғона ахборотларини ташкил этади. Улар тактик бошқарув ахборотлари деб юритилади ва тактик бошқариш поғонасига, яъни котибият ва гуруҳ раҳбарларига узатилади.

Ҳокимликдаги ахборот — таҳлил гуруҳи барча котибият ва гуруҳлар томонидан тайёрланган тактик бошқарув ахборотлари билан ишлайди ва уларни умумлаштиради.

Стратегик бошқарув поғонаси ахборот тизими

Тактик бошқарув поғонаси ахборот тизими

Оператив бошқарув поғонаси ахборот тизими

13-чизма. Вилоят ҳокимлигида ахборот алмашиш пирамидасининг схемаси

Ахборот алмашиш пирамидасининг энг юқори — стратегик бошқарув поғонасига ахборотлар учламчи қайта ишланган ва иккиламчи таҳлил қилинган ҳолда тақдим этилади. Лекин учламчи қайта ишлаш ва иккиламчи таҳлил деганда бир хил ишларни икки ёки уч марта қайта бажарилиши тушунилмаслиги керак. Чунки ҳар бир қайта ишлаш ва таҳлил босқичларининг ўзига хос вазифалари турли даражадаги умумлаштириш ва ўзаро қиёслаш ва турли хил таҳлил усуллари ва даражаларини ўз ичига олади.

Қуйида мисол тариқасида вилоят ҳокимлигининг бир йўналишида ахборотлар билан ишлаш жараёнларининг тавсифи келтирилади.

Вилоят статистика бошқармаси томонидан тайёрланган вилоятдаги саноат корхоналари фаолияти тўғрисидаги «қуруқ статистик» бирламчи маълумотлар вилоят ҳокимлигининг “Капитал қурилиш, коммуникациялар, коммунал хўжалик ва ободонлаштириш масалалари” котибиятига берилади. Ушбу котибиятда бу маълумотлар бирламчи таҳлил қилиниб, ушбу йўналишнинг вилоятдаги умумий ҳолати аниқланади ва кейинги ривожланишнинг истиқболлари белгиланади, соҳадаги ҳукумат қарорларининг жойлардаги бажарилишини назорат қилиш орқали мавжуд муаммолар аниқланади ва уларни ечиш йўналишлари ишлаб чиқилади.

Бундай бирламчи таҳлил ва иккиламчи қайта ишлашдан сўнг ҳосил бўлган ахборотлар ахборот таҳлил гуруҳига узатилади. Ушбу гуруҳда олинган маълумотлар бошқа котибиятлардан олинган маълумотлар билан солиштирилади, улар ўзаро уйғунлаштирилади, барча йўналишдаги дастурлар бирлаштирилиб, вилоят ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асосий йўналиш ва истиқболлари ҳақида тегишли қарор қабул қилиш учун етарли маълумотлар тайёрланади.

Барча соҳалардаги мавжуд муаммолар ўзаро таққосланиб, вилоятнинг умумий ривожланишига тўсиқ бўлаётган асосий омиллар аниқланади, давлат ва ҳукумат қарорларининг вилоят ҳудудида тўлиқ ҳажмда ва сўзсиз

бажарилишини таъминлаш учун зарур чора-тадбирлар ишлаб чиқилади, бу жараёнда вилоят ҳокимлиги аппаратурининг ҳар бир котибияти нималарга кўпроқ эътибор бериш кераклиги белгилаб берилади.

Ана шундай учламчи қайта ишлаш ва иккиламчи таҳлил натижасида тайёрланган вилоятнинг умумий ижтимоий-иқтисодий ривожланиши, вилоятдаги оператив ҳолат ва Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ тегишли вазифаларни бажаришга ажратилган маълумотлар вилоят ҳокимига берилади.

Маълумотлар вазиятга мувофиқ равишда ва истиқболдаги вазифаларни ҳисобга олган ҳолда тегишли қарорларни қабул қилиш учун етарли бўлиши керак.

Савол ва топшириқлар

1. Ташкилот бошқарув пирамидасининг поғоналари ва уларда ҳал қилинадиган масалаларни тавсифлаб беринг.
2. Бошқарув пирамидасининг ҳар бир поғонасида айланадиган ахборот турларини изоҳлаб беринг.
3. Ташкилот бошқарув пирамидасининг поғоналарида қандай ахборот тизимлари ишлатилади?
4. Вилоят ҳокимлигининг тузилмаси ва котибиятларининг вазифалари нималардан иборат.
5. Бошқарув циклининг доимийлиги деганда нимани тушунасиз?
6. Вилоят ҳокимлиги фаолиятини бошқарув пирамидаси кўринишида тасвирланг.
7. Вилоят ҳокимлиги бошқарув пирамидаси ахборот тизимларининг уйғунлашувини тавсифлаб беринг.
8. Ташкилотингизнинг фаолиятини бошқарув пирамидаси шаклида тасвирланг ва бошқарув жараёнларини ахборот тизимлари асосида таҳлил қилиб беринг.

III боб. Ўтиш давридаги давлатлар бошқарувида АҚТ. «Электрон ҳукумат» тизими

3.1. Бозор иқтисодиётига ўтиш давридаги давлатлар бошқарув тизимида ахборот-коммуникация технологиялари

Сўнги йилларда кўпчилик мамлакатларда бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида амалга оширилаётган ислохотлар давлат апарати иши самарадорлигини ошириш, ҳукумат ишининг очиқ-ошкоралигини кучайтириш, қарорлар қабул қилишда фуқароларнинг ролини оширишга йўналтирилган.

Бундай шароитда замонавий ахборот технологиялари давлат секторидаги маъмурий-буйруқбозлик тизимидан демократик ҳуқуқий давлат бошқарувига ўтиш жараёнларида юзага келадиган ва бажариладиган вазифаларни амалга оширишда кўмаклашадиган воситалардан бири ҳисобланади.

Ахборот технологиялари давлат бошқаруви органларининг юқори сифатли хизматларидан фуқароларнинг фойдаланиши имкониятини яратади ва ушбу хизматлар қийматини камайтиради, бошқарув самарадорлигини оширади, ҳокимият органларида қарорлар қабул қилиш жараёнларини ахборот билан таъминлашни юқори даражага кўтаради.

Маълумки, режали иқтисодиётдан бозор иқтисодиётига муваффақиятли ўтишнинг асосий шартларидан бири давлат апарати штатлари миқдорини қисқартириш, ҳукуматни таркибий қайта қуриш ва бозор иқтисодиёти талабларига мувофиқ янги функцияларни ишлаб чиқишдан иборат. Бундай вазифаларни ахборот технологияларининг имкониятларидан фойдаланмай амалга ошириш жуда қийин.

Ахборот-коммуникация технологиялари (АҚТ)нинг давлат бошқарувида жорий этилиши, олдинги функционал тизимларни умумийлаштириб, ҳукумат тузилмалари ва уларнинг фаолиятини оптимал ташкил этиш имконини яратади,

бу эса, ўз навбатида, давлат органлари ишининг содалаштирилишига ва уларнинг таъминотига сарфланадиган харажатларнинг қисқартирилишига олиб келади.

АКТ асосида очиқ ахборот ресурсларининг ташкил этилиши, давлат органларининг норматив-ҳуқуқий ва маъмурий ахборотлардан фойдаланишининг кенг йўлга қўйилиши, давлат реестрлари ва маълумотлар базаларининг ташкил этилиши давлат бошқаруви органлари томонидан қабул қилинаётган қарорларнинг очиқлиги ва ошкоралигини таъминлайди ҳамда аҳолининг хабардорлигини оширади. Фуқаролар ахборот технологиялари имкониятларидан фойдаланиб, давлат органлари фаолиятини назорат қилиш имконига эга бўладилар. Давлат тузилмаларининг ўз фаолиятлари бўйича фуқаролар олдида ҳисобот бериб туриш жараёнлари юзага келади. Оқибатда фуқароларнинг давлат органларига, улар фаолиятини етарлича ошкора эмаслиги ва ҳар хил суиистеъмолларга шарт-шароитлар мавжудлиги натижасида юзага келадиган ишончсизлиги кескин камаяди.

Давлат органларининг ошкоралиги, ўз навбатида, оддий фуқароларнинг бошқарув қарорларини қабул қилиш жараёнида иштирок этиш имкониятларининг пайдо бўлиши, давлат ва жамият ўртасидаги муносабатларнинг янги тури барпо этилишига сабаб бўлади.

Ахборот технологиялари асосида ички идоравий ва идоралараро ҳужжатлар айланишининг электрон шаклга ўтказилиши давлат аппарати таъминоти харажатларини қисқартириш имконини яратади. Бундан ташқари, фуқаролар Интернет тизими воситалари асосида бевосита (онлайн-режимда) давлат хизматчисига савол ёки буюртма билан мурожаат қилиш имкониятига эга бўлади, оқибатда идорага кўп марталаб қатнаш ва йўлакларда кутиш ўрнига ҳукумат раҳбарлари ва ходимлари билан анча тез тартибда ўзаро алоқа қилиш имконияти пайдо бўлади.

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврини бошидан кечираётган ҳар бир мамлакат ўз ривожланишига таъсир кўрсата-

диган ўзига хос сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ва маънавий муаммолар ҳамда қадриятларига эга бўлади. Шу сабабли у ривожланган давлатларнинг муваффақиятли ечимларини ўзининг иқтисодиётига тўғридан-тўғри жорий этиб, улардек юқори натижаларга эришади, деб бўлмайди.

Шу билан бирга, давлат бошқарувини АҚТи имкониятлари асосида ташкил этиш бўйича етакчилик қиладиган мамлакатларнинг кенг тажрибасини ўтиш давридаги мамлакатнинг давлат бошқарувига АҚТ тизимлари ва унинг шарт-шароитларини ҳисобга олган ҳолда жорий этишда инобатга олиш муҳим амалий аҳамият касб этади.

Бозор иқтисодиётига ўтиш давридаги мамлакатларда давлат бошқарувини АҚТи имкониятлари асосида ташкил этиш бўйича лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва уларни амалга ошириш жараёнларида юзага келиши мумкин бўлган асосий муаммолар ва уларнинг оқибатлари 2-жадвалда келтирилган.

Қуйида бозор иқтисодиётига ўтиш даврини бошидан кечироётган мамлакатларда давлат бошқарувини АҚТи имкониятлари асосида ташкил этишда, биринчи навбатда, қандай йўналишларга аҳамият бериш кераклиги тўғрисида фикр ва мулоҳазалар келтирилган бўлиб, улар жаҳондаги ривожланган давлатларнинг АҚТ асосидаги фаолият тажрибасига асосланган.

Давлат бошқарувига АҚТ имкониятларини жорий этишдан олдин мавжуд маъмурий тизим фаолиятини чуқур ўрганиб чиқиш талаб этилади. Чунки бозор иқтисодиётига ўтиш даврида маъмурий тизим янги ислохотлар мажмуини ишлаб чиқиш, қатор устувор стратегик ривожланиш мақсадларини амалга оширишда давлатнинг ташаббускор ролини таъминлашга йўналтирилади. Бундай ўта мураккаб вазифани ечиш учун маъмурий тизим аввалги тоталитар ҳокимият воситаларидан воз кечиб янги вазифаларни ҳал этишга мослашиш жараёнларини бошидан кечиради. Яъни давлат органининг фаолияти ва тузилмаси қайта кўриб чиқилади ва тубдан ўзгартирилади. Бундай ислохотлар амалга оширилмаса, давлат органининг ўзи ўзгаришларни давом эттириш йўлида бош тўсиқлардан бирига айланиши мумкин.

Муаммолар	Оқибатлари
<p>Мақсадларни аниқлаш ва режалаштириш жараёнларининг ўта мураккаблиги</p> <p>АКТ асосидаги фаолиятнинг меъёрий-ҳуқуқий қоидалари етарлича ишлаб чиқилмаганлиги</p>	<p>АКТ тизимларини номуқобил лойиҳалаштириш эҳтимоли кўпаяди, натижада ишлаб чиқилган тизимнинг иқтисодий самараси юқори бўлмайди</p>
<p>Давлат бошқарувини АКТ асосида ташкил этиш бўйича яратилиши керак бўлган лойиҳаларнинг қиймати етарлича баҳоланмаслиги ва уларни амалиётда жорий этиш учун керак бўладиган харажатларни қоплаш қийинлиги</p>	<p>Кенг қамровли ва тизимли лойиҳаларни ўрнига доираси чекланган масалаларни ечиш учун мўлжалланган лойиҳалар яратилади, уларни амалиётга татбиқ этиш натижасида янги масалалар, қўшимча ишлар пайдо бўлади, уларни татбиқ этиш учун катта маблағ талаб этилади, кўзланган мақсадга эришиш қийинлашади</p>
<p>Техник воситалар ва дастурий таъминотнинг етишмаслиги, турларининг хилма-хиллиги ва уларнинг мувофиқлаштирилмаганлиги</p>	<p>Ҳар хил дастурларда яратилган тизимларнинг номувофиқлиги ва буюртма асосида яратилган тизимларга ҳаддан ортиқ таянийш ҳоллари юзга келади, давлат бошқаруви ягона тизим асосида фаолият юрита олмайди</p>
<p>Малакали мутахассислар етишмаслиги ва давлат органи ходимларининг АКТга ўқитиш тизимли йўлга қўйилмаганлиги</p>	<p>Замонавий бошқарув ахборот тизимларини яратиш оғир кечади. Яратилган бошқарув ахборот тизимлари имкониятларидан тўлиқ фойдаланилмайди ва натижада давлат бошқарувини ислоҳ этиш жараёнлари режалаштирилганидек амалга оширилмайди</p>

Маъмурий ислоҳотларнинг стратегик вазифалари қуйидагиларни ўз ичига олади:

- мавжуд бошқарув тизимини номарказлаштириш (мавжуд бошқарув тизимини номарказлаштириш бошқарувнинг қуйи даражаларига кўпроқ ваколат бериш бўйича сиёсий қарорлар қабул қилинишини тақозо этади);
- жойлардаги ҳокимият органлари ходимларининг малакаси ва масъулияти даражасини ошириш;

- давлат бошқаруви органларининг хўжалик субъектлари фаолиятига аралашувини камайтириш;

- барча даражаларда маъмурий тизим фаолиятининг ошкоралигини таъминлаш.

Маъмурий ислохотлардан кутилаётган натижа давлат органларининг ўзаро ва фуқаролик жамияти институтлари билан ҳамкорликдаги ягона тизимини шакллантириш ва унинг фаолиятини такомиллаштириш ҳисобланади.

Мустақилликка эришган мамлакатнинг бозор иқтисодиётига ўтиши даврида демократик тамойилларга асосланган давлат бошқарув тизимининг шаклланиши ва ривожланиши бошланғич босқичда бўлиб, у ўзини-ўзи бошқариш тизимининг самарали механизмларини яратиш ва тартибга солиш билан шуғулланади.

Бундай вазиятда давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг ортиқча кенгайиб кетиши, уларнинг бизнес жараёнларига асоссиз аралашув ҳолатлари юзага келиши мумкин - бир неча идора бир хўжалик субъектини қайта-қайта текшириши, бизнес юритишнинг ҳужжат юритиш (транзакция) харажатлари кўпайиб кетиши ва бошқа салбий оқибатлар юзага келиши мумкин. Уларнинг олдини олиш учун маъмурий ислохот доирасида тўлақонли функционал таҳлилни амалга ошириш керак.

Ушбу мазмундаги таҳлилнинг моҳияти беқиёс, чунки у давлат органларида бошқарув функцияларини тақсимлаш механизмидаги мавжуд муаммоларни аниқлаш, уларни мукамаллаштириш йўлларини, шу жумладан, АКТ имкониятларини жорий этиш нуқтаи назаридан белгилаш имконини беради.

Давлат бошқарув органлари фаолиятига ахборот-коммуникация технологияларининг жорий дастурларини ишлаб чиқиш ва уларни босқичма-босқич амалиётга татбиқ этишни йўлга қўйиш масаласи мувофиқлаштирилган ҳолда ягона андозалар асосида ҳал қилиниши кўзланган мақсадга олиб келади.

Чунки давлат органларининг аксарияти ўзларига юклатилган вазифаларни замонавий услубда ечилишини таъминлаш мақсадида кичик ҳажмдаги ихтисослашган дас-

турлар яратишади ва улар асосида иш юритишни йўлга қўйишади. Яратилган дастурлар ва ахборот тизимлари, асосан, алоҳида тузилмалар манфаатлари учун ишлайди ва фақат идоравий вазифаларни ҳал этади. Ҳар бир идора ўз ахборот тизимларини ишлаб чиқади ва қўллаб-қувватлайди. Улар, одатда, бошқа идоралар ахборот тизимлари билан деярли боғланмайди, барча қизиққан фойдаланувчиларга ахборотдан фойдаланиш имкониятини яратмайди. Оқибатда маълумотларнинг такрорланиш ҳоллари қўпайиб кетади, тизимларни ишлаб чиқиш ва ишлатиш жараёнлари қимматлашади, бирламчи ахборот тўплаш ва уни зарур даражада сақлаб туриш қийинлашади.

Бундай ҳолат, одатда, ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш харажатларининг тизимли равишда, яъни мувофиқлаштирилган ҳолда ташкил этилмаганлиги сабабли вужудга келади. Ҳар бир давлат органи ўз имкониятидан келиб чиқиб, маълум даражадаги техник ва дастурлаш воситаларини харид қилади, ўзи лозим топган масалаларни “автоматлаштиради”, ўзи билган дастурлаш тилида автоматлаштирилган иш жойларини яратади. Оқибатда, яратилган ахборот тизимлари бир-бирлари билан боғланиб, тарқоқ ҳолдаги ягона ахборот тизими шароитида фаолият кўрсата олмайди.

Албатта, давлат бошқарув тизимини ахборот технологиялари асосида ташкил этиш давлат бюджетидан бирмунча харажатларни талаб этади. Лекин ҳар бир давлат органи учун алоҳида қилиб яратилган ахборот тизимларини ишга туширишга кетган харажатларнинг ҳажми ҳам кам бўлмайди, айрим ҳолларда улар давлат бюджетида кўрсатилган рақамлардан ҳам кўп бўлиши мумкин.

Давлат органлари фаолиятини АКТ имкониятлари асосида ташкил этиш учун ҳар бир даражадаги давлат органига мос келадиган андозалар ишлаб чиқилиши керак. АКТни давлат органларига жорий этиш харажатларини давлат бюджетининг алоҳида бандида фақат режалаштирилган бошқарув ахборот тизимларини яратиш учун ажратилган маблағлар асосида қоплаш мақсадга мувофиқ бўлади. Агарда

ахборот-коммуникация воситалари харажатлари бошқа турдаги харажат бандларига тарқатиб юборилса, ушбу тизимни молиялаш қўзланган натижани бермаслиги мумкин. Бундай ҳолат маблағларнинг мақсадли сарфланишини мониторинг қилиш жараёнларининг мураккаблашишига олиб келади.

Давлат органлари бошқарув фаолияти ахборотларининг ошкоралигини таъминлаш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Бунга фақат АКТ воситалари ва Интернет тармоғидан самарали фойдаланишни йўлга қўйиш орқали эришиш мумкин.

Интернет тармоғида давлат ҳокимияти портали яратилади, унинг бош саҳифаси давлатнинг бошқа тузилмалари – веб-сайтлари билан боғланади, уларга жойлаштириладиган маълумотлар уч тилда (ўзбек, рус ва инглиз тилларида) ўрнатилади. Веб-сайтларда янгиликлар, ҳисобот ҳужжатлари, электрон нашрлар, директив ҳужжатлар ва бошқа очиқ турдаги ҳужжатлар ёритилади. Ахборотлар мунтазам равишда янгилаб турилади, акс ҳолда портал ва унинг маълумотларига бўлган эътибор кескин сусайиб кетади.

Давлат бошқарувида АКТ имкониятларини жорий этишда марказий масалалардан бири – янги тизим асосида давлат хизматчилари қандай фаолият олиб боришади, деган саволга жавоб бериш ҳисобланади.

Чунки давлат бошқарувида АКТ босқичма-босқич жорий этилиши натижасидаги давлат бошқарув органларининг фаолияти комплекс хусусиятга эга бўлиши ва унинг асосида қўрилаётган масалалар ҳам тактик, ҳам стратегик бўлиши барча даражадаги давлат хизматчиларига бевосита боғлиқ.

АКТ асосидаги янги тизимларни ишлаб чиқиш қанчалик кўп меҳнат ва чуқур билимларга эга бўлган мутахассисларни талаб этмасин, яратилган тизимлар асосида ҳар хил дунёқараш ва билимга эга бўлган ходимларни янги тизим асосида иш юритишга ўргатиш осон кечмайди.

Шу сабабли, уларни АКТ шароитидаги фаолиятини ташкиллаштириш механизминини ишлаб чиқиш муҳим аҳами-

ятта эга. Агарда ходимларнинг малакаси янги тизим шароитида иш юритишга мослаштирилмаса, давлат органларининг фаолияти эскиртдан шаклланиб келган тизим асосида олиб борилаверади, режалаштирилган ислохотлар амалга оширилмай қолаверади, яъни янги тизимни жорий этиш жараёни расмий амалга айланиб қолади ва давлат хизматчиси фаолиятининг шаклланган чизмасига таъсир этмайди.

Натижада давлат мансабдорларининг АКТ асосидаги тизимларга бўлган муносабати амалий муаммоларни ечишдан кўра, кўпроқ “имидж” мақсадлари учун зарур бўлган навбатдаги воситага айланиб қолади.

Бундай ҳолатга йўл қўймаслик учун давлат хизматчиларини АКТ тизимлари асосида фаолият юритишларини ташкиллаштириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш керак бўлади. Биринчи навбатда, уларнинг малакасини ошириш курсларини ташкил этиш, уларни ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб иш юритиш даражасини баҳолаш йўллариини ишлаб чиқиш керак бўлади.

Умуман, давлат ходимларининг АКТ тизимлари асосидаги фаолиятини “рағбатлантириш” тизимини шакллантириш керак бўлади.

Бозор иқтисодиётига ўтиш давридаги давлатларнинг бошқарув тизимига АКТ имкониятлари бир мақсадга йўналтирилган ҳолда тизимли равишда босқичма-босқич жорий этиб борилиши натижасида уларда ҳам ривожланган давлатлар фаолиятида жорий этилган “Электрон ҳукумат” тизимига мос тизим яратилади.

Мазкур бобнинг кейинги бандларида “Электрон ҳукумат” тизими, унинг таркибий модуллари ва имкониятлари тўғрисида маълумотлар келтирилади.

3.2. “Электрон ҳукумат” ахборот тизими ва унинг таркибий модуллари

Юқорида қайд этилганидек, давлат органлари бошқарув фаолиятининг замонавий ахборот технологиялари асосида ташкил қилиниши, уларнинг кўп қиррали фаолиятини қоғозсиз иш юритиш технологияси асосида ташкил эти-

лишига, аҳолига кўрсатилаётган хизматларининг сифатини бир неча поғонага кўтарилиши ва ҳукумат билан бизнес ташкилотлари ўртасидаги муносабатларнинг такомиллашиши, бир сўз билан айтганда, “Электрон ҳукумат” тизимининг яратилишига олиб келади.

“Электрон ҳукумат” тизими давлат тузилмалари томонидан жамиятнинг ҳар хил қатламларига кўрсатиладиган хизматларни янгича ташкил этиш, юқори сифат даражасида амалга оширишга йўналтирилган бўлиб, давлат бошқарувини такомиллаштиришдаги жаҳондаги энг муҳим замонавий тенденциялардан бири ҳисобланади. Уни яратиш ғояси ахборот технологияларининг оламшумул ютуқлари эмас, балки шу тенденцияларнинг оқибати, деб тушунилади¹.

Йигирманчи асрнинг 70-80 йилларига келиб, жаҳондаги айрим ривожланган мамлакатлар ўз давлат бошқарув органларининг фаолиятида қатор муаммоларга дуч келдилар: катта харажатлар, самарасиз бошқарув жараёнлари ва қониқарсиз натижалар.

Катта харажатлар – давлат бошқарувидаги муассасалар фаолиятини қоплаш учун катта маблағ талаб қилинди ва унинг ҳажми кескин ошиб борди.

Самарасиз бошқарув жараёнлари – давлат бошқарув секторида ҳужжатлар йўқолиши, маълумотларнинг ўз вақтида етказилмаслиги ва кечиктирилиши, бошқарувнинг ёмонлашуви, коррупциянинг кучайиши ва бошқа самарасиз жараёнларнинг ортиб бориши ҳисобига давлат маблағларининг давлат муассасалари хизматларига ўзлаштирилиш жараёнлари самарасиз ҳолда амалга оширилди. Натижада, давлат хизматчилари томонидан қабул қилинган қарорлар жамоатчилик талабларига жавоб бермай қўйди, қарор қабул қиладиган раҳбар шахслар ахборот манбалари ва реал ҳаётдан анча узоқлашди, “давлат чиновник”лари ўзлари қабул қилган қарор ва хатти-ҳаракатлари учун ҳеч қандай жавобгарликни ҳис этмай қўйдилар.

¹ Материал қуйидаги Интернет манзилдан олинган: <http://www.ief.bagtu.ru/dist/biblio/eGovernment/newsletter/issue13.htm>

Қониқарсиз натижалар - айрим мамлакатларда давлат сектори ташқи ва ички хавфсизликни таъминлаш ишларидан бошлаб, то қишлоқ хўжалиги, таълим, соғлиқни сақлаш, маиший хизмат ва бошқа соҳаларни қўллаб-қувватлаш бўйича бажарилиши зарур бўлган ишларни амалга оширишга қодир бўлмай қолди.

Йигирманчи асрнинг 90-йилларида Америка Қўшма Штатлари ва бошқа мамлакатларда давлат органлари ва бошқарув тизимларини кам харажат ҳисобига самарали фаолият кўрсатишига эришиш мақсадида уларнинг фаолиятини ислоҳ қилиш борасида кетма-кет бир неча ишлар амалга оширилди.

Ислохотлар давлат аппарати штатларини қисқартириш, ички норматив ҳужжатлар сонини камайтириш, давлат муассасаларининг фаолиятига сифатли хизмат кўрсатиш андозаларини (стандартларини) жорий этиш, хизматлар сифатини ошириш стратегиясини ишлаб чиқиш ва бошқа ўзгартиришларни ўз ичига олди.

Ҳукуматни кардинал ислоҳ қилиш жараёнида ислохотларни фақат замонавий ахборот технологияларининг имкониятлари асосида амалга ошириш кўзланган натижани бериши мумкинлиги аниқланди. Чунки ахборот технологиялари:

- давлатнинг стратегик ресурси ҳисобланган ҳар қандай ҳукумат ахборотларини бошқариш, қайта ишлаш;
- ахборотдан кўп марта фойдаланиш ва тарқатишни таъминлаш (тизимга бир мартаба киритилган ахборотдан бир неча фойдаланувчи кўп марта фойдаланиши мумкин);
- электрон шаклдаги ахборотни ўзаро оператив узатиш;
- ахборот хавфсизлигини таъминлаш;
- ахборотни сақлаш;
- ахборот билан ишлаш жараёнларини мунтазам такомиллаштириб боришни таъминлайди.

Шундай қилиб, ислохотлар дастурларида ахборот технологиялари пайдо бўлди. "Электрон ҳукумат" тизимлари асосида аҳолига хизмат кўрсатиш йўналишига алоҳида эътибор қаратила бошланди.

“Электрон ҳукумат” тизими қуйидаги таркибий модуллардан ташкил топади

14-чизма. “Электрон ҳукумат” тизимининг таркибий модуллари

1. G2G (government to government) - ҳукумат – ҳукуматга.

Интранет - корпоратив давлат ахборот тармоғи (ягона давлат интернет-портали) асосида электрон ҳужжат айланиши ягона тизимга асосланган давлат бошқарув органлари ўртасидаги алоқаларга йуналтирилган. Қуйидаги давлат идоралари модулнинг иштирок этувчилари ҳисобланади:

– Олий Мажлис (қуйи ва юқори палата), Президент Девони, Вазирлар Маҳкамаси;

- вазирликлар, идоралар ва давлат ташкилотлари;
- территориал бошқарув органлари (ҳокимликлар);
- маҳаллий ўз-ўзини бошқарув органлари;

2. G2B (government to business) - ҳукумат – бизнесга.

Модул иктисодиётни эркинлаштириш, давлат порталида «тижорат майдонларча»ларини ташкил этиш, электрон тижоратни ташкил этиш масалаларига йуналтирил-

ган. Унинг иштирок этувчиларини давлат бошқарув органлари, товар ишлаб чиқарувчи ва хизмат курсатувчи корхоналар, фермерлар, тижорат банклари ташкил этади.

3. G2C - ҳукумат аҳолига (government to client).

Модул аҳолига электрон шаклдаги давлат хизматларини амалга ошириш, давлат электрон хизматлари реестрини яратиш, аҳолининг фаоллигини ошириш, уларнинг давлат бошқарувида иштирокини таъминлаш масалаларига йўналтирилган. Унинг иштирок этувчиларини ҳукумат органлари, фуқаролар, аҳолининг турли қатламлари (аёллар, ёшлар, тадбиркорлар, солиқ тўловчилар, ўқувчилар, талабалар, ишсизлар, ва ҳ.к.) ва сайловчилар ташкил этади.

3.3. «Электрон ҳукумат» тизимининг давлатга, аҳоли ва бизнес тузилмаларига яратадиган қулайликлари

Қуйида ҳар бир модулнинг масалалари ва уларнинг ҳал қилиниши оқибатида яратиладиган қулайликлар туғрисида маълумотлар келтирилади.

“Ҳукумат-ҳукуматга” модулининг асосий масалалари:

– давлат бошқаруви органлари ва давлат муассасаларининг ахборот массивлари, банклари ва маълумотлар базасининг интеграциялашган ягона ахборот маконини яратиш;

– ҳукумат тузилмалари ўртасидаги ҳужжат алмашув жараёнларини тезлаштириш;

– давлат қарорларини ишлаб чиқиш, келишиш, қарор қабул қилиш ва ижросини назорат қилиш жараёнларини оптималлаштириш;

– айрим ҳукумат органи ва ходимлари фаолиятини назорат қилиш имкониятларини кучайтириш;

– давлат ходимлари ўртасида рақобатни кучайтириш ва уларнинг малакасини ошириш;

– коррупцияни йўқотиш.

Ушбу масалалар ечилиши оқибатида:

– ҳукумат ресурсларидан фойдаланиш тезлиги ошади: тегишли порталлар орқали у ёки бу давлат муассаси-

га кириш бир зумда амалга оширилади ва навбатда туришларни талаб қилмайди;

– шахсан ҳозир бўлиш ва идорама-идора юришнинг ҳожати бўлмайди: давлат органларига ҳужжатлар бериш ва тегишли давлат хизматларидан фойдаланиш фуқаролар ва бизнес субъектларига Интернет ресурсларига кириш мумкин бўлган ҳар қандай жойдан (шу жумладан, мамлакат ташқарисида бўлган ҳолда ҳам) таъминланади;

– бир хил типдаги маълумотлар, гувоҳномалар ва бошқа расмий ҳужжатларни давлат органларига кўп марталик тақдим этиш зарурияти йўқолади: керакли ахборот давлат бошқарувининг корпоратив тармоғига бир марта киритилади ва ундан кўп марта фойдаланилиши мумкин бўлади;

– давлат бошқаруви корпоратив тармоғининг исталган бўғинига киритилган ахборот электрон почта воситалари орқали барча манфаатдор давлат органларига узатилади ва уларнинг жавоблари биринчи марта мурожаат қилинган нуқтада жамланади.

“Ҳукумат аҳолига” ва “ҳукумат бизнесга” модулларининг асосий масалалари:

– бюрократиянинг олдини олиш;

– ҳукумат тузилмалари фаолиятида аҳолига хизмат кўрсатиш йўналишларини кучайтириш ва жорий этиш;

– солиқ декларацияларини тақдим этиш ва шахсий тўловларни: даромад солиғи, мол-мулк солиғи ва ҳоказоларни амалга ошириш;

– фуқаролик ҳолатининг далолатномаларини расмийлаштириш (масалан, бола туғилишини);

– шахсий ҳужжатларни – паспорт, ҳайдовчилик ҳуқуқи ва ҳоказоларни расмийлаштириш;

– фуқароларни доимий ёки вақтинча яшаш жойи бўйича рўйхатдан ўтказиш;

– шикоят ва аризаларни қабул қилиш, юридик маслаҳат бериш хизматларини бажариш;

– иш излаш ва мутахассисларнинг касб даражасини электрон тест синовидан ўтказиш бўйича меҳнат биржаларининг хизматини амалга ошириш;

– соғлиқни сақлаш тизими хизматлари – интерактив маслаҳатлар, қабулга ёзиш ва ҳ.к.

– масофадан туриб ўқитиш усули билан давлат таълим муассасаларида малака ошириш;

– ҳар хил бадалларни, коммунал хизматлар ҳақини тўлаш ва б.

“Ҳукумат бизнесга” модулининг асосий масалалари:

– мамлакатда ўрта ва кичик бизнесни фаоллаштириш;

– давлат менежментини оптималлаштириш, бизнес жараёнлари харажатларини камайтириш;

– бизнес тузилмаларини қоғозбозлик ва маъмурий тўсиқлардан бартараф этиш;

– давлат бошқарувининг ортиқча бўғинларини қисқартириш ва ҳужжатлар алмашувининг рақамли технологияларини кенг жорий этиш йўли билан бизнес жараёнларини тезлаштириш, соддалаштириш ва арзонлаштириш;

– қонунлар ва бозор талабларидан келиб чиқиб ресурсларни белгиланган мақсадга йўналтириш ва эркин бошқариш;

– юридик маслаҳатлар, қонун ҳужжатлари ва уларга киритилган ўзгартиришлар тўғрисидаги маълумотларни ўз вақтида ва тўлиқ олиш.

Шундай қилиб, “Электрон ҳукумат” тизимининг давлат бошқарувига кенг миқёсда жорий этилиши оқибатида:

– фуқароларнинг маълумотнома, гувоҳнома ва ҳоказо ҳужжатлар олиш учун шахсан ўзлари давлат муассасаларига келишлари зарурати қисқаради, истиқболда – бундан бутунлай халос қилади, сўровларга хизмат кўрсатиш тезлигининг ошиши ва кутиш вақтининг камайиши ҳисобига фуқароларнинг давлат хизматларидан фойдаланиши енгиллашади;

– давлат харидлари ва буюртмалари бўйича тендерларни ташкил этиш, давлат инвестиция ва инновация лойиҳалари, ижтимоий дастурларни амалга ошириш соҳасида давлат ва бизнес корхоналарининг ўзаро иқтисодий ҳамкорлиги самарали амалга оширилади;

– аҳоли ва бизнес субъектларига давлат хизматлари-

ни кўрсатиш учун зарур бўлган муҳит яратилади. “Электрон ҳукумат” тизимининг G2B ва G2C шакллариининг жорий этилиши фуқоролик-ҳуқуқий ва хўжалик-ҳуқуқий муносабатлар инфратузилмасини ташкил этувчи B2B (бизнес-бизнесга) ва B2C (бизнес-аҳолига) муносабатлари билан табиий равишда тўлдирилади.

Юқорида келтирилган маълумотларга асосланиб, қуйидаги хулосага келиш қийин эмас:

“Электрон ҳукумат” тушунчаси кенг маънода қуйидаги тўрт компонентни ўз ичига олади:

- ҳукумат ўзига юклатилган масалаларни электрон сервиснинг ҳамма кўринишлари (интернет, уяли алоқа, рақамли телевидение хизматларни бажариш маркази ва ҳ.к.) асосида аҳоли, фирма, жамоат ташкилотлари, давлат муассасалари ва чет элликлар билан ўзаро муносабатларни таъминлайдиган функционал давлат инфокоммуникация тизими;

- ҳукуматнинг ташқи ишлари бўйича ахборот тизими ёки ҳукумат тармоқ портали, ёки миллий ривожланиш Интернет портали;

- электрон ҳужжат юритиш тизимини ўз ичига олган ҳукуматнинг ички ишлари бўйича ахборот тизими (муҳосиблик, ходимлар ҳисоб китоби ва б.);

- комплекс ахборот хавфсизлигини таъминлайдиган давлат тизими.

Тор маънода “Электрон ҳукумат” тушунчаси биринчи ҳамда икки компонентлардан ташкил топади ва ҳукумат томонидан кўрсатиладиган хизматлар билан чекланади.

Банднинг якунида “Электрон ҳукумат” тизими жамоатчиликка ва оддий инсонларга (а), давлат тузилмаларига (б) ҳамда бизнес жараёнларига (в) нима беради, деган саволга жавоб берамиз:

а) оддий инсонларнинг давлат бошқарув қарорларини қабул қилишга ўз таъсирини ўтказиш жараёни анча енгиллашади, оддий фуқароларнинг фикрлари “юқорида” эшитилади ва улар бўлаётган ўзгаришларда ўзларининг ҳам иштироклари борлигини сезадилар. Давлат лойиҳа-

лари фақат ҳукумат томонидан эмас, балки фуқаролар томонидан ҳам аниқланган йўналишларга асосланади;

- давлат ташкилотлари томонидан халққа кўрсатилаётган хизматларнинг сифати ошади;

- турли даражадаги давлат муассасалари ўртасидаги ўзаро муносабатларининг самарали ташкил этилиши натижасида инсонлар бир нуқтада туриб давлат хизматларининг комплекси билан таъминланишга имкон яратилади;

- аҳолининг ҳукумат миқёсидаги ("юқоридаги") янгиликлардан хабардорлик даражаси ошади, уларда давлат қонунлари, тартиблари, сиёсат ва бошқа хизматлар бўйича кенг қамровли ва энг янги ахборотлар билан танишиб бориш имконияти пайдо бўлади. Фуқароларнинг давлат билан ўзаро муносабатлари осонлашиши оқибатида уларнинг ҳаёти энгиллашади. Аҳолининг давлат ахборотлари билан мунтазам танишиб бориши, уларга ўз имкониятларидан тўлиқ фойдаланишга имкон яратади;

- шикоятларни кўриб чиқиш жараёнлари тезлашади ва улар адолатли ҳал қилинади;

- жамоатчилик фикри тасодифий маълумотларга эмас, балки аниқ ахборотларга асосланган ҳолда шаклланади;

- ҳукумат фаолиятининг кенг жамоатчилик томонидан назорат қилиниши ортади, бу, ўз навбатида, коррупция даражасининг пасайишига олиб келади ва ҳ.к.;

б) қарор қабул қилиш учун керак бўладиган ахборотларни тез олиш имкони яратилади;

- давлат органлари муассасалари ўртасидаги ўзаро муносабатлар энгиллашади, ахборот алмашуви жараёнлари самараси ошади, хизматларнинг интеграллашуви ва харажатларнинг камайишига олиб келади;

- маҳаллий ҳокимият ва нодавлат ташкилотлари ўртасида тежамкор самарали алоқа воситаси пайдо бўлади;

- ҳукумат режаларини кам харажат билан ва тез амалга ошириш имкони яратилади;

- маҳаллий ҳукумат даражасида бошқариш ва режалаштириш жараёнлари такомиллашади;

- қизиқиши бор жамоатчиликнинг ҳукумат режалари, лойиҳаларини ишлаб чиқишда реал қатнаш имконияти пайдо бўлади;

- жамоатчилик фикри тўғрисидаги объектив маълумотларни тез ва деярли харажат қилмасдан олиш мумкин бўлади;

- кенг жамоатчиликни ҳукумат фаолияти тўғрисидаги ахборотлар билан таъминланиши ўзаро келишмовчиликларни минималлаштиришга сабаб бўлади ва ҳукуматнинг ўзи ғоясига мос бўлган жамоатчилик фикрини олиш эҳтимоли ошади;

- демократик жамият қурилишининг асосий муаммоси ҳисобланган масала, яъни аҳолининг ҳукуматга ва унинг режаларига нисбатан пассив (лоқайдлик) муносабатда бўлиш муаммоси ҳал бўлади.

в) янги фирмани (корхонани) компьютер олдидан узоқлашмай рўйхатдан ўтказиш имкони яратилади;

- лицензиялар олиш ёки улар муддатини узайтириш жараёнлари тезлашади ва осонлашади;

- компанияларга бизнес жараёнларини ривожлантиришга янги имкониятлар яратилади. Давлат муассасалари томонидан эълон қилинган тендерларда қатнашиш шарт-шароитлари ҳамма учун бир хил бўлади. Бундай тендерларда қатнашиш учун керакли ҳужжатларни он-лайн режимида бериш мумкин бўлади;

- божхона ҳужжатларини расмийлаштириш жараёнлари тезлашади, оқибатда, юкларнинг божхона пунктларидан ўтиш жараёнлари ҳам тезлашади;

- солиқ ҳужжатларини топшириш анча енгиллашади. ҳисобот шаклларига талабларнинг ўзгарганлиги тўғрисидаги маълумотларни ўз вақтида ва кафолатланган ҳолда олиш мумкин бўлади. Ҳамма янги ҳисобот шаклларини олиб қўриш имкони яратилади;

- давлат статистика органларига ҳисоботларни электрон шаклда ҳафтанинг етти кунда кечаю кундуз (яъни, ҳар куни 24 соат мобайнида) топшириш мумкин бўлади;

Шундай қилиб, “Электрон ҳукумат” тизимидан келадиган фойдани умумлаштирилган ҳолда қуйидагича ифодалаш мумкин:

- оддий аҳоли ва бизнес корхоналари давлат ахборотлари ва хизматларига ҳеч қандай тўсиқларсиз чиқишлари мумкин бўлади;

- хизматларнинг бутун цикли онлайн режимда амалга оширилиши, иш жараёнларининг оптималлашиши ва тез амалга оширилиши оқибатида кўрсатиладиган хизматларнинг сифати ошади;

- аҳолининг ҳамма қатламларига демократик жараёнларда фаол иштирок этишлари учун кенг имконият яратилади.

3.4. Давлат органи бошқарувида “Электрон ҳукумат” тизими (жаҳон тажрибаси)

Европа, Осиё ва бошқа қитъалардаги ривожланган мамлакатларда “Электрон ҳукумат” (кейинчалик электрон ҳукумат) тизими икки тушунча билан фарқланади. Уларда бошқарувнинг электронлаштирилиши «электрон маъмурият» ва «электрон демократия» тушунчалари орқали тавсифланади.

Электрон маъмурият – ахборот ва коммуникация технологиялари асосида ҳукумат томонидан фуқароларга ҳар хил ижтимоий хизматлар кўрсатилиши.

Электрон демократия – сиёсий ахборотлардан фойдаланиш мумкинлиги, уларнинг очиқ-ошкоралиги, Интернет ёрдамида давлат ва жамоатчилик институтларининг иштирокида фуқаролар ва ташкилотларнинг ўз жамоатчилик фикрларини шакллантириш жараёнларини демократик тарзда ташкил этилиши.

Давлат бошқарувида электрон ҳукумат тизими жорий этилишининг дастлабки кунлариданоқ, электрон демократия электрон маъмурият билан биргаликда қаралиши керак, деб ҳисобланади. Агарда, биринчи навбатда, фуқароларга фақат электрон хизматлар кўрсатилишига эътибор бериладиган бўлса, кейинчалик демократик иш-

тирок этиш воситаларининг жорий этилиши анча қийин кечиши мумкин бўлади.

Ҳар бир давлатда электрон ҳукумат тизимини жорий этиш унинг ички ва ташқи фаолиятдаги хусусиятларидан келиб чиқиб, босқичма-босқич амалга оширилади.

Ривожланган давлатлар тажрибасини ўрганиш оқибатида ҳукумат органлари фаолиятини ахборотлаштириш масалалари, асосан, бешта босқичда амалга оширилади, деган хулосага келиш мумкин:

- давлат муассасалари фаолиятини онлайн режимида (яъни, қоғозсиз иш юритиш технологияси асосида) амалга оширилишини таъминлаш;

- расмий ҳукумат муассасаларининг Интернет тармоғида намоён бўлишини таъминлаш, ҳукумат сайтларининг сонини қўпайтириш ва уларда шакллантирилаётган ахборотларнинг динамик режимда фойдаланилишига эришиш;

- интерактив ўзаро ҳамкорликни таъминлаш, яъни фойдаланувчиларга ҳар хил расмий ҳужжатлар шаклини ёзиб олиш, расмий электрон почтани олиш ва Web-сайт асосида ўзаро ҳамкорликни ташкил этиш имнониятини яратиш;

- фойдаланувчиларнинг онлайн режимида ҳар хил транзакциялар (соҳа бўйича аниқ ахборотлар (маблағлар, шу жумладан) билан алмашиш) ўтказишини реал амалга ошириш;

- маъмурий чегаралар доирасида электрон хизматларнинг тулиқ интеграциясини таъминлаш, яъни кен миқёсда ўзаро ҳамкорликни ташкил этиш.

Интернет ахборот тармоғидан электрон ҳукумат тизимини яратиш бўйича олинган статистик маълумотларда Бирлашган Миллатлар Ташкилотига аъзо бўлган 191 давлатларнинг 169таси (88,9 фоизи) ахборот ва хизматлар кўрсатиш мақсадида Интернетдан маълум даражада фойдаланганлиги қайд этилган¹.

Дунёнинг турли минтақа ва мамлакатларидаги электрон ҳукумат тизимларининг яратилиш тажрибасини таҳ-

¹ Интернет тармоғининг www.un.org манзилидан олинган

лили натижасида, уларни учта асосий тузилмавий моделларга ажратиш мумкин. Улар жорий қилинган минтақаларига қараб, америкача, европача ва осиеча моделлардан иборат.

Америкача модель АҚШ ва Канадада ривожланган бўлиб, биринчи навбатда, фуқаролар ва бизнес вакилларининг давлат идоралари билан мулоқотини енгилаштириш ва арзонлаштиришни ўзига мақсад қилган.

Европача модель Фарбий, Марказий ва Шарқий Европа мамлакатларида электрон-давлат тузилмаларини ривожлантиришга йўналтирилган. Бу модел Европадаги давлатлараро муассасалар – Европарламент, Еврокомиссия, Европа суди каби ташкилотларнинг ташкил қилиниши билан боғлиқ. Мазкур муассасаларнинг тавсиялари Европа мамлакатларида бажарилиши мажбурийдир. Шунинг учун, қайд этилган муассасалар томонидан таклиф этилган мазкур модель Европа Иттифоқининг барча мамлакатларидаги шарт-шароитларни тенглаштириш ва «e-government» (электрон ҳукуматнинг инглизча номи) нинг фаолиятини мувофиқлаштиришга йўналтирилган.

Осиеча модель Сингапур ва Жанубий Кореяда жуда ҳам ривожланиб келмоқда. Осиеча модель Осие мамлакатларидаги бошқарувнинг ўзига хос хусусиятлари, корпоратив маданиятнинг тури ҳамда иерархик пирамида қондасига асосланиб ташкил қилинган кўп қатламли давлат бошқарувига таянади.

Охирги пайтда Интернетдаги ҳукумат сайтлари тобора оммавийлашиб бормоқда. Жаҳон тармоғининг фаол ривожланиб бориши, аксарият мамлакатлар ҳукумат органларини ўз фаолиятларининг электрон таркибий қисмини янада ривожлантиришга мажбур қилмоқда.

«Taylor Nelson Softres» компанияси охирги тадқиқотида 31 та мамлакатдан (Австралия, Канада, АҚШ, Япония, Жанубий Корея, Туркия ва Европанинг бир қатор мамлакатларидан) 28 минг кишини сўровга жалб қилган. Тадқиқот натижалари бўйича, ҳукумат тақдим этувчи хизматлардан фойдаланиш мақсадида бутун жаҳон тармоғи-

га мурожаат этувчилар сони охирги йилларда ортиб бормоқда, аҳолининг деярли 30%и турли давлат муассасаларининг сайтларига мурожаат этганлигини қайд этган.

Мазкур тадқиқот маълумотларига кўра, кишилар ҳукумат ресурсларига, аввало, ахборот олиш учун мурожаат қилмоқдалар. Шу билан бирга, кейинги пайтда мазкур ресурслар орқали битимлар тузувчи, шахсий маълумотларга оид хизматлардан фойдаланувчи аҳоли фоизи кўпайиб бормоқда.

Қуйида ривожланган давлатларнинг бошқарув жараёнларига “Электрон ҳукумат” тизимини босқичма-босқич жорий этилганлиги ҳақида маълумотлар келтирилади.

Америка Қўшма Штатлари (АҚШ)да, биринчи навбатда, ахборот жамиятини ривожлантиришнинг умумҳуқуқий базаси яратилди (3-жадвал). Фуқароларнинг ҳукумат ахборотига кириш ҳуқуқларини белгилаб берувчи “Ахборот эркинлиги тўғрисида” ги Қонун қайта ишланиб қабул қилинди. Сўнг электрон савдо ва электрон ҳужжатлар айланмаси ва унинг истиқболларини белгилаб берувчи “Халқаро ва миллий тижорат муносабатларида электрон имзолар тўғрисида” ги Қонун кучга кирди. Ахборот жамияти шароитида ҳукумат ўзининг фаолиятини такомиллаштириш бўйича чора-тадбирлар тайёрлади ва амалга оширди. XX асрнинг охирларида “Қоғоз ҳужжатлар айланмасини камайтириш тўғрисида”, “Ахборот технологияларидан фойдаланишни ислоҳ қилиш тўғрисида”, “Ҳукумат муассасаларида қоғоз ҳужжатлар айланмасидан халос бўлиш тўғрисида” ги қонунлар қабул қилинди.

Мазкур Қонун барча Федерал муассасаларга ахборот технологияларини бошқариш, улардан фойдаланиш ва уларни тарқатишга ҳар томонлама мукамал ёндашиш мажбуриятини қўйди. Мазкур Қонун доирасида фаолиятнинг аоссий йўналишлари сифатида ҳаракатларни муассасалараро мувофиқлаштириш, ахборот технологиялардан фойдаланиш бўйича пилот дастурларни амалга ошириш ва жорий қилиш, ахборот технологияларга капитал сармояларни киритишни режалаштириш ва бошқаларни ажратиш кўрсатиш мумкин.

№	Хужжат номи	Хужжатнинг моҳияти
Америка Қўшма Штатлари		
1.	"Электрон ҳукумат" стратегияси (E-Government Strategy. February 27, 2002).	Стратегияда "Электрон ҳукумат" яратиш мақсадлари ва қоидалари, уни қуришда учраши мумкин бўлган муаммолар ва тўсиқлар ҳамда стратегияни амалга ошириш йўллари баён қилинган, шунингдек, "Электрон ҳукумат" барпо этишга оид президентнинг 24 та ташаббуси таърифланган.
2.	"Электрон ҳукумат тўғрисида"ги Қонун (E-Government Act of 2002).	Ушбу қонун "Электрон ҳукумат" қамраб оладиган асосий соҳаларни белгилаб беради: - давлат электрон хизматлари; - ахборот хавфсизлиги; - молиялаштиришни тасдиқлаш; - махфий ахборот ҳимояси ва статистик ҳисоб-китоб самарадорлиги.
3.	"Ахборот эркинлиги тўғрисида"ги Қонун (The Freedom of Information Act)	Федерал ҳукумат ўз фаолияти ва муассасалар фаолиятини назорат этишни яхшилаш мақсадида фуқароларга турли муассасаларнинг ҳар турдаги ахборотларини замонавий технологиялардан фойдаланиб, бевосита олиш ҳуқуқини таъминлаб бериши шарт. Бунда муассасалар раҳбарлари зиммасига маълумотни ахборот талаб этувчига қулай қурилишда ва шаклда тақдим этиш мажбуриятлари юкланади.
4.	"Халқаро ва миллий тижорат муносабатларида электрон имзолар тўғрисида"ги Қонун	Иш юритиш ва ҳар хил кўринишдаги бизнес жараёнларини электрон шаклда ташкил этиш
5.	Қоғозли ҳужжат айланишини камайтириш тўғрисида"ги Қонун (Paperwork Reduction Act of 1995)	Фуқаролар, кичик бизнес вакиллари, таълим ва тижорат ташкилотлари учун Федерал ҳукумат, штатлар ҳокимияти, маҳаллий ҳукумат ва бошқа ташкилотлар билан шартнома тузишда қорғоз айланишини имкон даражасида камайтириш. - жамият Федерал ҳукуматдан ахборот олишида максимал фойдани таъминлаш; - Федерал ҳукумат фаолиятининг шаффофлигини оширишга йўналтирилган федерал ахборот тизимларининг сифатини ошириш; - Федерал ҳукуматнинг ахборотни йиғиш, яратиш, тарқатиш ва ундан фойдаланиш бўйича харажатларини камайтириш, шу билан бирга, хусусий ва бошқа муҳофаза қиланадиган ахборотнинг ҳимоясини таъминлаш; - жамиятга зарур ахборотни ўз вақтида, бир хил ҳуқуқ асосида ва қулай шаклда тақдим этиш;

6.	"Хукумат муассасаларида қоғозли иш юритишни тугатиш туғрисида"ги Қонун (Government Paperwork Elimination Act of 1998).	Мазкур Қонун "Қоғозда ҳужжат айланиши камайтириш туғрисида"ги Қонун бандларини такомиллаштириш мақсадида қабул қилинган. У Маъмурий-бюджет бошқармасига ахборотни юритиш, тақдим этиш ва очиб беришни қоғозда эмас, балки электрон шаклда таъминлаш ваколатини беради.
7.	"Ахборот технологияларидан фойдаланиш туғрисида"ги "линджера- озн Қонуни (Information technology Management Reform Act of 1996)	Мазкур Қонун барча Федерал муассасаларга ахборот технологияларни бошқариш, улардан фойдаланиш ва уларни тарқатишга ҳар томонлама мукамал ёндашиш мажбуриятини қўйди. Мазкур Қонун доирасида фаолиятнинг асосий йўналишлари сифатида ҳаракатларни муассасаларо мувофиқлаштириш, ахборот технологиялардан фойдаланиш бўйича пилот дастурларни амалга ошириш ва жорий қилиш, ахборот технологияларга капитал сармояларни киритишни режалаштириш ва бошқаларни ажратиб курсатиш мумкин.

Ушбу ҳуқуқий ҳужжатлар ҳукумат идораларининг фуқаролар, тижорат ва нотижорат ташкилотлари билан муомаласида ва ҳукумат идоралари томонидан қонунчиликда белгиланган хизматлар кўрсатилишида замонавий ахборот технологиялари имкониятларидан кенг миқёсда фойдаланишга имкон яратди. АҚШ маъмурияти мамлакатда АКТ тизимларини ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқди. Қўйида ушбу стратегия қамраб олган соҳаларда эришилган натижаларнинг айримлари келтирилади:

Онлайн режимда ҳукумат дастурлари мақбуллитини баҳолаш: ҳукумат дастурлари билан танишишга ва уларнинг мақбуллитини баҳолашга мўлжалланган портал ишлаб чиқилди (1-расм) ва жорий этилди. Бундай ёндашув 4 миллион доллар миқдориди маблағни тежашга ва фойдаланувчиларнинг сўровларини йилига 75000 тага камайтирилишига сабаб бўлди.

Истеъмолчилар билан олиб бориладиган муносабатларнинг идораларо бошқарилишини таъминлаш мақсадида ҳар хил дастурлар доирасида таклиф этиладиган умумдавлат хизматлари шахсийлаштирилди, натижада муассасалар ўртасидаги ортиқча операцияларни кескин камайитишга эришилди.

Солиқ ҳужжатларини юритиш тизими соддалаштирилди, яъни фуқаро ва корхоналарга онлайн режимида солиқ ҳужжатлари беришнинг содда, бепул, хавфсиз усулини ишлаб чиқиб жорий этиш оқибатида хатолар сонини камайтиришга ҳамда аниқ қайта ишлаш марказларидаги юкламаларни пасайтиришга имкон яратилди.

АҚШ маъмурияти томонидан мамлакатда АКТ тизимларини ривожлантириш борасида ишлаб чиқилган стратегиянинг асосий йўналишларидан бири ҳукуматнинг бизнес ва фуқаролар билан ўзаро муносабатларини онлайн режимида ташкил этиш, онлайн режимида қонун ишлаб чиқаришни бошқариш соҳаси муҳокама қилинаётган қонун лойиҳаларини ўз ичига олган ва фуқароларнинг исталган вақтда ва исталган жойда қонун ижодкорлиги жараёни билан танишишларини таъминлайдиган умумҳукумат электрон тизимини жорий этиш, фуқаролар ўз фикрини айтиши мумкин бўлган сайтлар ташкил этиш вазифалари билан шуғулланишни йўлга қўйиш эди. Ушбу соҳани ривожлантириш оқибатида ҳукумат қонун лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш учун кетадиган маблағлардан камида 1 миллиард доллар ҳажмдаги маблағни тежаш имконига эга бўлди.

Бизнес эҳтиёжлари учун идоралараро ягона Интернет портал шаклланди. Бундай порталнинг ишга туширилиши бизнес корхоналари учун зарур бўлган норматив ахборотларни ва маслаҳат хизматларини бирлаштирди, онлайн режимида лицензиялар олишни таъминлади, оқибатда 20 миллион долларгача маблағ тежалди.

Кадрлар ҳақидаги ҳукумат ахборотларини бирлаштириш, ҳисоботлар тузиш жараёнларини мақбуллаштириш, “қоғоз” даги тартиб-қоидаларга боғлиқликни камайтириш ҳисобига кадр ресурсларини интеграциялашга эришилди.

Бошқа соҳаларда ҳам электрон шаклда иш юритиш асосида самарадорликни ошириш масалалари кенг миқёсда йўлга қўйилди. Бугунги кунда АҚШнинг Федерал ҳукумати жуда катта Интернет ресурсларига эга. Улар асосида ҳукумат хизматларининг аксарияти электрон шаклда амалга оширилади.

1-расм. АҚШ “Электронхукумат” Интернет Портали бош саҳифасининг кўриниши

Канада давлатида ахборотлаштириш жараёнларини ривожлантириш бўйича қабул қилинган меъёрий ҳужжатлар рўйхати 4-жадвалда келтирилган. “Электрон ҳукумат” тизимини ишлаб чиқиш ва жорий этиш ушбу ҳужжатларга асосланган ҳолда алоҳида “Онлайн ҳукумат” деб номланган лойиҳа базасида амалга оширилади. Мазкур лойиҳа узоқ муддатга мўлжалланган бўлиб, унда фуқароларга ҳукумат билан ўзаро ҳамжиҳатлик қилиш, ахборот олиш, турли дастурларда иштирок этиш, давлат хизматларидан фойдаланиш, Канада давлат ташкилотлари билан биргаликда ахборот технологиялари ёрдамида бизнес билан шуғулланиш имкониятини таъминлаш масалалари режалаштирилган.

№	Хужжат номи	Хужжатнинг моҳияти
Канада		
1	Канаданинг давлат муассасаларида ахборотни бошқаришга оид концепцияси (Framework for the Management of Information in the Government of Canada, FMI). ⁹	<p>Мазкур концепция давлат ахборотлари ва давлат ахборот ресурсларини бошқаришга оид барча зарур масалаларни тўлиқ таърифлаб беради ҳамда қуйидаги мавзуларни қамраб олади:</p> <ul style="list-style-type: none"> - давлат ахборотларини олиш; - ахборот-коммуникацион технологиялардан фойдаланиш имкони; - тасниф қилувчилар ва тезауруслар; - ахборотни электрон шаклда чоп этиш; - электрон почтадан фойдаланиш; - кутубхона архив хизматлари ва ахборотни сақлаш; - метамаълумотлар; - электрон ёзувлар\хужжатларни бошқариш; - давлат порталлари; - XML-схемалар.
2	"Давлат аҳамиятидаги ахборотни олиш тўғрисида"ги Қонун ва ундан келиб чиқадиган меъёрий актлар (Access to Information Act and Access to Information Regulations)	
3	"Электрон хужжатларда хусусий ахборотни ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Қонун (Personal Information Protection and Electronic Documents Act)	
4	"Конфиденциаллик (махфийлик) тўғрисида"ги Қонун ва ундан келиб чиқадиган меъёрий актлар (Privacy Regulations)	
5	"Ақлий мулк ҳуқуқларини муҳофаза қилиш тўғрисида"ги Қонун (Copyright Act, 1985)	
6	"Давлат архивлари тўғрисида"ги Қонун (National Archives of Canada Act, 1985)	
7	"Давлат кутубхонаси тўғрисида"ги Қонун (National Library Act, 1985)	
8	"Давлат тиллари тўғрисида"ги Қонун (Official Languages Act, 1985)	
9	"Давлат сирини тўғрисида"ги Қонун (Official Secrets Act R.S., 1985)	
10	"Статистика тўғрисида"ги Қонун (Statistics Act, 1985).	

⁹ http://www.cio-dpi.gc.ca/im-gi/fmi-cgi/foundation/legis-lois/legis-lois00_e.asp

Лойиҳа босқичма-босқич молиялаштирилади, уни амалга ошириш учун 160 миллионга яқин Канада доллари ажратилган. Бу ташаббус канадаликларни бирлаштириш номли кенг қўламли стратегиянинг бир қисми ҳисобланиб, унинг доирасида ҳукумат қонунчилиги ва сиёсати Интернет тармоғидан фойдаланиш бўйича жамоат жойларини ривожлантириш, маҳаллий ва қишлоқ жамиятларини ушбу тармоқ имкониятларидан кенг миқёсда фойдаланишларини таъминлаш мақсадларига қаратилган.

Европа мамлакатларида ҳам давлат бошқарувида ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш жараёнлари кенг миқёсда олиб борилади. Интернет маълумотларида келтирилган ҳисоботларга қараганда уларда Интернет оммавий сервисларидан фойдаланиш фаоллиги 55 фоиздан ошиб кетганлиги қайд этилган. Жумладан, Германияда электрон ҳукуматга ўтиш лойиҳаси «Интернет ҳар бир киши учун» деб номланади. Лойиҳа ахборот жамиятига ўтиш фақат барча фуқаролар янги ахборот технологияларидан фойдаланиш имкониятига эга бўлган тақдирдагина муваффақиятли бўлади, деган ишончга асосланади. «Интернет ҳар бир киши учун» лойиҳаси Федерал ҳукуматнинг асосий устувор вазифаларидан бири ҳисобланади. Лойиҳа ўнга аниқ чора-тадбирни амалга оширишга мўлжалланган:

1. Компьютер саводхонлигини умумий таълимнинг бир қисмига айлантириш.
2. Мактабларни шахсий компьютер билан жиҳозлашга ҳомийлик қилиш.
3. Ишсиз шахслар учун Интернет орқали ҳайдовчилик гувоҳномасини олиш.
4. Интернетдан шахсий эҳтиёж учун фойдаланишда солиқлардан озод қилиш.
5. Электрон ҳукумат ташаббусини қўллаб-қувватлаш ва федерал маъмурият хизматларини Интернет тармоғи орқали тақдим этиш.
6. Маҳаллий даражадаги рақобатни кучайтириш.
7. Электрон тижоратни илгари суриш.
8. Ахборот хавфсизлигини ошириш.
9. Ўзини-ўзи бошқариш.

10. Германияни электрон янгилаш йўналиши бўйича ахборот компания яратиш.

Дастурий таъминотни ривожлантириш, ундан фойдаланиш, кенг тарқатиш, сифатли ўқитиш ва ўрганиш учун "Таълимнинг янги услуги" номли дастур ишлаб чиқилган ва татбиқ этилган. Уни амалга оширишда дастлаб 400 миллион марка ажратилган бўлса, кейинчалик ушбу мақсадда 600 миллиондан ортиқ маблағ ажратилди. Шунингдек, Германияда бизнес, сиёсат ва жамиятнинг барча жабҳаларини ахборот жамиятига киришига кўмаклашиш мақсадида махсус дастур қабул қилинган.

Буюк Британияда давлат бошқарувида ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш ишлари асосан уч йўналишда олиб борилади: хизматлар сифатини ошириш, пул маблағларидан самарали фойдаланиш, Буюк Британиянинг нуфузини кўтариш ва фуқароларнинг давлатни бошқаришдаги иштирокини кенгайтириш. Улар 5-жадвалда келтирилган меъёрий ҳужжатлар асосида амалга оширилади.

5-жадвал

Буюк Британия		
1	"Электрон ҳукумат - ахборот асрида давлат хизматлари учун стратегик шакл" ("e-Government - a strategic framework for public service in information age")	Мазкур ҳужжат ҳукуматни такомиллаштиришга оид Оқ китобда (Modernizing Government White Paper) қайд этилган талабларга мувофиқ қабул қилинган ва Буюк Британиянинг электрон ҳукумат яратиш соҳасидаги стратегиясини баён қилади. У фуқаролар ва бизнес тузилмаларга энг яхши хизматларни кўрсатиш ва ахборот ресурсларидан янада самарали фойдаланишга йўналтирилган.
2	"Электрон ҳукуматда ҳамкорлик муҳитини яратиш бўйича йўриқнома" (e-Government Interoperability Framework - e-GIF)	Жамoa ва давлат секторлари ташкилотлари учун ахборот тизимларда мосликка эришиш мақсадида ҳукуматнинг техник сиёсати ва ихтисосини белгилайди. e-GIF бўйича йўриқнома web-асосли ҳукумат яратиш борасида энг муҳим дастлабки шартларни аниқлаб беради.

3	Электрон ҳукумат метамаъlumотларининг тузилмаси (e-Government Metadata Framework)	Буюк Британиянинг расмий ахборот тизимларида метамаъlumотлардан фойдаланиш соҳасидаги сиёсатини белгилаб беради.
4	Электрон ҳукумат метамаъlumотларининг стандарти (e-Government Metadata Standard - e-GMS)	Бунда ахборот ресурслар метамаъlumотларини яратишда давлат секторлари томонидан фойдаланиши зарур бўлган унсурларнинг руйхати мавжуд
5	Электрон ёзувларни бошқариш бўйича йуриқнома (Electronic Records Management Framework).	Мазкур йуриқнома "Электрон ҳукумат" ва электрон бизнес доирасида электрон ёзувларни бошқаришга доир умумий қоидалар ишлатилиши таъминлаб беради. Ҳукуматни такомиллаштириш дастурида (Modernizing Government White Paper) назарда тутилган ёзувларни тулик электрон бошқариш жараёнида устувор вазифаларни аниқлайди.
6	Электрон ҳукумат учун XML-схемаларни ишлаб чиқиш қоидалари (e-Government Schema Guidelines for XML).	Ҳужжат e-government стандарти билан мос тушувчи тизимлар учун XML схемаларни яратиш қоидаларини ўз ичига олади. Мазкур қоидалар XML схемалар тузилмаси ва мазмунига оид мажбурий талаблардан ҳамда XML схемаларни ишлаб чиқиш бўйича энг яхши амалий маслаҳатлардан иборат.
7	Ҳукумат сайтларини яратиш қоидалари: катта менежерлар учун йуриқнома (Guidelines for UK Government websites: Framework for Senior Managers)	Ҳукумат сайтларини яратиш бўйича энг яхши амалий тавсиялардан иборат.
8	"Электрон ҳукумат" стратегияси Жамоа сектори Web-саҳифалардан фойдаланиш, уларни бошқариш ва лойиҳалаштириш бўйича сиёсат ва йуриқномалар Буюк Британия" (E-government strategy Framework policy and guidelines for the use, management and design of public sector websites.).	Мазкур ҳужжат Буюк Британия ҳукуматининг Web-сайтларини лойиҳалаштириш ва улардан фойдаланиш учун қоидаларнинг 1.0 версияси ҳисобланади. Бу ошқарув қоидалари жамоат секторининг Интернетдан фойдаланувчи барча ташкилотлари учун алоҳида фуқаролар ва бизнес ташкилотларга ахборотни чоп этиш ва хизматлар курсатиш учун хизмат қилади. Қоидаларнинг мақсади жамоа секторида фойдаланадиган Webсайтларнинг самарадорлигини, уларни бошқариш сифатини ошириш ва лойиҳалаштириш йули билан кучайтиришдир.

Бугунги кунда Австралияда 1600 дан зиёд хизматлар турли ҳукумат муассасалари томонидан онлайн режимида амалга ошириляётганлиги қайд этилган. Давлат томонидан қабул қилинган меъёрий ҳужжатларнинг тав-

сифи 6-жадвалда келтирилади. Даромадлар тўғрисидаги барча декларацияларнинг 75 фоизи электрон кўринишда портал орқали солиқ бошқармасига келиб тушади.

6-жадвал

Австралия		
1	Ривожланишга киритиладиган инвестициялар, 1997 йил, декабрь. Investing for Growth policy statement, December, 1997	"Ривожланишга киритиладиган инвестициялар" - Австралия бош вазири томонидан 1997 йил декабрь ойида амалга оширилган, Австралия иқтисодиётини ривожлантириш борасида ҳар томонлама стратегия сифатида келтирилган ҳисоботдир. Рақобатбардошликни ошириш ва иқтисодий ислохотлар устувор вазифалар сифатида хизмат қилади. 2010 йилгача иқтисодий ўсиш 4 % оширишни таъминлаш қайд этилган.
2	Австралиянинг ахборотлаштирилган иқтисодиёт томон ҳаракатига доир стратегияси томон, 1998 йил, июль. Towards an Australian Strategy for the Information Economy: Preliminary Statement, July 1998	Мазкур ҳужжат - Австралия ҳукуматининг ахборотлаштирилган иқтисодиёт томон ҳаракати миллий стратегиясини яратишга оид биринчи ёндашувидир. Ҳужжатнинг мақсади мазкур масала бўйича барча манфаатдор томонларни кенг ижтимоий муҳокамага рағбатлантиришдан иборатдир.
3	Ахборотлаштирилган иқтисодиёт борасидаги концепция, 1999 йил, январь. A Strategic Framework for the Information Economy, January 1999	Ҳужжат ахборотлаштирилган иқтисодиёт соҳасидаги миллий стратегиянинг асосий йўналишларини ўз ичига олади. Мазкур ҳужжатда қуйидагилар белгилаб берилган: - Австралиянинг ахборотлаштирилган иқтисодиётдаги миссияси. - Ахборотлаштирилган иқтисодиёт соҳасида миллий стратегияни белгилаб берувчи асосий қоидалар. - Австралиянинг ахборотлаштирилган иқтисодиётига доир тасавури. - Мазкур тасавурдан келиб чиқувчи стратегик устувор вазифалар. - Мақсад қилинган миссияга эришиш учун фаолиятнинг асосий йўналишлари. - Ҳужжатнинг мақсади - Австралияда ахборотлаштирилган иқтисодиётни ривожлантиришнинг стратегик йўналишларини белгилаш ва умумий шаклини таъминлашдир. У фаолиятнинг асосий муаммолари ва устувор йўналишларини белгилайди, марказий ҳукуматнинг штатлар ва ҳудудлар билан ҳамкорликда ишлаб чиқадиган чора-тадбирлари тизимини режалаштириш учун асос бўлиб хизмат қилади.

4	<p>Ахборотлаштирилган иқтисодиёт борасидаги концепция - стратегия таҳлили ва қўшимчалар, 1999 йил, июль. A Strategic Framework for the Information Economy, Strategy overview and update - July 99</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Маасур ҳужжат - ахборотлаштирилган иқтисодиётга ўтиш билан боғлиқ масалаларни ечиш бўйича ҳукуматнинг ҳаракатларига оид таҳлилдор. Ҳужжатда мақсадлар ва асосий устувор вазифалар белгиланади. Тараққиётни аниқлаш учун бир қатор мезонлар мавжуд 10 та устувор вазифа қўриб чиқилган: - барча фуқароларнинг ахборотлаштирилган иқтисодиётдан олиши мумкин булган фойдасини максималлаштириш; - фуқароларда зарур қўнимка ва билмларни ривожлантириш; - жаҳон даражасидаги инфратузилмани ривожлантириш; - бизнес учун электрон тижорат аҳамиятини ошириш; - электрон савдо учун ҳуқуқий чегараларни ривожлантириш; - Австралия маданияти ва ахборот иқтисодиётидаги контентнинг яхлитлигини ва ўсишини таъминлаш; - Австралия АТ-саноатини ривожлантириш; - соғлиқни сақлаш сектори имкониятларини ривожлантириш; - электрон савдо соҳасидаги халқаро қоида ва битимларга таъсир ўтказиш; - ҳукумат он-лайн хизматларини тақдим этишда жаҳон даражасидаги моделларни жорий қилиш.
5	<p>Ахборотлаштирилган иқтисодиёт борасидаги концепция - стратегияларни амалга ошириш бўйича ҳисобот, 2000 йил, май. A Strategic Framework for the Information Economy Strategy Progress Report - May 2000</p>	<p>Ҳисоботда ахборотлаштирилган иқтисодиёт имкониятларини тақдим этувчи афзалликларга эришиш бўйича ҳукумат ва бизнес томонидан тақлиф этилган муҳим ташаббус ва чора-тадбирлар келтирилган. 2000 йилда асосий устувор вазифалар, тараққиёт, келажакдаги вазифалар ва муваффақиятни ўлчаш мезонлари белгилаб берилган</p>
6	<p>Энг яхши хизматлар, энг яхши ҳукумат. Федерал ҳукуматнинг "Электрон ҳукумат" яратиш соҳасидаги стратегияси. Better Services, Better Government. The Federal Government's E-Government Strategy, 2002.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Бу стратегия Федерал ҳукуматнинг ҳукуматга тегишли ахборот ва хизматларини оддий тақдим этишдан энг янги технологияларга асосланган ҳукумат хизматларини тақдим этиш ва давлат бошқаруви соҳасидаги мураккаб интеграллашган иловаларга ўтишини таърифлаб беради. Стратегия қуйидаги асосий мақсадларга эришишни белгилайди: - АКТга давлат инвестицияларини киритиш самарадорлиги ва фойдасини ошириш. - давлат хизматлари ва ахборотдан қулай фойдаланишни таъминлаш. - айнан фуқаролар ва бизнесга зарур хизматларни кўрсатиш. - интеграллашган хизматларни жорий қилиш. - фуқароларнинг ишончига ва боадаблигига эришиш. - фуқароларни давлат бошқаруви жараёнига жалб этиш.

7	<p>Австралия ҳукуматида муассасалараро ҳамкорлик муҳитини яратиш бўйича техник йўриқнома. Interoperability Technical Framework for the Commonwealth Government, 2003</p>	<p>Мазкур йўриқнома Австралия ҳукумати ахборот тизимларининг ҳамкорлиги ва ахборот билан алмашувини таъминлаб берувчи мувофиқлаштирилган технологик стандартларини белгилайди.</p> <p>Йўриқнома фуқаролар, бизнес ва умуман жамият эҳтиёжларига мувофиқ, ҳукумат хизматларини оптималлаштириш мақсадида интеграллаш учун электрон макон яратиш йўлидаги биринчи қадамдир.</p> <p>Йўриқнома, янги технологик андозалар қабул қилиниши ҳамда маъмурий ва бизнес-жараёнлар узгариши билан янгиланиб боровчи ҳужжатдир.</p>
8	<p>"Давлат ёзувлари тўғрисида"ги Қонун, 2000. State Records Act 2000</p>	<p>Қонун бутун давлат ахборотини (ихтиёрий ахборот ташувчида) ёзувлар қуринишида белгилайди. Барча идоралар сақлаб турилувчи барча ахборот (ёзувлар) рўйхатини тузишга мажбурлар.</p> <p>Давлат ахбороти билан ишловчи давлат комиссияси (State Records Commission) давлат идоралари ёзувлари ҳақида ахборотни жамлайди, ахборот формати ва сақлаш муддатини белгилайди.</p>
9	<p>"Электрон транзакциялар тўғрисида"ги Қонун, 2000. Electronic Transactions Act 2000</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Қонуннинг мақсади - қуйидагиларни уз ичига олган ҳуқуқий чегараларни яратишдир: - Австралиянинг иқтисодий ва иқтисодий фаровонлигини таъминлаш учун ахборотлаштирилган иқтисодийнинг муҳимлигини тан олади; - электрон транзакцияларни амалга оширишга кумаклашади; - бизнес ва жамиятнинг электрон транзакцияларга ишончини оширишга кумаклашади; - ҳукумат билан ҳамкорлик қилганда бизнес ва жамиятга электрон коммуникациялардан фойдаланиш имкониятини беради.
10	<p>"Ахборот эркинлиги тўғрисида"ги Қонун, 1982. The Freedom of Information Act, 1982</p>	<p>Мазкур қонуннинг мақсади - Австралия фуқароларига ҳукумат ахборотини олиш ҳуқуқини имкон даражасида кучайтиришдир. Хусусан, Қонун барча ҳукумат муассасаларидан ташкил қилиниши, фаолияти ва вазифалари ҳамда жамиятга таъсир курсатувчи қарорни қабул қилиш қоидалари ва мезонлари ҳақида ахборотни тақдим этишни талаб қилади.</p>
11	<p>"Хусусий ахборот тўғрисида"ги федерал Қонун, 1988. Commonwealth Privacy Act 1988</p>	<p>Қонун шахсий ахборотни ийгиш, сақлаш, фойдаланиш, тарқатиш ва узатиш қоидаларини белгилайди.</p>

“Электрон ҳукумат” тизимини яратиш ва босқичма-босқич жорий этиш бўйича Сингапур тажрибаси эътиборга лойиқ.

Бугунги кунда Сингапур давлати жаҳонда “Электрон ҳукумат” тизими энг ривожланган давлатлардан бири ҳисобланади. Мамлакатда “е-ҳукумат” ресурсларини яратиш жараёни 1981 йилда бошланган. 1995 йилда жаҳонда биринчилар қаторида “е-ҳукумат” сайти фаолият курсата бошлаган. 2000 йили “Сингапур электрон ҳукумат тизими” номли давлат дастури қабул қилинган ва ишга туширилган. Лойиҳага 1,5 миллиард доллар маблағ ажратилган бўлиб, бунда “рақамли иқтисодиёт” шароитида ибратли хизмат қилишнинг етакчи “Электрон ҳукумат” тизимини яратиш мақсад қилиб олинган. Лойиҳани амалга ошириш жараёнида давлат органларининг “Singapore Government Online” номли интеграллашган Интернет-порталлари ва “Электрон – фуқаро (eCitizen)” сервис-марказлари яратилди. Мамлакатда юридик мақомга эга бўлган электрон рақамли имзо, транзакциялар (якуний аниқ мазмунга эга бўлган ахборотлар битилган ҳужжатлар) асоида иш юритишнинг ҳуқуқий базаси яратилди.

Сингапурда “Электрон ҳукумат” таркибий модулларини ўз ичига олган Интернет-Портал очилган. Унинг бош саҳифасида ҳукумат-ҳукумат, ҳукумат-бизнес ва фуқароларга онлайн режимда интеграциялашган давлат хизматларини кўрсатадиган ҳукумат-фуқаро менюлари мавжуд.

Ҳар бир модул учун махсус Интернет-Портал очилган. Улар бош саҳифасининг кўриниши қуйидаги расмларда келтирилган.

Масалан, ҳукумат-фуқаро Порталининг контенти (мазмуни) 14 тоифага бўлинади: бизнес, муҳофаа, таълим, сайловлар, иш, оила, соғлиқ, уй-жой, кутубхона, дам олиш, хавфсизлик, спорт, транспорт, саёҳат.

Онлайн хизматларининг тўлиқ доираси спорт мусобақаларига чипталарни брон қилиш, врач қабулига ёзилиш, йўл солиғи тўлаш учун маълумотларни тақдим этиш, фуқаролик никоҳларини рўйхатдан ўтказиш, янги жойга кўчишни расмийлаштириш, янги компанияларни рўйхат-

4-расм. Хукумат-фуқаро модули Интернет Порталининг бош саҳифаси

дан ўтказиш, даромад солиғи тўлаш, жарима тўлаш учун декларация тўлдириш ва васиятнома тузиш кабиларни ўз ичига олади. Онлайн хизматлари комплекс қўрсатилади. Ягона ном ва парол ёрдамида ҳар бир инсонга фақат битта ном ва битта паролни ёдда тутиш ва қўплаб онлайн хизматлардан фойдаланиш имконини беради.

Давлат порталида таълим, ижтимоий доира ва маданият соҳасидаги барча муассасаларнинг интерактив хизматлари кенг миқёсда йўлга қўйилган (5-6-7-расмлар).

Сингапур давлати электрон шартномалар асосида иш юритиш бўйича ўз региони ва жаҳон миқёсида ягона Марказга айланишни режалаштирган.

Электрон тижорат ҳажми бир неча юз минг долларни ташкил этади, йирик компанияларнинг қарийб 100 фоизи Интернет тармоғида иш юритиш имкониятига ва онлайн режимида савдо-сотиқ олиб бориш учун керакли ресурсларни давлат сервисларидан фойдаланиш ҳуқуқига эга.

Singapore Government
Ministry of Education

Education, Employment & Citizenship

Home | About Us | Contact Us | Feedback | Sitemap

Your Gateway to Education, Learning & Employment Resources

- 2004 PLE Results to be released on 24 Nov 2004
Click here to view details
- Partnership with the Chinese Language Curriculum and Pedagogy Review Committee
The Government has accepted the recommendations of the Chinese Language Curriculum and Pedagogy Review Committee (CLCRC), chaired by Mr Wee Jang Joo, former Director-General of Education at a press briefing held on 12 May.
- Timeline for the press release on the recommendations
- Singapore Learning Portal of 2004
The MOE's Learning Portal will be open from 5 November to 4 December 2004 offering what you would normally expect regarding products, programmes, learning materials and so on. It's a 24-hour, 7-day search engine. To learn more, visit www.moe.gov.sg.
- Timeline for press releases

[Home](#) | [About Us](#) | [Contact Us](#) | [Feedback](#) | [Sitemap](#)

5-расм. Хукумат-фуқаро Портали саҳифаси

Singapore Government
Ministry of Economic Development

BUSINESS.gov.sg SEARCH:

Home | About Us | Services | Contact Us | Feedback | Sitemap

SINGAPORE
where an entrepreneurial mind meets
unlimited opportunities

WHAT'S NEW

Private Security Licences (Policies)
The new rules will be implemented on 1st September 2004.

Business Card Programme
The new rules will be implemented on 1st September 2004.

Go to PLE Results
The results of the 2004 PLE will be released on 24 Nov 2004.

Get More Info on Singapore
Find out more about Singapore and its business opportunities.

PLANNING YOUR BUSINESS [more]

- Start-ups, the PLE & NEA
- Company Size Matters
- Labour & Welfare

STARTING YOUR BUSINESS [more]

- Business Registration, Licences & Permits
- Company Registration
- Class Passes

GROWING YOUR BUSINESS [more]

- Export Services, Training & Grants
- Leasing & Finance
- Professional Services

[Home](#) | [About Us](#) | [Services](#) | [Contact Us](#) | [Feedback](#) | [Sitemap](#)

6-расм. Хукумат-бизнес Портали саҳифаси

Сингапур йигирмага яқин йирик давлатлар (жумладан, АҚШ, Австралия, Япония, Хитой, Ҳиндистон ва Европа давлатлари) билан тўғридан-тўғри юқори тезликдаги Интернет тармоғи орқали боғланиш имконига эга. Давлат миқёсида 400 минг км га яқин оптик толали кабел ўтказилган, хонадон, оффис, мактабларнинг 99 фоизи миллий тармоққа уланган.

Сингапур ахборот технологиялари соҳасида эришган ютуқлари бўйича Бирлашган Миллатлар Ташкилоти рейтингига жаҳондаги давлатлар ичида биринчи ўнликдан жой олган.

Search for in **Industries / Business Activities**

Industries Business Activities Government Agencies

Business Registration In Cart
Registering a business firm

My Licence Cart
Business Registration

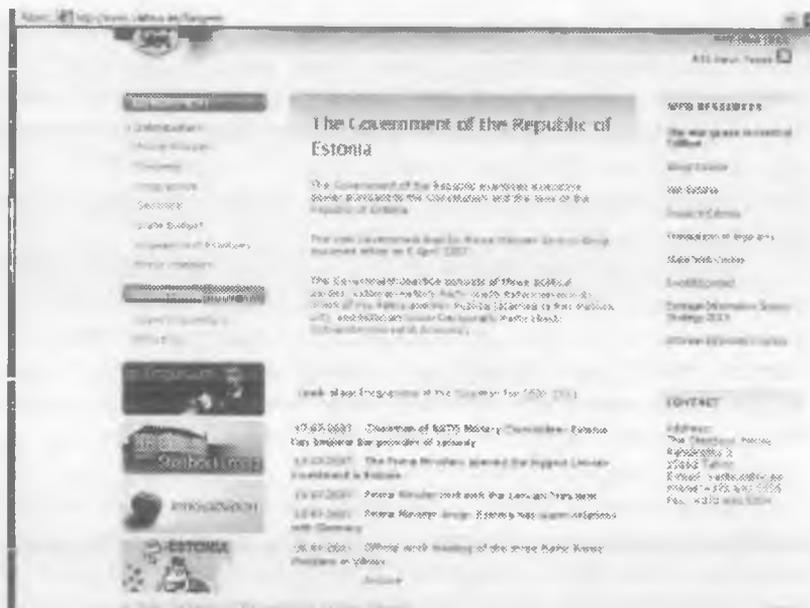
Add to Licence Cart
Remove from Licence Cart
Download Form/Apply Online at Agency
Contact Info to Apply Offline

Payment Modes
Payment by Visa, MasterCard, Direct Debit through Internet Bank Account and FlexPay

Get your SingPass

Fly In to Paris

7-расм. Бизнес ташкилотларини рўйхатдан ўтказиш ва лицензиялар бериш сайтининг саҳифаси

8-расм. Эстония давлат Порталининг бош саҳифаси

Сингапур давлатида бугунги кунда “АКТ 21 – Асосий дастур” асосида амалий ишлар бошлаб юборилган. Унинг асосий мақсади яқин келажакда ахборотлашган жамият барпо этишдан иборатдир.

Жанубий Корея ҳукумати электрон ҳукумат моделини шакллантиришда асосий эътиборни аҳолининг ахборотга бўлган эҳтиёжини қондириш ҳамда ахборот-коммуникация технологияларини маданият ва таълим тизимига жорий этишга йўналтирган. Давлатда ахборотлаштириш жараёнларини ривожлантириш мақсадида “Жамиятни компютерлаштириш”, “Электрон Корея” миллий дастурлари ишлаб чиқилган ва жорий этилган, сўнг электрон ҳукумат тўғрисидаги ҳужжат қабул қилинган. Унда электрон ҳукуматга босқичма-босқич ўтиш режалаштирилган: биринчи босқичда ҳукумат ҳужжатларини рақамли ҳажмда сақлашни таъминлаш, иккинчи босқичда давлат ташкилотларида ахборот технологияларидан фойдаланишни таъминлаш,

учинчи босқичда асосий ҳукумат жараёнларини ягона хизматларга бирлаштириш, яъни “бир ойна тамойили” ни қўллаш кўзда тутилган. Ушбу тамойил негизида ягона ҳукумат порталини яратиш ва у орқали давлат хизматларини кўрсатиш ётади. Бугунги кунда портал асосида 4000 та турли жамоат хизматлари ахборотлар билан таъминланади ва онлайн хизматлари кўрсатилади.

Собиқ совет республикалари орасида электрон ҳукумат тизими Эстонияда жадал ривожланмоқда. Ахборотлаштириш сиёсатини ривожлантириш мақсадида яратилган ва амалга оширилаётган лойиҳалар “электрон фуқаро”ни шакллантириш ва унга электрон хизматлар кўрсатиш, Интернет орқали ишлайдиган ахборот тизимларини интеграциялашга йўналтирилган.

Эстония раҳбарияти томонидан электрон ҳукумат концепциясини амалга ошириш доирасида «Бугун мен қарор қиламан» Интернет-портали ташкил этилган ва жорий қилинган (8-расм). Унинг ёрдамида мамлакатнинг ҳар қандай фуқароси давлат бошқарувида иштирок этиши, мамлакатда содир бўлаётган воқеалар тўғрисида ўз фикрини билдириши, қонун лойиҳасига тузатишлар таклиф этиши ва бошқа давлат миқёсида ҳал этилаётган масалаларнинг муҳокамасида ўз фикри билан қатнашиши мумкин. “Давлат ахбороти тўғрисида» ва “Рақамли имзолар тўғрисида”ги Эстония қонунларини амалга ошириш доирасида ҳукумат агентликларининг ҳужжатлари айланишини бошқариш дастурини ишга тушириш бўйича кенг қамровли ишлар амалга оширилган.

Интернет технологиялари имкониятларидан фойдаланиб давлат сектори учун ягона маълумотлар базасини ташкил этиш ва умумлаштирилган қидирув тизимини жорий этиш бўйича лойиҳалар яратилган. Улар фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлган ва эҳтиёж сезган субъектлар учун мўлжалланган бўлиб, тармоқдаги қўллаб маълумот базаларидаги маълумотлардан фойдаланишни тезлаштиришга ва соддалаштиришга ёрдам беради. Шунингдек, Эстония раҳбарияти электрон тижоратга доир хизматларни ишлаб чиқиш, иденти-

фикация карточкасини (ID) жорий этиш, рақамли имзони амалга ошириш, электрон солиқ бошқармаси, давлат кутубхоналарини Интернетга улаш ва бошқа лойиҳаларни амалга оширишга алоҳида эътибор қаратиб келмоқда.

Россияда “Электрон Россия” тизимини яратиш бўйича махсус дастур қабул қилинган. Алоқа вазирлиги унинг мувофиқлаштирувчиси ҳисобланади. Дастур Россиянинг барча аҳолисини замонавий ахборот ресурсларидан фойдаланиш жараёнларини такомиллаштиришга, мамлакатни яқин йиллар ичида юқори технологиялар бўйича жаҳон бозоридаги ўрнини бир неча поғонага кўтаришга мўлжалланган. Электрон ҳукумат услубларига асосланган “Электрон Россия” дастури иккита асосий мақсадни белгилаб беради:

- давлат органларининг ишлаш самарадорлигини ошириш;
- фуқаролик жамияти сари ҳаракатланиш.

Дастурни амалга ошириш мақсадида қабул қилинган ҳуқуқий ҳужжатлар иқтисодийнинг реал тармоғига юқори технологияларни жорий этиш, кадрлар тайёрлаш, Интернет тармоғидан кенг миқёсда фойдаланишни таъминлаш, давлат аппаратини модернизация қилиш, давлат ҳокимиятининг фаолияти самарадорлигини оширишга йўналтирилган. 7-жадвалда электрон ҳукумат яратиш ва унинг асосида фаолият юритишни ташкил этиш борасида қабул қилинган асосий қонунчилик ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар рўйхати келтирилган.

«Электрон Россия»да қуйидаги ишларни амалга ошириш назарда тутилган: АКТ соҳасида қонунчилик базаси ва тартибга солиш тизимини яратиш, ички ва идоралараро электрон ҳужжатлар айланишини ташкил этиш, давлат органлари ишини тармоқда эълон қилиш воситасида давлат органлари иши тўғрисида фуқароларга тўлиқ ахборот бериш, бизнес-тузилмалар ва давлат органлари ўртасида ахборот оқимларни «электронлаштириш», жумладан, солиқ ҳисоботини юритиш, фуқароларнинг ягона ахборот муҳитига киришларини таъминлаш.

Россия	
1	"Ахборот, ахборотлаштириш ва ахборотни муҳофаза қилиш тўғрисида"ги Федерал Қонун, (1995 й.)
2	Россия Федерациясининг "Давлат сири тўғрисида"ги Қонуни, (1993 й.)
3	Россия Федерациясининг "Муаллифлик ҳуқуқи ва қўшма ҳуқуқ тўғрисида"ги Қонуни, (1993 й.)
4	"Хужжатларнинг мажбурий нусхаси тўғрисида"ги Федерал Қонун, (1994 й.)
5	"Халқаро ахборот алмашувида қатнашиш тўғрисида"ги Федерал Қонун, (1995 й.)
6	Россия Федерациясининг "ЭХМ дастурлари ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида"ги Қонуни, (1992 й.)
7	Россия Федерациясининг "Микросхемалар топологиясининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида"ги Қонуни, (1992 й.)
8	Россия Федерациясининг патентлар тўғрисидаги Қонуни, (1992 й.)
9	Россия Федерациясининг архив фонди ва архивлари тўғрисида Россия Федерацияси қонунчилигининг асослари, (1993 й.)
	"Алоқа тўғрисида"ги Федерал Қонун, (1995 й.)
10	"Электрон рақамли имзо тўғрисида"ги Федерал Қонун, (2002 й.)
11	"Айрим фаолият турларини лицензиялаш тўғрисида"ги Федерал Қонун, (2001 й.)
12	"Техник тартибга солиш тўғрисида"ги Федерал Қонун, (2002 й.)
13	"Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоялаш тўғрисида"ги Федерал Қонун

Бугунги кунда «Электрон Россия» доирасида ахборотлаштиришнинг бир қанча лойиҳалари амалга оширилган.

Электрон рақамли имзо тўғрисидаги қонуннинг қабул қилиниши электрон ҳужжатлар айланишини жорий этиш ва электрон ҳужжатлар мақомини эркинлаштириш йўлидаги муҳим босқичлардан бири бўлди. Қонун электрон ҳужжатдаги электрон рақамли имзони қоғоз ҳужжатдаги ўз қўли билан ёзилган имзога тенглаштирилишини белгилаб берди.

Фуқароларни давлат хизматлари ва ташкилотларининг иши тўғрисида хабардор қилиш мақсадида Россия Федерацияси Хукуматининг веб-сайти – “www.gov.ru” ташкил этилган. Сайт Президент, Хукумат аъзолари, вазирликлар, давлат жамғармалари ва ҳоказолар тўғрисида ахборот тақдим этади, шунингдек, у Россия Федерацияси барча вазирликлари ва идораларининг веб-сайтларига киришнинг ягона нуқтаси бўлиб хизмат қилади.

2009 йилнинг охирида давлат хизматларининг умумлаштирилган Портали ишга туширилди (www.ogic.ru -Портал государственных услуг/Общероссийский государственный Информационный центр) (9-расм).

Россия давлатининг ахборотлашган жамиятга ўтиш стратегиясига асосан 2015 йилга келиб фуқароларга тақдим этиладиган барча давлат хизматларини электрон шаклга ўтказиш мақсад қилиб олинган.

9-расм. Россия давлат хизматлари Порталининг бош саҳифаси

Электрон шаклдаги давлат хизматларининг кенг миқёсда жорий этилишини йўлга қўйиш учун 4 та катта масалани ечиш режалаштирилган:

1. Электрон шаклдаги амалга ошириладиган хизматлар учун бир хил ёндашувни (услугбни) ўрнатиш ва барча давлат бошқарув идоралари ўртасидаги ахборот алмашувини электрон шаклга ўтказиш.

Бунинг учун электрон шаклдаги ўзаро муносабатлар тизимини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш кўзда тутилган бўлиб, мазкур тизим ёрдамида барча ҳукумат идораларининг бир-бирлари билан электрон шаклда мулоқот қилишларига имконият яратилади.

Тизим асосидаги давлат томонидан фуқароларга кўрсатиладиган хизматларнинг оптимал моделини қўйидагича тасаввур қилиш мумкин: фуқаро сайт орқали маълум бир давлат органига мурожаат қилади. Унинг талабномаси давлат органининг ҳисоб-китоб тизимига тушади ва у махсус электрон алоқа каналлари ва маълумотлар базалари ёрдамида қайта ишланади, керак бўлса қўшимча ахборотлар тўпланади. Охириги босқичда фуқарога хизмат кўрсатилганлиги тўғрисида билдиришнома тақдим этилади, агарда керак бўлса, унинг қоғоздаги нусхаси ҳам берилади.

2. Электрон шаклда иш юритишнинг бугунги кун талабларига жавоб берадиган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларини ишлаб чиқиш. Уларда давлат органларининг фуқаролардан ҳужжатларни қоғозда талаб қилиш ва очиқ типдаги маълумотлар базаларида сақланаётган маълумотларни олиш учун фуқароларнинг давлат органларига талабномалар билан мурожаат қилиш холларига чек қўйиш кераклиги ҳам ўз аксини топиши керак.

3. Бутун давлат миқёсида ахборотлар билан таъминланиш даражасининг бир хиллигига эришиш учун керакли чора-тадбирлар ишлаб чиқиш керак. Масалан, Интернетдан фойдаланиш даражаси бир регионда 60%, иккинчи регионда 30% фоиздан ҳам кам бўлиш холларига чек қўйилиши керак. Бу масала узоқ муддатга мўлжалланган "Ахборотлашган жамият" номли лойиҳа доирасида амалга оширилиши зарур бўлади.

4. Давлат органлари ходимлари орасида малакали мутахассисларнинг етишмаслик холларига чек қўйиш керак. Бугунги кунда давлат органларининг камида учдан икки қисмида малакали мутахассисларга мухтожлик сезилмоқда. Бу эса давлат органларида ишлашга лаёқатли малакали кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш зарурлигини тақозо этади.

Хулоса қилиб шуни таъкидлаш жоизки, бугунги кунда ҳар бир давлат ўзининг бошқарув фаолиятини “Электрон ҳукумат” тизимининг услублари асосида ташкил этмоқдаки, бу табиий ҳолат, давр талаби.

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврини бошидан кечираётган мамлакатларнинг давлат бошқарувида ҳам АКТни қўллаш тобора аниқ белгилар касб этиб бориб, жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари билан биргаликда тегишли тизимлар динамик ривожланмоқда. “Электрон ҳукумат” тизимини жорий этиш бўйича махсус давлат дастурлари қабул қилинган бўлиб, улар босқичма-босқич амалиётга жорий этиб борилмоқда.

Савол ва топшириқлар

1. Ўтиш давридаги давлатлар бошқарувида АКТ қандй имкониятлар яратади?
2. Ўтиш давридаги давлат бошқарувини АКТ асосида ташкил этиш бўйича лойиҳа яратиш даврида қандай муаммолар юзага келиши мумкин?
3. “Электрон ҳукумат” тизимининг таърифини изоҳлаб беринг.
4. “Электрон маъмурият”, “Электрон демократия” терминларининг мазмунини тушунтириб беринг.
5. “Электрон ҳукумат” тизимининг қандай таркибий модулларини биласиз ва уларнинг вазифалари нимадан иборат?
6. Ривожланган мамлакатларда давлат бошқарувини “Электрон ҳукумат” услублари асосида ташкил этилганлигини қиёсий таҳлил қилиб беринг.

IV боб. Ўтиш даврида давлат бошқарувиغا “Электрон ҳукумат” тизими услубларини жорий этиш асослари

4.1. Давлат бошқарувиغا “Электрон ҳукумат” услубларини жорий этиш асослари

Ахборот-коммуникация технологиялари давлат бошқарувида маъмурий ислохотни амалга оширмайди, улар ислохотлар учун кучли восита бўлиб хизмат қилади. Шу боис «Электрон ҳукумат» тизимини жорий этиш жараёнлари давлат бошқарувини ислоҳ қилиш умумдавлат стратегиясига асосланиб амалга оширилади.

Ривожланган мамлакатлар давлат органлари фаолиятига АКТ ни жорий этиш ишлари бошланганда, уларнинг бошқарув тизимларидаги аксарият жараёнлар демократик тамойиллар асосида ташкил этилганлигини, яъни давлат бошқарувини демократик услублар асосида олиб бориш стратегияси ишлаб чиқилганлигини қайд этиб ўтиш жоиз.

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврини бошидан кечириётган мамлакатларда давлат бошқарувини демократлаштириш жараёнлари одатда бошланғич этапларда кечади. Мазкур даврда электрон ҳукумат услубларини жорий этиш жараёнлари давлат бошқарув тизимининг умумий ислохоти (маъмурий ислохот) билан уйғун тарзда олиб борилиши кўзланган мақсадни амалга оширишда муҳим ўрин тутаяди.

Шунинг учун давлат бошқарувиغا «Электрон ҳукумат» услубларини жорий этишдан олдин мавжуд маъмурий тизимнинг фаолиятини чуқур ўрганиб чиқиш тақозо этилади. Чунки бозор иқтисодиётига ўтиш даврида маъмурий тизим янги ислохотлар мажмуини ишлаб чиқишга, қатор устувор стратегик ривожланиш мақсадларини амалга оширишда давлатнинг ташаббускорлик ролини таъминлашга йўналтирилади. Бундай ўта мураккаб вазифани ечиш учун маъмурий тизим аввалги тоталитар ҳокимият воситаларидан мутлақо воз кечиб, янги вазифаларни ҳал этишга мослашиши керак

бўлади. Яъни унинг фаолияти ва тузилмаси қайтадан кўриб чиқилиб, тубдан ўзгартирилиши лозим. Ақс ҳолда у ислохотларни давом эттириш йўлида бош тўсиқлардан бирига айланиши мумкинлиги шубҳасиздир.

Маъмурий ислохотларнинг стратегик вазифалари қуйидагиларни ўз ичига олади:

- мавжуд бошқарув тизимини номарказлаштириш (мавжуд бошқарув тизимини номарказлаштириш бошқарувнинг қуйи даражаларига кўпроқ ваколат бериш бўйича сиёсий қарорлар қабул қилинишини талаб этади. «Электрон ҳукумат» тизими эса ўзича бошқарувни номарказлаштирилишини таъминлай олмайди);

- жойлардаги ҳокимият органларининг малакаси ва масъулияти даражасини ошириш;

- давлат органларининг хўжалик субъектлари фаолиятига аралашувини камайтириш;

- барча даражаларда маъмурий тизим фаолиятининг ошкоралигини таъминлаш.

Маъмурий ислохотлардан кутилаётган натижа давлат органларининг ўзаро ва фуқаролик жамияти институтлари билан ҳамкорликдаги ягона тизимини шакллантириш ва унинг фаолиятини такомиллаштириш ҳисобланади.

Мустақилликка эришган мамлакатнинг бозор иқтисодиётига ўтиши даврида демократик тамойилларга асосланган давлат бошқарув тизимининг шаклланиши ва ривожланиши бошланғич босқичда бўлиб, у ўзини-ўзи бошқариш тизимининг самарали механизмларини яратиш ва тартибга солиш билан шуғулланади. Бундай вазиятда давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг ортиқча кенгайиб кетиши, уларнинг бизнес жараёнларига асоссиз аралашув ҳолатлари юзага келиши мумкин - бир-неча идора бир хўжалик субъектини қайта-қайта текшириши, бизнес юритишнинг ҳужжат юритиш (транзакция) харажатлари кўпайиб кетиши ва бошқа салбий оқибатлар юзага келиши мумкин. Уларнинг олдини олиш учун маъмурий ислохот доирасида тўлақонли функционал таҳлилни амалга ошириш зарур бўлади. Ушбу мазмундаги таҳлилнинг моҳияти беқиёс, чунки у давлат органларида бошқарув

функцияларини тақсимлаш механизмидаги мавжуд муаммоларни аниқлаш, уларни мукамаллаштириш йўллари-ни, шу жумладан, электрон ҳукумат тизимини жорий этиш нуқтаи назаридан белгилаш имконини беради.

Давлат бошқарув органлари фаолиятига «Электрон ҳукумат» тизимининг жорий дастурларини ишлаб чиқиш ва уларни босқичма-босқич амалиётга татбиқ этишни йўлга қўйиш масаласи мувофиқлаштирилган ҳолда ягона андозалар асосида амалга оширилгандагина кўзланган мақсадга эришиш мумкин. Чунки давлат органларининг аксарияти ўзларига юклатилган вазифаларни замонавий услубда ечилишини таъминлаш мақсадида кичик ҳажмдаги ихтисослашган дастурлар яратишади ва улар асосида иш юритишни йўлга қўйишади. Яратилган дастурлар ва ахборот тизимлари, асосан, алоҳида тузилмалар манфаатлари учун ишлайди ва фақат идоравий вазифаларни ҳал этади. Ҳар бир идора ўз ахборот тизимларини ишлаб чиқади ва қўллаб-қувватлайди. Улар одатда, бошқа идоралар ахборот тизимлари билан деярли боғланмайди, барча қизиққан фойдаланувчиларга ахборотдан фойдаланиш имкониятини яратмайди. Оқибатда, маълумотларнинг такрорланиш ҳоллари кўпайиб кетади, тизимларни ишлаб чиқиш ва ишлатиш жараёнлари қимматлашади, бирламчи ахборот тўплаш ва уни зарур даражада сақлаб туриш қийинлашади.

Бундай ҳолат, одатда, ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш харажатларининг тизимли равишда, яъни мувофиқлаштирилган ҳолда ташкил этилмаганлиги сабабли вужудга келади. Ҳар бир давлат органи ўз имкониятидан келиб чиқиб, маълум даражадаги техник ва дастурлаш воситаларини харид қилади, ўзи лозим топган масалаларни “автоматлаштиради”, ўзи билган дастурлаш тилларида автоматлаштирилган иш жойларини яратади. Бундай кетма-кетликда яратилган ахборот тизимлари бир-бирлари билан боғланиб, тарқоқ ҳолдаги корпоратив ахборот тизими шароитида фаолият кўрсата олмайди.

Албатта, давлат бошқарув тизимини ахборот технологиялари асосида ташкил этиш, яъни давлат бошқарувига «Электрон ҳукумат» тизимини жорий қилиш давлат бюджетидан бир мунча харажатларни талаб этади. Лекин ҳар бир давлат органи учун алоҳида қилиб яратилган ахборот тизимларини ишга туширишга кетган харажатларнинг ҳажми ҳам кам эмас, ҳаттоки айрим ҳолларда улар давлат бюджетидан кўрсатилган рақамлардан ҳам кўп бўлиши мумкин. Шу сабабли, давлат органларига «Электрон ҳукумат» тизими услубларини жорий этиш учун ҳар бир даражадаги давлат органига мос келадиган андозалар ишлаб чиқирилиши керак.

Электрон ҳукумат тизимини яратиш ҳамда жорий этиш харажатларини давлат бюджетининг алоҳида бандида фақат ушбу тизимни яратиш учун ажратилган маблағлар асосида қоплаш мақсадга мувофиқ бўлади. Агарда «Электрон ҳукумат» тизимига мос келадиган ахборот-коммуникация воситалари харажатларини бошқа турдаги харажат бандларига тарқатиб юборилса, ушбу тизимни молиялаш кўзланган натижани бермаслиги мумкин. Бундай ҳолат маблағларнинг мақсадли сарфланишини мониторинг қилиш жараёнларининг мураккаблашишига олиб келиши шубҳасиздир.

Давлат органлари бошқарув фаолияти ахборотларининг ошқоралигини таъминлаш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Бунга фақат электрон ҳукумат воситаларидан самарали фойдаланишни йўлга қўйиш орқалигина эришиш мумкин.

Шу маънода Интернет тармоғида давлат ҳокимияти порталини яратиш, унинг бош саҳифасини бошқа давлат тузилмаларининг (вилоят, туман) веб-сайтлари билан боғлаш, уларда жойлаштириладиган маълумотларни уч тилда (ўзбек, рус ва инглиз тилларида) ўрнатиш мақсадга мувофиқ бўлади. Веб-сайтларда янгиликлар, ҳисобот ҳужжатлари, электрон нашрлар, директив ҳужжатлар ва бошқа очиқ турдаги ҳужжатлар ёритилиши зарур. Ахборотлар мунтазам равишда янгиланиб турилиши керак, акс ҳолда порталга ва унинг маълумотларига бўлган эътибор кескин сусайиб кетади.

Электрон ҳукумат тизимини жорий этишда марказий масалалардан бири – давлат хизматчиларини ушбу тизим асосидаги фаолиятини ташкил этиш ҳисобланади.

Чунки электрон ҳукумат тизими жорий этилиши натижасидаги давлат бошқарув органлари фаолиятининг ҳам комплекс хусусиятга, шунингдек, унинг асосида қурилаётган масалалар ҳам тактик, ҳам стратегик бўлиши барча даражадаги давлат хизматчиларига бевосита боғлиқ. Буларнинг барчаси уларни электрон ҳукумат шароитидаги фаолиятининг механизмини ишлаб чиқиш зарурлигини тақозо этади. Бундай механизм ҳар бир давлат хизматчисини ўз фаолиятида электрон ҳукумат услубларини қўллаб иш юритишга ундайди, акс ҳолда ушбу тизимни жорий этиш жараёни расмий амалга айланиб қолиши ва давлат хизматчиси фаолиятининг шакллланган чизмасига таъсир этмаслиги мумкин. Натижада, давлат мансабдорларининг «Электрон ҳукумат» тизимига бўлган муносабатлари амалий муаммоларни ечишдан кўра, асосан, “имиж” мақсадлари учун зарур бўлган навбатдаги восита сифатида бўлади. Қисқаси, давлат хизматчиларини электрон ҳукуматни жорий этишга рағбатлантиришнинг яхлит тизимини шакллантирмай туриб, электрон ҳукуматни жорий этиб бўлмайди. Бунда давлат хизматчисининг фаолиятини баҳолаш ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб иш юритиш даражасига бевосита боғлиқ бўлади ва оқибатда давлат хизматчилари фаолиятининг янги услуби яратилади.

Юқорида қайд этилган муаммоларнинг олдини олиш мақсадида, биринчи навбатда, мавжуд бошқарув тизимини ҳисобга олган ҳолда, электрон ҳукумат тизимини ривожлантириш бўйича концептуал ва стратегик ҳужжатлар (дастурлар) яратилиши керак. Уларнинг мазмуни эса мамлакатда амалга оширилаётган маъмурий ўзгаришларнинг умумий мантиғидан келиб чиқиши зарурлиги аён ҳақиқатдир.

Ушбу ҳужжатларнинг асосий тамойиллари сифатида куйидагиларни белгилаш мумкин:

- жамиятни электронлаштириш ва ахборотлаштиришда ҳукумат етакчи ролни бажариши ва АКТни жорий этишнинг стратегиясини ишлаб чиқиш;

- ахборотларнинг очиқлигини таъминлаш, уларни олиш имкониятини тубдан кенгайтириш ва ахборотдан фойдаланиш жараёнларини яхшилаш;

- фуқароларнинг эҳтиёжларини мунтазам ўрганиш асосида ҳукумат томонидан тақдим этилаётган электрон хизмат турларини кенгайтириш ва бу хизматлардан ҳамма фуқаролар исталган вақтда фойдалана олишларини таъминлаш;

- электрон шаклдаги давлат хизматларини интеграция қилинган тизим доирасида кўрсатилишига эришиш, шунингдек, идоравий маълумотлар базасини яратиш, улар интеграциясини таъминлайдиган ёпиқ ҳукумат тармоғини жорий этиш ва турли давлат тузилмалари ўртасида алоқадорликни амалга ошириш;

- давлат органлари ва хусусий тармоқ ўртасида электрон шаклдаги алоқаларни ўрнатиш.

Давлат бошқарувига электрон ҳукумат услубларини жорий этишнинг самараси ушбу соҳадаги қонунчиликнинг тўғри ташкил этилганлигига кўп жиҳатдан боғлиқ бўлади. Агарда давлат органлари, бизнес ташкилотлари ва фуқаролар ўртасидаги электрон шаклда амалга ошириладиган муносабатлар маълум бир меъёрий қоидаларга асосланиб олиб борилмаса, ҳар хил тўсиқлар пайдо бўлиш эҳтимоли кўпайиб бораверади ва охир-оқибатда жойларда ахборот-коммуникация технологиялари жорий этилганлигига қарамасдан муносабатлар эски услубда бажарилаверади.

Мамлакат миқёсида давлат бошқаруви органларига ахборот-коммуникация технологияларининг жорий этилиши ҳукумат муассасаларининг асосий фаолият шакллариини трансформация қилиниши ва бутунлай янги услубда ташкил қилинишига олиб келади.

Бундай натижаларга эришиш масъулиятли ижтимоий жараён ҳисобланиб, мазкур жараён ташкилий, технологик йўналишда жуда катта масалаларни ҳал қилишни, катта молиявий харажатлар ва маъмурий ҳаракатларни талаб қилади.

Давлат бошқарувига электрон ҳукумат услубларини жорий этиш йўлида муваффақиятга эришиш учун мамлакат миқёсида бир мақсадга йўналтирилган махсус дастурлар қабул қилиниши ва лойиҳалар ишлаб чиқирилиши белгиланган вазифаларни амалга оширишининг ҳар бир босқичида аниқ, бир мақсадга йўналтирилган “стратегия” ва “тактика” таълиниши керак.

Ушбу жараёнларда иштирок этаётган барча давлат органлари, бизнес компаниялари, жамоат ташкилотлари фаолияти ва фуқароларнинг давлат хизматларидан фойдаланишларини ташкил этиш жараёнлари мувофиқлаштирилган ҳолда амалга оширилиши керак, яъни давлат структураларининг электрон шаклдаги фаолиятлари, фуқароларга кўрсатадиган хизматлари ҳамма учун “уникал” бўлган махсус андозалар асосида шакллантирилиши керак. Акс ҳолда яратилган тизимлар бир-бирлари билан боғлана олмайди ва ягона тизим шаклидаги фаолиятни шакллантириш жараёни мураккаб кечади.

Қайд этилган функцияларни амалга ошириш учун давлат органлари ва бизнес структураларининг ахборот тизимлари қуйидаги компонентларни ўз ичида мужассамлаштириши керак бўлади:

- давлат органи ходимларининг қоғозсиз иш юритиш технологиясига асосланган биргаликдаги самарали фаолиятларини таъминлайдиган Интранет тизими;

- электрон шаклдаги давлат хизматларига ҳамда умумдавлат ахборотлари сақланадиган умумий серверларга чиқишни таъминлайдиган Интернет тармоғи;

- Интернет тармоғига доимий уланиш имконияти бўлмаганлар учун электрон шаклдаги давлат хизматларини интеграллашган ҳолда тақдим этадиган Мулоқот марказлари;

- ҳар хил кўринишдаги ҳужжатларни тегишли манзилларга ёзма равишда жўнатилишини таъминлаб берадиган электрон почта хизматлари ва б.

Хулоса қилиб таъкидлаш жоизки, мамлакатда электрон ҳукумат тизимини шакллантириш босқичма-босқич амалга оширилиши керак (8-жадвал):

Биринчи босқич – электрон ҳукумат яратиш концепциясини, бир неча йилга мўлжалланган дастури ва ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларини ишлаб чиқиш.

Ҳужжатларда электрон ҳукумат яратишнинг мақсад ва вазифалари, дастурий тадбирлар тизими, дастурнинг таъминот ресурслари, босқичма-босқич амалга ошириш механизми, дастур бошқарувини ташкил этиш ва амалга ошириш жараёнларини назорат қилиш, дастурни жорий этиш оқибатида олинадиган самарани баҳолаш, мақсадли ориентирларни аниқлаш каби ва бошқа масалалар ёритилиши керак. Ҳужжатлар раҳбарият томонидан тасдиқланган бўлиши шарт.

Иккинчи босқич - давлат органлари ва бошқа давлат идораси ҳамда муассасаларининг бошқарув ва иш юритиш фаолиятларини электрон ҳужжат айланиши тизимлари асосида ташкил этиш. Тизим мазкур қўлланманинг 2.4 бандида келтирилган тузилма асосида яратилади.

Мазкур босқичда давлат органи компьютерлаштирилади, бошқарув пирамидасининг даражаларига мос равишда ахборот тизимлари яратилади:

1. Давлат органининг истиқболли режасидан келиб чиқиб, бошқарув пирамидасининг оператив, тактик ва стратегик бўғинлари вазифаларини бажарадиган тузилмалари аниқланади. Уларда ечиладиган масалаларнинг тури ва сонларини қайтадан таҳлил қилиш асосида давлат идорасининг ички ва ташқи муҳитда айланадиган ахборотлар ҳажми ҳисоблаб чиқилади.

2. Давлат органи бошқарув пирамидасининг тузилмаларида автоматлаштирилган иш жой (АИЖ)ларини яратиш учун уларнинг техник, дастурий, ахборот ва лингвистик таъминотларига талаблар ишлаб чиқилади, ҳар бир АИЖда яратиладиган маълумотлар базаси учун кирув ва чиқув ҳужжатларининг стандарт шакллари ишлаб чиқилади.

3. Автоматлаштирилган иш жойларида ечиладиган масалаларнинг мураккаблилигига қараб қандай қувватга эга бўлган янги компьютерларнинг тури ва сони аниқлангандан сўнг уларнинг тақсимооти амалга оширилади.

4. Давлат органи миқёсида замонавий технологияга асосланган ва жаҳондаги бошқа тармоқлар билан боғлана оладиган компьютер тармоғи яратилади ва жорий этилади. Тармоқ шароитида ахборотлар билан оптимал ишлашни таъминлаш мақсадида “файл-сервер”, “сервер бази дан-ных” ва “коммуникацион сервер” компьютерлари режалаштирилган нуқталарга белгиланган тартибда ўрнатилади. Улар бўлим ва бўлинмаларида автоматлаштирилган иш жой (АИЖ) ларини тизимли бошқариш ва умумий маълумотлар базаларини сақлаш вазифаларини бажаради;

8-жадвал

1-босқич	2-босқич	3-босқич	4-босқич	5-босқич
«Электрон ҳукумат» яратишнинг концептуал ҳужжатларини яратиш	Давлат органи аппаратида Интранет тизимини яратиш ва унинг асосида электрон ҳужжат айланиши тизимини жорий этиш	Давлат органининг Интернетдаги Web-сайтини яратиш ва унинг асосида он-лайн хизматларини жорий этиш	Давлат органларининг Web-сайтларини интеграциялаш ва давлатнинг Интернет-порталини яратиш	Интернет-порталда «Электрон ҳукумат» услублари асосида иш юритишни йулга қуйиш

5. Давлат органининг маълум бир тузилмасига ўрнатишга компьютер асосида АИЖ яратиш мақсадида махсус дастурлар комплекси ишлаб чиқилади ва жорий этилади. Ҳамма тузилмаларда яратилган дастурлар комплекси тармоқ шароитида бир-бири билан боғланиб, ягона ахборот тизими асосида фаолият кўрсатишларини таъминлаш мақсадида улар Интернет технологиялари дастурлари асосида яратилиши амалий аҳамият касб этади. Бунда давлат органида замонавий Интранет тизими шакллантирилади ва у Интернет дастурлари асосида ягона ахборот тизими шаклида ишлайди.

6. Давлат органининг бошқарув фаолияти Интранет тармоғи асосида қоғозсиз иш юритиш технологияси, яъни электрон ҳужжат айланиши шаклида амалга оширилади (ушбу мавзу кейинги бандларда батафсилроқ ёритилади).

7. Давлат органи фаолияти тўғрисида йиғиладиган ва умумлаштирилган маълумотларни керакли манзилларга узатиш мақсадида “коммуникацион сервер” вазифасини бажарадиган компьютер Интернет тармоғига уланади ва унинг имкониятиларидан тўлиқ фойдаланиш йўлга қўйилади (ахборот олиш, электрон почта ва б.).

Албатта, аввало давлат органи Интранет тизимининг лойиҳаси ишлаб чиқилади ва унда юқорида келтирилган масалаларнинг ечими батафсил ёритилади. Қўйида лойиҳани муаллиф томонидан таклиф этилган мезон кўрсаткичи асосида яратиш тавсия этилади, чунки у Интранет тизимининг компоненталарини оптимал кўрсаткичлар асосида жорий этишга замин яратади.

Интранет тизимининг мукамаллиги ахборотларининг аниқлик даражаси, маълумотларни ахборот манбаидан фойдаланувчига узатиш вақти, қурилмаларининг (компоненталари) ишончилиги билан белгиланади. Ахборотларнинг аниқлик даражаси қанчалик юқори, узатиш вақти кам ва қурилмаларнинг ишончилиги баланд бўлса, тизимнинг фаолияти ташкилот самарадорлигининг шунчалик кўтарилишига олиб келади.

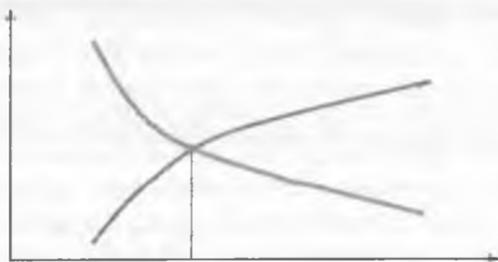
Бошқача қилиб айтганда, давлат органи ўз фаолиятини қанчалик мукамал Интранет тизими асосида олиб борса, унинг ахборот йиғиш, қайта ишлаш, сақлаш ва узатишда юз берадиган йўқотишлари сабабли юзага келадиган харажатлари ($C_{\text{я}}$) шунчалик кам бўлади ва, аксинча, келтирилган кўрсаткичлар қанчалик паст бўлса, унинг йўқотишларининг қўпайишига олиб келади.

Иккинчи тарафдан, мукамал ахборот тизимини яратиш давлат органидан кўп маблағ ($C_{\text{х}}$) талаб қилади. Баён этилган фикрлар 15-чизмада келтирилган диаграммада ўз аксини топган.

Демак, ташкилот ахборот тизимини яратишда мақсад кўрсаткичи қилиб диаграммада келтирилган икки кўрсаткич йиғиндисининг минимал қиймати, яъни

$$C = (C_{\text{х}} + C_{\text{я}}) \quad \min,$$

олинса мақсадга мувофиқ бўлади. Мезон давлат органини бир тарафдан Интранет тизимини яратиш учун нархи жуда баланд компьютер ва бошқа қурилмаларни харид қилиш ва иккинчи тарафдан мукамаллик даражаси анча паст тизимни яратишдан сақлайди.

15-чизма. Давлат органи Интранет тизимини маълум мукамаллик даражасида яратилиши учун кетадиган харажатлар ва унинг шу мукамаллик даражасида фаолиятидаги йўқотишларини тасвирлайдиган диаграмма

Биринчи вариантда танланган мезоннинг оптималлик шарти ахборот тизимини яратиш учун сарф қилинган жуда катта харажатлар эвазига, иккинчи вариантда – мукамаллик даражаси паст Интранет тизими шароитидаги фаолияти натижасида унинг йўқотишларини кўпайиши ҳисобига бажарилмайди. Мезоннинг оптималлик шарти кесмаларнинг кесишган нуқтасида бажарилади.

Учинчи босқич – давлат органининг Интернетдаги Web-сайтини яратиш ва унинг асосида онлайн хизматларини жорий этиш.

Давлат органининг Web-сайтини яратишда унинг мазмуни (content) ва дизайнга алоҳида эътибор берилиши керак.

Сайтда давлат органи, унинг вазифалари, раҳбарияти ва тузилмалари ҳақида маълумотлар келтирилади. Шу билан бирга, сайтнинг саҳифаларида фуқаролар ва ташкилотлар учун керак бўладиган умумий маълумотлар, фуқароларга кўрсатиладиган хизматларнинг турлари, ташкилотлар билан олиб бориладиган турли хил муноса-

батлар, фуқаро ва ташкилотларни идентификация қилиш дастурлари, қабул қилинаётган қарорлар ва кундалик ҳаётга оид ҳар хил турдаги янги маълумотлар оператив бериб борилади. Қисқаси, сайтда давлат органи фаолияти ҳақида аниқ, тўлиқ, долзарб ва оператив маълумотлар мунтазам равишда акс этириб борилади. Бундан ташқари, фуқаро ва ташкилотларда давлат органига ўзларини қизиқтирган саволлари билан интерактив режимда мурожаат қилишлари ва уларнинг мониторингини олиб боришларига имкон яратилади

Оқибатда, фуқароларнинг керакли ахборотларни қидириш жараёнлари анча осонлашади, давлат органи ходимларининг маълумотларни тушунтириш юзасидан олиб борадиган фаолиятларига кетадиган вақтлари тежалади, устига-устак, маълумотларда юзага келиши мумкин бўлган ҳатоликларнинг сони бирмунча камаяди.

Давлат органининг Web-сайти орқали юқорида баён этилган интерактив фаолиятни йўлга қўйиш учун унинг фуқаролар ва ташкилотлар билан электрон алоқадорлигини белгилаб берувчи қоидаларни ишлаб чиқиш, уларни тегишли ҳужжатлар асосида расмийлаштириш керак.

Қабул қилинган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда Web-сайт орқали фуқароларнинг мурожаатлари ёки сўровларини расмийлаштириш механизмлари, сўров ҳужжатларининг шакллари, уларни кўриб чиқиш муддатлари, ижобий ёки салбий жавоб учун қандай асослар мавжуд, қабул қилинган қарор қандай тартибда даъво қилиниши мумкинлигининг тартиблари акс этирилиши лозим.

Web-сайтнинг саҳифалари ўзига хос дизайнга эга бўлиши керак, унда давлат органи фаолиятига хос ва мос, миллий анъаналарни ҳисобга олган расмлар ва шакллар ўз ўрнини топиши керак, акс ҳолда унинг рейтинги анча паст бўлади, яъни унга кирувчиларнинг сони жуда кам бўлади.

Баён этилган фикрларни хулоса қилиб шуни таъкидлаш жоизки, Web-сайт яратишга амалий ёндашишдан олдин унинг мукамал лойиҳаси ишлаб чиқилса, мақсадга мувофиқ бўлади.

Унда сайтнинг техник ва дастурий таъминотларига, мазмуни ва дизайнига қўйиладиган талаблар батафсил ёритилиши керак (яъни, сайтнинг ҳар бир саҳифасида қандай мазмундаги маълумот майдонининг қаерида жойлаштирилади, у қачон янгиланади, дизайни қандай расмлардан ташкил топади, сайт қандай дастур асосида яратилади ва ҳ.к.), акс ҳолда сайтни жорий этиш жараёнида янги фикрлар пайдо бўлиши мумкин. Уларни амалиётда акс эттириш учун яратилган дастурий таъминотни қайтадан қўриб чиқиш ва унга тегишли ўзгартиришлар киритишга тўғри келади. Бундай жараён айрим ҳолларда яратилган дастурни қайтадан тузишга олиб келади.

Тўртинчи босқич - давлат органларининг Web-сайтларини интеграциялаш ва давлатнинг Интернет-порталини яратиш.

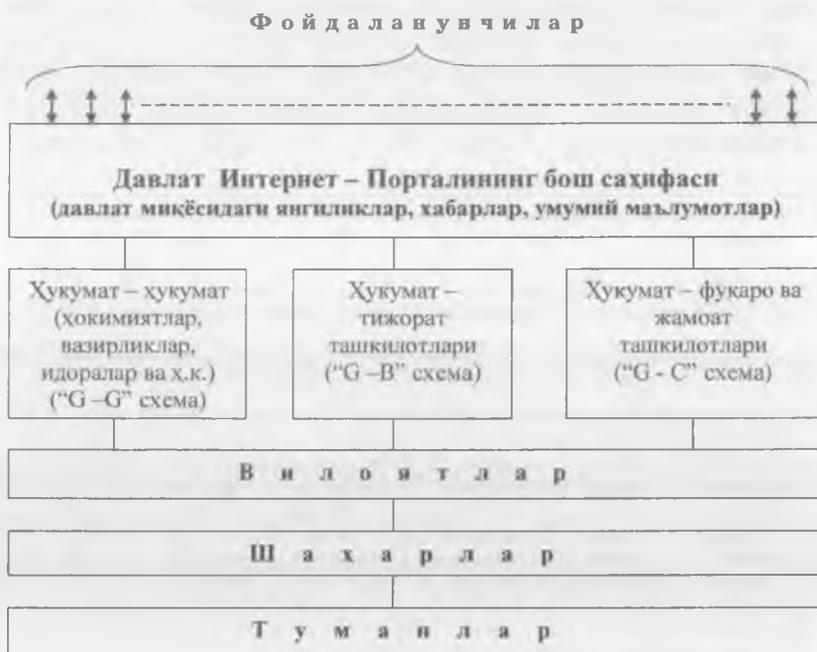
Ушбу босқичда жойлардаги ҳукумат органлари, ҳамма вазирликлар, қўмиталар, давлат ва нодавлат ташкилотларнинг Web-сайтлари, Интернет-порталлари дарахтсимон шаклда бир-бирлари билан боғланади ва натижада “бир ойна” шаклидаги давлатнинг Интернет – Портали яратилади (16-чизма).

Давлат бошқарув органлари Интернет-порталининг бош саҳифаси фуқаро, жамоат ташкилотлари, тижорат корхоналари, бошқа давлатларнинг ҳокимиятлари ва вазирликларнинг Web-саҳифалари билан боғланиши натижасида электрон шаклдаги ахборотлар айланиши жараёнлари оператив равишда амалга оширилади.

Бундай ҳолат, албатта, давлат бошқарув тизими фаолиятининг самарасини бир неча поғона кўтарилишига олиб келади.

Давлат органлари бир-бирлари билан ўзаро фаолият олиб боришлари, фуқароларга тақдим этадиган хизматлари ва бизнес ташкилотлари билан муносабатлари ташкил этиш учун улар давлат миқёсидаги махсус ахборот ресурсларига эга бўлишлари керак. Улар одатда махсус сервер компьютерларида шакллантирилади ва сақланади (17-чизма).

Ҳар бир йўналиш бўйича йиғилган ахборот ресурслари “реляцион” типдаги тарқоқ ҳолдаги маълумотлар базалари шаклида яратилади. Улар махсус маълумотлар базасини бошқариш тизими асосида бошқарилади.

16-чизма. “Бир ойна” шаклидаги давлат Интернет – Порталининг умумий схемаси

Давлат хизматини фойдаланувчига тақдим этадиган сервер-компьютерларида махсус функционал масалаларни ечиш имкониятлари мужассам бўлиши учун қуйидаги тизимлар яратилади:

1. Фойдаланувчиларни рўйхатга олиш тизими. Тизимда фойдаланувчи тўғрисидаги маълумотлар йиғилади, уларнинг тўғрилиги текширилади ва сақланади. Фақат рўйхатга олинган фойдаланувчига тегишли давлат хизматларига чиқиш имкони берилади.

2. Рўйхатга олинган фойдаланувчининг шахсини текшириш (аутентификация қилиш) тизими.

3. Интерактив алоқа механизмини ишга тушириш тизими.

Механизм фойдаланувчига, сўровларининг кўрилиши қай даражадалиги тўғрисидаги маълумотларни олишга имкон яратади, яъни фойдаланувчи ўзининг масаласи давлат тизимасининг қайси бўлимида ва ким томонидан кўриляётганини билиб боради ва лозим бўлганда унга электрон почта орқали тўғридан-тўғри боғланиши мумкин бўлади. Мақсад – фойдаланувчиларни ахборотлар билан оператив таъминлаш.

17-чизма. “Электрон ҳукумат” Интернет - Портали ахборот ресурслари

Тизимнинг асосий вазифаси – фойдаланувчининг суро-вига мувофиқ, унга тақдим этиладиган хизматлар ёки ба-жариладиган операцияларнинг муҳимлиликка қараб ҳар хил даражадаги хавфсизликни таъминлаш. Бунда фойда-ланувчининг идентификацион тартиб рақамини аниқлаш, сертификатлар яратиш ва бошқа усуллар қўлланади;

4. Электрон шаклдаги давлат хизматларига чиқишни таъминлаш тизими.

Фойдаланувчи аутентификация босқичидан ўтгандан сўнг, уни қизиқтирган хизмат турлари тўғрисидаги мате-риаллар “Электрон ҳукумат” ахборот тизимининг тегиш-ли блокларига қайта ишлаш учун жўнатилади. Фойдала-нувчининг суро-ви асосида тўпланган ва қайта ишланган ахборот унга тақдим этилади.

Бешинчи босқич – давлатнинг Интернет-Порталида элек-трон ҳукумат услублари асосида иш юритишни йўлга қўйиш.

“Электрон ҳукумат” тизимининг асосини тўртинчи бос-қичда яратилган давлатнинг Интернет-портали ташкил эта-ди. Ушбу портал асосида давлат идоралари ўз хизматла-рини, тегишли ахборотларини комплекс ҳолда кенг омма-га тақдим этадилар (улар кенг миқёсда ўрнатилган “компь-ютер киоскалари” орқали ҳам тақдим этилиши мумкин. (10-расм) Шунингдек, улар ҳамкорликдаги фаолиятларини ҳамда бизнес ташкилотлари билан олиб борадиган муноса-батларини электрон шаклда амалга оширадилар.

Умуман олганда, давлат органлари ҳамда ҳар хил йўна-лишдаги ташкилотларнинг “Электрон ҳукумат” тизими асосидаги фаолияти Интернет имкониятларидан фойда-ланиб иш юритишлари билан бошланади.

Дастлаб Интернет тармоғида давлат органларининг Web – сайтлари яратилади ва уларда ўз фаолиятлари тўғри-сидаги умумий маълумотлар (масалан, иш вақтлари, кон-тактдаги ходимларнинг рўйхати, уларнинг телефон рақам-лари ва ҳ.к.) ҳамда хизмат вазифалари шакллантирилади.

Сўнг фуқароларга кенг қамровли динамик ахборотларни тақдим этиш мақсадида ахборот қидирув имкониятларига эга бўлган маълумот базалари шакллантирилади, фойда-

ланувчиларнинг сўровларига электрон почта орқали жавоб бериш хизмати йўлга қўйилади.

Кейинроқ идоралар фуқароларнинг давлат Web-сайтларига кириб турли шаклдаги ҳужжатларни тўлдириш, керакли давлат ходими билан учрашув вақтини белгилаш, иш қидириш ва бошқа имкониятлардан фойдаланишлари учун интерактив давлат хизматлари жорий этилади.

Сўнг фуқаролар ва хусусий фирмалар лицензия ҳамда фаолият олиб боришларига рухсатнома олиш, солиқ декларацияларини топшириш, ижтимоий масалалар бўйича мурожаат қилишларини таъминлаш мақсадида уларга молия ва ҳуқуқ йўналишларида хизматлар тақдим этилади.

10-расм. Фуқароларга давлат хизматларини компьютер киоскалари орқали тақдим этиш

Юқорида қайд этилган хизматлар “Электрон ҳукумат” инфраструктурасининг ахборот хавфсизлигига қўйиладиган талабларнинг кучайтирилишини тақозо этади. Улар электрон рақамли имзо, сертификатлар ва смарт-карталар асосида иш юритишни жорий этиш билан амалга оширилади. Масалан, шахсга сертификат бериш орқали унинг жисмоний идентификацияси кафолатланади, яъни сертификат орқали унинг шахсини аниқлашда хатоликларга йўл қўйиш холлари йўқотилади.

Бир давлат органининг Web-сайти асосида сертификациядан ўтган фуқарога бошқа давлат идоралари сайтларидан қайтадан сертификациядан ўтмасдан туриб унинг ахборот ресурсларидан фойдаланишига имкон яратиш мақсадида давлат идоралари Web-сайтлари бир Портал асосида бирлаштирилади ва натижада давлат органларининг ахборот ресурслари интерактив режимда бир-бирлари билан боғланади.

Охир-оқибатда давлат ахборот ресурслари ва хизматлари ҳаётий вазиятлар ёки аниқ йўналиш ва мавзулар бўйича гуруҳланади ва махсус сервер компьютерларида сақланади.

Фуқароларга давлат структураларига Web-сайтлар орқали эмас, балки Интернет тармоғи ёрдамида ахборот ресурслари ва хизматларининг ташкилий тузилмалари орқали чиқиш имкони яратилади, яъни давлатнинг ахборот ресурслари ва хизматлари тўғридан-тўғри фуқароларга йўналтирилади.

Ягона Портал доирасида давлат ташкилотлари идора ва муассасаларнинг тўплами кўринишида эмас, балки интеграллашган бир бутун ташкилот кўринишида намоён бўлади. Бундай “бир ойна” шароитида фуқаролар бир манзилга кириб, шахсийлаштирилган хизматлардан фойдаланиш, ҳар хил кўринишдаги операциялар бажариш, ахборотлар олиш ҳамда жамоатчилик фикри сўровлари шаклландирган ва ҳатто электрон овоз бериш тизимларига кириш имконига эга бўладилар.

Портал фуқарога Интернет тизими орқали мунтазам ўз билимини ошириб бориш ва маҳаллий бизнесни ривожлантириш учун янги имкониятлар яратади. У фуқароларга давлат органлари билан суткада 24 соат, ҳафтада 7 кун мулоқотда бўлиш ҳамда минтақа, шаҳар ва давлат миқёсида муҳокама қилинаётган сиёсий жараён ва муҳокамаларга таъсир этиш учун қулай шароит яратади.

Фуқаролар учун давлат хизматларидан фойдаланиш жараёнларининг енгиллашгани ва уларга давлат бошқарув органларининг оммавий ахборотлари ҳамда расмий ҳужжатлари билан яқиндан танишиб бориш имкони яратилга-

ни, уларнинг давлат бошқарувида иштирок этишлари фаоллигини сезиларли даражада ошишига олиб келади.

Натижада, ахборотлашган уюшмалар пайдо бўлади ва бошқарувнинг шундай моделлари юзага келадики, уларда қарор қабул қилиш жараёнларида фуқароларнинг иштироки борган сари кўпайиб боради.

4.2. “Электрон ҳукумат” тизимининг асосий хизмат турлари ва уларни тақдим этиш йўллари

Давлат органлари ўз бошқарув фаолиятини “Электрон ҳукумат” тизими жорий этилишининг дастлабки босқичларида ягона ахборот ҳудуди шароитида (яъни, G2G – “давлат – давлатга” шакли асосида) ташкил этиб боришлари билан биргаликда, аҳолига кўрсатадиган хизматларини ҳам бирин-кетин электрон шаклда амалга ошира боришни йўлга қўядилар.

Ягона ахборот ҳудуди электрон шаклдаги хизмат турлари билан кенгайиб бориши оқибатида давлат бошқарувида секин-асталик билан (яъни, эволюцион йўл билан) электрон ҳукумат тизимининг G2C (давлат-аҳолига) шакли жорий этилади.

Шундай қилиб, электрон ҳукумат тизимининг учинчи босқичида режалаштирилган масалалар амалга оширила бошлайди.

Электрон шаклдаги давлат хизматларининг асосий йўналишлари ва айрим турларининг тавсифи 9-жадвалда келтирилган¹.

Давлат хизматлари электрон рақамли имзо асосида иш юритиш жараёнларини ташкил этишни таъминлаб бера оладиган телекоммуникацион инфраструктура асосида амалга оширилади.

Жадвалда келтирилган маълумотларга асосланиб, электрон шаклда ташкил этиладиган давлат хизматларини қуйидагича изохлаш мумкин:

аҳолига кўрсатиладиган хизматлар: иш излаш, ижтимоий ҳимоя (ишсизлик нафақаси, кўп болали oilалар учун

¹ Материал Интернет тармоғининг “<http://www.ms-team.ru/news/item>” манзилдан олинган.

нафақа, тиббий суғурта), паспорт ва ҳайдовчилик гувоҳномаларини расмийлаштириш, транспорт воситаларини (янги, тутилган ва импорт қилинган автомобилларни) рўйхатга олиш, туғилганлик ва никоҳни қайд этиш туғрисидаги гувоҳномаларни расмийлаштириш, соғлиқни сақлаш билан боғлиқ хизматлар (маълумотномалар ва бошқа тиббий ҳужжатларни расмийлаштириш, у ёки бу шифохонада тиббий хизматлар кўрсатилиши ҳақида маълумотлар, шифокор қабулига беморларни рўйхатга олиш ва б.), кўчмас мулк, маориф йўналишидаги ва бошқа турдаги хизматлар;

9-жадвал

Давлат хизматининг номи	Масъул ижрочи	Давлат хизматларини электрон шаклда амалга ошириш усуллари
I. Юридик шахс ва шахсий тадбиркорларни рўйхатдан ўтказиш, солиқда тортиш, солиқ тўловчилар билан муносабатда бўлиш, солиқ тўлаш ва йиғиш		
1.	Юридик ва жисмоний шахсларни ҳамда деҳқон (фермер) хўжалиқларини давлат органида рўйхатдан ўтказиш	Давлат солиқ кўмитаси
		<ul style="list-style-type: none"> - Интернет тармоғи орқали ариза ва унга илова қилинган электрон шаклдаги ҳужжатлар билан муносабат қилиш; - ҳужжатлар курилганлиги ва натижалари ҳақида билдиришнома олиш; - туловларни амалга ошириш ва якуний ҳужжатларни олиш
2.	Ташкилот ва жисмоний шахсларни ҳисобдан ўтказиш, солиқ тўловчиларнинг ягона давлат реестрини олиб бориш ва ундаги маълумотларни белгиланган тартибда тақдим этиш	Давлат солиқ кўмитаси
		<ul style="list-style-type: none"> - Интернет тармоғи орқали ариза ва унга илова қилинган электрон шаклдаги ҳужжатларни тақдим этиш; - ҳужжатлар курилганлиги ва натижалари ҳақида билдиришнома олиш; - туловларни (зарур бўлганда) амалга ошириш ва якуний ҳужжатларни олиш
3.	Юридик ва жисмоний шахсларга рўйхатга олинган нотижорат ташкилотлари, уларнинг филиаллари ва хорижий давлатларнинг нодавлат, нотижорат ташкилотларининг ваколатхоналари туғрисидаги ахборотларни белгиланган тартибда тақдим этиш	Давлат адлия вазирлиги
		<ul style="list-style-type: none"> - Интернет тармоғи орқали ариза ва унга илова қилинган электрон шаклдаги ҳужжатларни тақдим этиш; - якуний ҳужжатларни олиш

II. Автотранспорт воситаларини рўйхатга олиш ва рўйхатдан чиқариш, йўл ҳаракати қоидаларини бузганлиги сабабли жарималар белгилаш ва туловларни амалга ошириш бўйича давлат хизматлари

4.	Автотранспорт воситаларини рўйхатга олиш	Ички ишлар вазирлиги	<ul style="list-style-type: none"> - Интернет тармоғи орқали ариза ва унга илова қилинган электрон шаклдаги ҳужжатларни тақдим этиш; - ариза қўрилганлиги ва натижалари (рўйхатдан утказиш ҳаракатларини амалга ошириш жойи ва вақти ҳақидаги маълумот келтирилган ҳужжат) ҳақида билдиришнома олиш; - давлат бож туловларини амалга ошириш
5	Йўл ҳаракати доирасида маъмурий қонуنبузарлик туғрисида маълумотлар тақдим этиш	Ички ишлар вазирлиги	<ul style="list-style-type: none"> - фуқароларга Интернет тармоғи орқали йўл ҳаракати қоидаларини бузганлиги учун белгиланган жазо турлари ҳақидаги маълумотларни тақдим этиш; - реқвизитлари аниқ курсатилган жарима қитванцияларини чоп этиш; - жарима туловларини амалга ошириш
6	Квалификацион имтиҳонларни қабул қилиш ва ҳайдовчи гувоҳномасини бериш	Ички ишлар вазирлиги	<ul style="list-style-type: none"> - Интернет тармоғи орқали ариза ва унга илова қилинган электрон шаклдаги ҳужжатларни тақдим этиш; - ариза қўрилганлиги ва натижалари (белгиланган хизмат турини амалга ошириш жойи ва вақти ҳақидаги маълумот келтирилган ҳужжат) ҳақида билдиришнома олиш; - давлат бож туловларини амалга ошириш
7	Транспорт воситаларни давлат техник қуригидан утказиш	Ички ишлар вазирлиги	<ul style="list-style-type: none"> - Интернет тармоғи орқали ариза ва унга илова қилинган электрон шаклдаги ҳужжатларни тақдим этиш; - ариза қўрилганлиги ва натижалари (давлат техник кўрувини утказишни амалга ошириш жойи ва вақти ҳақидаги маълумот келтирилган ҳужжат) ҳақида билдиришнома олиш; - давлат бож туловларини амалга ошириш

III. Товарларни боғжонада расмийлаштириш билан боғлиқ ҳужжатларни тақдим этиш бўйича давлат хизматлари

8	Жисмоний шахслар учун боғжона ҳужжатларини расмийлаштиришнинг махсус соддалаштирилган тартибларини ишлаб чиқиш	Давлат боғжона қўмитаси	Давлат боғжона қўмитасининг расмий сайтида ўрнатилган жисмоний шахслар учун боғжона ҳужжатларини расмийлаштиришнинг махсус соддалаштирилган тартиблар туғрисидаги маълумотни олиш, уларни урганиб чиқиб уа фикрларини биддириш
9	Давлатнинг Ташқи иқтисодий фаолиятида белгиланган Товар номенклатурага асосланиб товарларни классификациялаш бўйича дастлабки қарорлар қабул қилиш	Давлат боғжона қўмитаси	Интернет тармоғи орқали ариза ва унга илова қилинган электрон шаклдаги ҳужжатларни тақдим этиш; - яқуний ҳужжатларни олиш
10	Товарларни боғжона тартиблари асосида расмийлаштириш	Давлат боғжона қўмитаси	Интернет тармоғи орқали ариза ва унга илова қилинган электрон шаклдаги ҳужжатларни тақдим этиш; - яқуний ҳужжатларни олиш

IV. Ижтимоий ҳимоя доирасидаги давлат хизматлари (ижтимоий туловлар, нафақалар ҳамда аҳоли бандлигини расмийлаштириш масалаларини ҳисобга олган ҳолда)

11	Ишсиз фуқароларни иш билан таъминлавишига, корхоналарга керакли ходимларни топишларига кумаклашиш бўйича давлат хизматларини кўрсатиш	Меҳнат ва бандлик хизмати қўмитаси	Интернет тармоғи орқали ариза ва унга илова қилинган электрон шаклдаги ҳужжатларни тақдим этиш; - суралган ахборотларни олиш
12	Ўрнатилган тартибга кура ишсиз деб қабул қилинган фуқароларга ижтимоий туловларни амалга ошириш	Меҳнат ва бандлик хизмати қўмитаси	Интернет тармоғи орқали ариза ва унга илова қилинган электрон шаклдаги ҳужжатларни тақдим этиш; - суралган ахборотларни олиш
13	Фуқароларни маълум бир касб тавлашлари, иш билан таъминланишларида касбий ориентир олиш, профессионал ўқитиш бўйича давлат хизматларини кўрсатиш	Меҳнат ва бандлик хизмати қўмитаси	Интернет тармоғи орқали ариза ва унга илова қилинган электрон шаклдаги ҳужжатларни тақдим этиш; - суралган ахборотларни олиш

14	Меҳнат бозоридаги ҳолат, аҳоли бандлиги ва ишсизликдан ҳимояланиш бўйича фуқароларнинг ҳуқуқи ва давлат томонидан кафолатланиши туғрисидаги маълумотларни тақдим этиш	Меҳнат ва бандлик хизмати қўмитаси	Интернет тармоғи орқали ариза (ёки анкета)ни тақдим этиш ва сўралган ахборотларни олиш
15	Балоғат ёшига етмаган (ўқишларидан бўш вақтларида) ҳамда ўрта махсус касб-ҳунар муассасаларини битирган ва биринчи марта иш қидиришда қийинчиликларни бошидан кечираётган фуқароларни вақтинчалик иш билан таъминланишини ташкил этиш	Меҳнат ва бандлик хизмати қўмитаси	Интернет тармоғи орқали ариза ва унга илова қилинган электрон шаклдаги ҳужжатларни тақдим этиш; - сўралган ахборотларни олиш
16	Меҳнат бозоридаги ҳолат бўйича маълумотларни тақдим этиш	Меҳнат ва бандлик хизмати қўмитаси	Интернет тармоғи орқали ариза ва унга илова қилинган электрон шаклдаги ҳужжатларни тақдим этиш; - сўралган ахборотларни олиш
17	Фуқароларга ижтимоий хизмат кўрсатадиган давлат органлари фаолиятини назорат қилиш	Соғлиқни сақлаш ва ижтимоий ҳимоя назорати доирасидаги давлат органлари	Назорат натижалари асосида қабул қилинган қарорлар туғрисидаги маълумотларни олиш
18	Соғлиқни сақлаш ва дори-дармон маҳсулотларини рўйхатдан ўтказиш ҳамда соғлиқни сақлаш соҳасидаги ходимларнинг реестрини олиб бориш	Соғлиқни сақлаш ва ижтимоий ҳимоя назорати доирасидаги давлат органлари	Сўров бўйича тегишли маълумотларни олиш (топширилган ҳужжатларни кўриб чиқиб ҳолати, соғлиқни сақлаш маҳсулотларининг қайсылари рўйхатдан ўтказилганлиги туғрисидаги ва бошқа маълумотлар)
V. Қўчмас мулк, ер участкалари ва битимларга эгаллик қилиш ҳуқуқи доирасидаги давлат хизматлари			
19	Қўчмас мулк ва битимларга эгаллик қилиш ҳуқуқларини давлат рўйхатидан ўтказиш ҳамда қўчмас мулк ва битимларга эгаллик қилиш ҳуқуқларининг Ягона давлат реестридаги маълумотларни тақдим этиш	Қўчмас мулк Кадастри ва картографи-ясини давлат рўйхатидан ўтказиш хизмати	- Интернет тармоғи орқали ариза ва унга илова қилинган электрон шаклдаги ҳужжатларни тақдим этиш; - расмий равишда яқуний ҳужжатни олиш; - электрон шаклда тўловларни амалга ошириш

20	Кўчмас мулк объектларини давлат кадастри рўйхатидан утказиш	Кўчмас мулк Кадастри ва картографи-ясини давлат рўйхатидан утказиш хизмати	Интернет тармоғи орқали ариза ва унга илова қилинган электрон шаклдаги ҳужжатларни тақдим этиш; - кўчмас мулк объектларини кадастр рўйхатидан утказилаётганлиги ҳақида билдиришнома олиш; - кадастр рўйхатига қўйилганлиги тўғрисидаги расмий ҳужжатни олиш
VI. Маълум бир фаолият турига лицензия бериш бўйича давлат хизмати			
21	Соғлиқни сақлаш ва фармацевтика йуналишидаги фаолият турига лицензия бериш	Давлат солиқ қўмитаси	- Интернет тармоғи орқали лицензия олиш ҳақидаги ариза ва унга илова қилинган электрон шаклдаги ҳужжатларни тақдим этиш; - туловларни амалга ошириш; - лицензия шартларига риоя қилинаётганлиги тўғрисида билдиришнома олиш; - лицензияни олиш
22	Маориф соҳаси фаолият турларига лицензия бериш	Давлат таълим назорати хизмати	- Интернет тармоғи орқали лицензия олиш ҳақидаги ариза ва унга илова қилинган электрон шаклдаги ҳужжатларни тақдим этиш; - туловларни амалга ошириш; - лицензия шартларига риоя қилинаётганлиги тўғрисида билдиришнома олиш; - лицензияни олиш
23	Давлат томонидан ман этилмаган бошқа турдаги фаолият турларига лицензия бериш	Соҳа бўйича давлат органлари	- Интернет тармоғи орқали лицензия олиш ҳақидаги ариза ва унга илова қилинган электрон шаклдаги ҳужжатларни тақдим этиш; - туловларни амалга ошириш; - лицензия шартларига риоя қилинаётганлиги тўғрисида билдиришнома олиш; - лицензияни олиш
VII. Шахсининг ҳуқуқий фуқаролик мақоimini тасдиқлайдиган ҳужжатларни расмийлаштириш ва топшириш, уни турар жойидан рўйхатдан ўтказиш ҳамда адреси бўйича маълумотларни тақдим этиш ва бошқа турдаги давлат хизматлари			

- бизнес соҳасидаги хизматлар: солиқ тўловлари (жумладан, қўшилган қиймат солиғини тўлаш), янги юридик шахсларни рўйхатга олиш, давлат органларига ахборот тақдим этиш, конкрет фаолият олиб бориш учун турли рухсатномаларни, декларацияларни (жумладан, божхона декларацияларини) расмийлаштириш ва бошқалар.

Давлат органларининг электрон шаклдаги давлат хизматларини Интернет тармоги асосида тақдим этишлари, фаолият олиб бориш ва хизмат кўрсатишлари қуйидаги тўрт босқичда амалга оширилади:

1. Ахборот босқичи. Тегисли давлат органларининг Интернетдаги Web-сайтларида фақат хизмат тўғрисида ахборот жойлаштирилади, яъни у ёки бу хизматни қандай қилиб олиш мумкинлиги баёни (лицензияни расмийлаштириш, паспорт, сертификат олиш), мулоқот учун шахсларнинг телефон рақамлари, электрон почтаси, иш тартиби ва х. к. Бу босқичда фойдаланувчилар билан ҳеч қандай алоқа ўрнатилмайди.

2. Тақдимот босқичи. Фойдаланувчи ўзига зарур ҳужжатлар нусхаларини электрон шаклда кўчириб олиш ёки ҳужжатларнинг қоғоздаги шаклини буюртириш имконига эга. Бу босқичда зарур ҳужжатларни излаш осонлаштирилади, аммо электрон тизимда фойдаланувчи билан шахсан ишлаш йўлга қўйилмайди, ариза бериш жараёни ҳам автоматлаштирилмаган.

3. Интерактив жараён босқичи. Мазкур босқичда ҳужжат топшириш жараёнлари автоматлаштирилган ҳолда бажарилади: фойдаланувчини аутентификация қилиш (яъни, фойдаланувчи шахсини аниқлаш) интерактив режимда аниқланади, жисмоний ва юридик шахслар билан ишлаш ҳамда рухсатномалар (сертификатлар), лицензиялар ва бошқа турдаги хизматлар учун керакли бўлган электрон шаклдаги ҳужжатлар онлайн тартибда тўлдирилади.

4. “Транзакция” босқичи. Бу босқичда хизмат кўрсатиш циклининг ҳамма босқичлари автоматлаштирилган ҳолда бажарилади, яъни фойдаланувчи билан яқин алоқа ўрнатилади ва у тизим томонидан кўрсатилган хизматлар учун ҳақ тўлаш ва субсидиялар олиш имкониятига эга

бўлади. Тизимга тўлов тизимларининг электрон сервислари интеграция қилинади,

Ушбу босқичларнинг ҳар бирида хизмат кўрсатиш циклининг маълум бир проценти амалга оширилади ва охириги 4 босқичда хизмат кўрсатиш 100 фоизга бажарилади. Тўрт босқич ҳамма хизматлар учун қўлланилмаслиги ҳам мумкин. Бунда босқичларнинг ўлчови тегишли равишда меъёрлаштирилади. Масалан, агар хизмат тури пул транзакцияларини кўзда тутмаса, тўртинчи босқич хизматлари қисман бажарилмайди.

Юқорида қайд этилганидек, давлат бошқаруви органларининг ягона ахборот ҳудуди ва электрон шаклдаги давлат хизматлари Интернет тармоғида яратилган махсус порталлар ва Web-сайтлар асосида амалга оширилади. Улар имкониятларидан фойдаланиб иш юритиш қоғозда чоп этиш ва почта орқали жўнатиш зарур бўлган ҳужжатлар сонининг қисқаришига, ҳужжатларни турлича талқин қилиш ва турли муассасаларда уларнинг ҳар хил шакллари қўлланишининг олди олинишига сабаб бўлади.

Савол ва топшириқлар

1. Ўтиш давридаги давлат бошқарувига “Электрон ҳукумат” услубларини жорий этишда биринчи навбатда нималарга эътибор қаратилиши керак?
2. “Электрон ҳукумат” тизими яратишнинг 1-босқичида қандай ишлар бажарилиши керак?
3. “Электрон ҳукумат” тизими яратишнинг 2-босқичида қандай ишлар бажарилиши керак?
4. “Электрон ҳукумат” тизими яратишнинг 3-босқичида қандай ишлар бажарилиши керак?
5. “Электрон ҳукумат” тизими яратишнинг 4-босқичида қандай ишлар бажарилиши керак?
6. “Электрон ҳукумат” тизими яратишнинг 5-босқичида қандай ишлар бажарилиши керак?
7. “Электрон ҳукумат” тизимининг қандай хизмат турларини биласиз?
8. “Электрон ҳукумат” тизимининг хизматлари қандай тақдим этилади?

V боб. Давлат муассасаларида Интранет тармоғи асосидаги электрон ҳужжат айланиши тизими

Мазкур қўлланманинг тўртинчи бобида «Электрон ҳукумат» тизими яратишнинг иккинчи босқичида давлат органлари ва бошқа давлат идораси ҳамда муассасаларининг бошқарув ва иш юритиш фаолиятига Интранет тизими асосидаги электрон ҳужжат айланиши технологиясини жорий этиш, ва уни 3-чизмада келтирилган тузилма асосида яратилиши кераклиги тўғрисида фикр юритилади.

Шуни таъкидлаш жоизки, бугунги кунда электрон ҳужжат айланиши тизимини яратиш бўйича бир нечта йўналиш ва дастурлар ишлаб чиқилган. Лекин бир ташкилотнинг иш юритиш жараёнига асосланиб яратилган тизим бошқа ташкилотга тўғри келмаслиги мумкин, чунки унинг бошқарув ва иш юритиш тизими ўзига мос ва ўзига хос хусусиятларга эга.

Шунинг учун давлат органининг фаолиятини Интранет тизими имкониятлари асосида ташкил этишни йўлга қўйишдан аввал, унинг мавжуд иш юритиш технологияси билан яқиндан танишиб чиқиш, чуқур таҳлил ўтказиш, фаолияти жараёнида юзага келадиган муаммоларни аниқлаш ва уларни ҳисобга олган ҳолда давлат органи учун янги тизимни яратишга киришиш кўзланган мақсадга олиб келади.

5.1. Давлат муассасаларида ҳужжат айланиши тизими. Мавжуд муаммолар

Давлат органига келадиган барча ҳужжатларни умумий бўлим мудирини шахсан қабул қилиб олади, мазмунига қараб давлат органи раҳбарининг топшириғи лойиҳасини тайёрлайди ва шахсан раҳбар кўриб чиқиши учун тақдим этади (18-чизма). Раҳбар томонидан ҳужжат бўйича

берилган топшириқ умумий бўлимда рўйхатдан ўтказилади ва тегишли ижрочиларга етказилади. Ушбу жараён умумий бўлим мудирининг томонидан шахсан ташкил этилади. Давлат органи раҳбарининг ўринбосарлари ёки унинг бўлинмалари раҳбарлари номига келган ҳужжатлар ҳам умумий бўлим мудирининг томонидан худди шу тартибда расмийлаштирилади ва назоратга олинади. Келган ҳужжатларга давлат органида қабул қилинган йил, кун ва ой ҳамда тартиб рақами ёзилади.

Умумий бўлим мудирининг ҳужжатлар келиб тушган кунини, уларни моҳияти ва мазмунига кўра давлат органи раҳбарига, унинг ўринбосарлари, тегишли бўлим, гуруҳ раҳбарлари ва ишлар бошқарувчисига маълум бир (олдиндан белгиланган) вақт оралиғида танишиш ҳамда кўрсатма бериш учун тақдим этади.

Раҳбар топшириқлари бўлган ҳужжатларга назорат карточкаси тўлдирилади ва назоратга олингандан кейин тегишли идораларга ёки мансабдор шахсларга умумий бўлим орқали ижро этиш учун юборилади. Гуруҳ, бўлим ва котибиятлар томонидан қабул қилинган ҳужжатлар ҳам умумий бўлимдан рўйхатдан ўтказилади.

Давлат органига келиб тушадиган барча махфий бўлмаган хат-хабарлар умумий бўлим мудирининг томонидан, ишдан ташқари вақтларда эса маълум навбатчи ёки раҳбарнинг ёрдамчиси томонидан қабул қилиб олинади, навбатчиликдан сўнг улар хат-хабарларни умумий бўлим мудирининг топширадилар.

Хат-хабарларни бевосита давлат органининг котибиятлари, гуруҳлари ва бўлимларида қабул қилиб олишга рухсат этилмайди. Кадрлар масалалари бўйича келган ҳужжатлар давлат органининг ташкилий-назорат гуруҳида рўйхатга олинади ва улар билан «Давлат органининг кадрлар билан ишлаш тартиби тўғрисида»ги ҳужжат асосида иш олиб борилади.

Ҳужжатларни давлат органининг бўлинмалари ўртасида бир-бирига ўтказиш умумий бўлим орқали амалга оширилади.

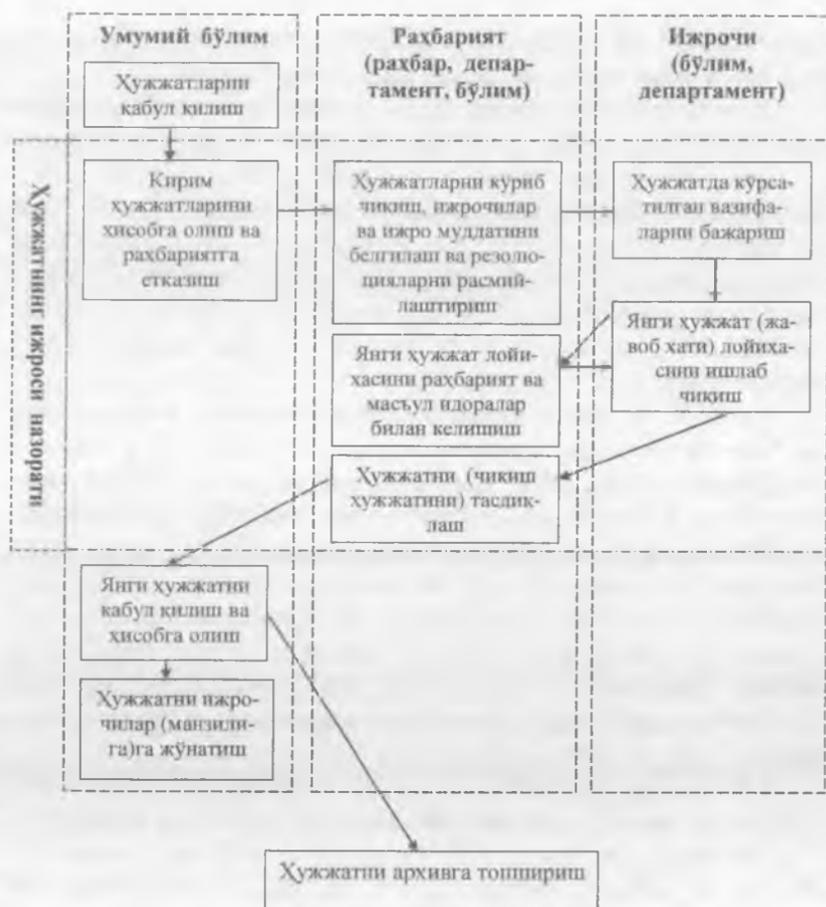
Юқори органлардан келган ҳужжатларда кўрсатилган топшириқларни ижро этиш учун юборишдан олдин ҳужжатга «Қайтарилиши лозим» белгиси қўйилади. Қайтарилиши лозим бўлган ҳужжатлар ижро этилгач, сақлаш учун ижрочи томонидан умумий бўлимга топширилади. Назорат карточкалари ҳамда (агарда мавжуд бўлса) компьютер дастурида мавжуд бўлган варақага ижрочи томонидан бажарилган ишлар қайд этилади, қайтарилмайдиган ҳужжатлар эса йиғма жилдлар рўйхатига мувофиқ гуруҳ, бўлим ва котибиятларда сақланади, ҳамда икки йил муддат ўтгандан сўнг умумий бўлим орқали архивга топширилади.

Юқори ташкилотлардан келган ҳуқуқий кучга эга бўлган барча меъёрий ҳужжатлар ва Қонун лойиҳалари танишиш учун тегишли ходимлар билан бир қаторда бош мутахассис-ҳуқуқшуносга киритилади. Келгусида бу ҳужжатларга юқори ташкилотлар томонидан киритилмайдиган барча қўшимча ўзгартиришлар бош мутахассис-ҳуқуқшунос томонидан ўз вақтида белгилаб борилади. Қонунлар бош мутахассис-ҳуқуқшуносда сақланади.

Давлат органи аппаратидан чиқадиган ҳужжатлар ижрочиларнинг визалари ҳамда раҳбариятнинг имзосидан сўнг, тегишли ташкилотларга жўнатилиши қайд этилган буюртма билан бирга умумий бўлимга топширилади. (тегишли раҳбар ўринбосари, гуруҳ раҳбари ва бўлим мудирининг имзоси билан).

Бошқарув лавозимларига номзодлар тавсия этиш бўйича давлат органидан чиқадиган хатлар ташкилий-назорат гуруҳида алоҳида рўйхатдан ўтказилади ва нусхаси гуруҳ раҳбаридида сақланади.

Ҳужжатлардан нусха олиш учун буюртмалар давлат органи раҳбари ўринбосарлари, гуруҳ раҳбарлари, бўлим ва котибият мудирининг имзоси билан умумий бўлим томонидан қабул қилинади. Умумий бўлим мудирининг рухсати асосида нусха олиш жараёни амалга оширилади. Давлат органи раҳбари фаолиятига тегишли бўлмаган ҳужжатлардан нусха олиб кўпайтириш қатъиян тақиқланади.

18-чизма. Давлат органи бошқарув аппаратида ҳужжат ҳаракатининг схемаси

Ахборот ва маълумотнома рукнидаги ёзма ахборотлар, маълумотномалар ва бошқа ҳужжатлар ижро этувчилар томонидан визаланади ва тегишли хизматлар томонидан имзоланади. Юқори ташкилотларга юбориладиган хизмат хатлари давлат органи раҳбари ўринбосарлари томонидан нусха varaғининг пастки қисмида унғ томонида визаланади ва раҳбарнинг имзоси қўйилади. Ҳуж-

жатларнинг тўғрилиги учун масъулият уни тайёрлаган раҳбар ўринбосарлари зиммасига юклатилади.

Чиқариладиган ҳужжатлар фельдегер алоқаси, модем алоқаси, факс ва Ҳукумат алоқаси тизими орқали тегишли орган ва ташкилотларга умумий бўлим орқали Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 12 январь 12-сонли «Ижро интизомини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарорида белгиланган муддатларда жўнатилади. Жўнатилаётган ҳужжатларнинг тўлиқлиги учун масъулият умумий бўлим мудирини зиммасига юкланади.

Умумий бўлим мудирини давлат органининг муҳр, тамға ва бланкаларининг сақланиши ҳамда улардан фойдаланиш учун масъул шахс ҳисобланади, ушбу аниқомлар махсус ажратилган хонада белгиланган тартибда сақланади.

Умумий бўлим мудирини хизмат ҳужжатларининг белгиланган тартибдаги ҳаракатини таъминлайди, давлат органи аппаратида ҳужжатлар билан ишлашнинг ҳолатини ҳар кун охирида таҳлил этади ва унинг раҳбарига ахборот беради.

Демак, давлат органи аппарати қўйидаги ҳужжат турлари билан иш юритади:

1. Кирувчи ҳужжатлар – давлат органи бошқарув аппаратида ташқи ташкилотлардан кирувчи ҳужжатлар.

2. Чиқувчи ҳужжатлар – давлат органи бошқарув аппарати котибияти, бўлимлари томонидан тайерланган ва ташқи ташкилотларга жўнатиш учун қайд этилган ҳужжатлар.

3. Ташаббус ҳужжатлари - давлат органи бошқарув аппарати бўлимлари томонидан тайёрланган ва ташқи ташкилотларга ҳамда ички бўлимларга жўнатиш учун шу бўлимда қайд этилган ҳужжатлар.

Давлат органи бошқарув аппаратида ҳужжатлар ҳаракати қўйидаги кетма-кетликда амалга оширилади:

Кирувчи ҳужжат - Ҳужжатни қабул қилиш - Қайд этиш - Раҳбарият резолюцияси - Ижрочига етказиш - Ижро - Назорат - Чиқувчи ҳужжат - Архив.

Иш юритиш - ҳужжатнинг ёзилишидан унинг қабул қилинишигача бўлган жараён

Иш юритишда ҳужжатлар устида бажариладиган амаллар: танишиш, резолюциялаш, келишиш, ўзгартириш, кўпайтириш, тарқатиш.

Бошқарувни номарказлаштириш ва демократлаштириш бўйича амалга оширилаётган ислохотлар даврида давлат бошқарув органлари ҳужжатларини “қоғоз”да шакллантириб иш юритиш, улар фаолияти самарасини кескин тушириб юборади.

Бунга асосий сабаб - бир тарафдан, давлат бошқарувида юз бераётган маъмурий ислохотлар натижасида ҳукумат идораларининг тузилмалари қайта қўрилиб, штатларининг сони тобора камайиб боради. Иккинчи тарафдан эса, давлат идораларининг фаолият доираси тобора кенгайиб, жойлардан келаётган ахборотларнинг ҳажми кундан-кунга ошади, уларни оператив қайта ишлаб, аниқ яқуний ахборотларни шакллантириш жараёнларини идоралардаги мавжуд штат бирликлари томонидан оддий услубда, яъни “қоғоз”ларда шакллантирилган ҳужжатлар асосида амалга ошириш учун жуда катта вақт ва масъулият талаб этилади, аксарият ҳолларда керакли маълумотларни ўз вақтида шакллантиришнинг иложи бўлмай қолади. Қоғозда битилган маълумотларни йиғиш, қайта ишлаб умумлашган маълумотларни шакллантириш, уларни керакли манзилларга узатиш, сақлаш, маълумотларда кўзда тутилган топшириқлар бажарилишини назорат қилиш жараёнларини сифатли даражада бажариш мумкин бўлмай қолади.

Хулоса қилиб шунини таъкидлаш жоизки, ҳужжатларни “қоғоз”ларда шакллантириб иш юритиш жараёни қўйидаги салбий оқибатларга олиб келади:

- керакли ҳужжатни излаб топиш учун жуда кўп вақт кетади;

- ҳужжатнинг амал қилиш давридаги босқичма-босқич кечадиган ҳаракатларини кузатиш қийин амалга ошади;

- ҳужжатда кўрсатилган вазифалар ижроси ва ҳисоботини самарали назорат қилиш жараёнларини ташкил этиш қийинлашади;

- ҳужжатларни тайёрлаш ва мувофиқлаштириш учун кўп вақт талаб этилади;

- бир вақт оралиғида битта ҳужжат билан бир нечта ходим ишлаганда ҳужжат айланишини ташкил этиш қийинлашади;

- қўшма ҳисобот ва журналларни олиш жуда қийин амалга оширилади ёки умуман мумкин бўлмай қолади.

Бундай вазиятда давлат бошқарув органларида ҳужжатлар билан ишлаш жараёнларини ахборот технологиялари имкониятлари асосида такомиллаштириш масалалари тобора стратегик аҳамиятга эга бўлиб боради.

Айрим давлат идораларида ҳужжатлар билан ишлаш жараёнлари маълум даражада автоматлаштирилган, лекин аксарият ҳолларда ҳар бир давлат идораси ҳужжатлар билан ишлаш жараёнларини ўз имкониятидан келиб чиқиб автоном равишда автоматлаштиради. Оқибатда, идораларда ҳар хил техник восита ва дастурлар асосида яратилган автоматлаштирилган ахборот тизимлари жорий этилади. Бундай услубда яратилган ахборот тизимларининг кейинчалик бир-бирлари билан ўзаро боғланиб, биргаликда олиб борадиган муносабатларида катта муаммолар юзага келади.

Ушбу муаммолар давлат органларини аҳолига хизмат кўрсатиш жараёнларида ҳамда бизнес ташкилотлари билан олиб борадиган муносабатларида ҳам вужудга келади.

5.2. Электрон ҳужжат айланиши тизими

Электрон ҳужжат айланиши тизими ташкилотда ҳужжат айланиши жараёнларининг автоматлаштирилган равишда амалга оширилишини таъминлайди.

Ҳужжат айланиши – ҳужжатларнинг яратилишидан ёки ташкилотга келиб тушишидан бошлаб, то уларда кўрсатилган вазифаларнинг бажарилиши якунига етказилгунича ёки янги ҳужжат тайёрланиб, тегишли манзилига жўнатилгунича ҳужжатлар ҳаракатини амалга оширадиган ишлар комплексидан иборат. Уларга ҳужжатни қабул қилиш, рўйхатдан ўтказиш, тарқатиш, уларда кўрсатил-

ган вазифалар бажарилишини назорат қилиш, йўналиш буйича “папка”ларни шакллантириш, сақлаш, хужжатлардан қайта фойдаланишни ташкил этиш ва хужжатлар туғрисида маълумотлар бериш каби ишлар киради.

Ташкилотда хужжат айланиши тизими давлат миқёсида қабул қилинган андозалар (стандартлар) асосида амалга оширилади.

Электрон хужжат айланиши (ЭХА) – қоғозсиз иш юритиш концепциясига амал қилиб, электрон шаклда қайд этилган хужжатлар асосида иш юритиш тизимининг ягона механизми.

Электрон хужжат айланиши тизими - электрон хужжатни яратиш, қабул қилиш, рўйхатга олиш, жўнатиш, хужжатда қайд этилган вазифалар бажарилишини назорат қилиш, ходимлар орасида вазифаларни тақсимлаш, хужжатни маълум маршрутлар орқали узатилишини таъминлаш, умуман олганда электрон хужжат буйича ишларни ташкиллаштириш вазифасини бажарадиган дастурлар комплекси.

Электрон хужжат айланиши тизими қуйидаги имкониятларга эга:

- хужжат бир маротаба рўйхатдан ўтказилади ва тизимни ҳар қандай шароитда ўрнатилганида ҳам хужжатни ягона тартибда идентификация қилиниши (айнанлашувини) таъминланади;

- хужжат билан ишлаш жараёнини параллел олиб бориш имкони яратилиши оқибатида хужжатлар ҳаракати учун кетадиган вақт тежаллади ва уларда кўрсатилган вазифалар бажарилишининг оперативлиги ошади. Бошқача қилиб айтганда, хужжатлар билан ишлаш жараёнлари тақомиллаштирилади, яъни ходимларни хужжат қидириш, яратиш, келишиш ва бошқа жараёнларга кетадиган вақти бир мунча тежаллади. Хужжатнинг тартибли сақланиши натижасида улар устида ишлаш осонланади. Қўпгина жараёнлар автоматлаштирилган тарзда амалга оширилади.

- хужжат ҳаракатининг узлуксизлиги таъминланади, яъни хужжат ҳаётининг ҳар бир дақиқасида унда кўрсатил-

ган вазифаларни ким томонидан бажарилаётганлиги ҳақидаги маълумот мунтазам бериб борилишига имкон яратилади;

- ҳужжат маълумотларининг ягона базаси яратилади ва ҳужжатларнинг ортиқча нусхалари пайдо бўлиши ҳоллари йўқолади;

- маълумотлар базасининг самарали қидирув тизимидан фойдаланиб, керакли ҳужжат тўғрисидаги минимал ахборот асосида уни тез излаб топиш имконияти яратилади.

- ҳужжатларнинг ҳар хил атрибутлари (кўрсаткичлари) ва статуслари (даражалари) тўғрисида тайёрланадиган ҳисоботларнинг ривожланган тизими яратилади; Бундай имконият ҳужжат айланиши жараёнида унинг назоратини, ҳисобот материалларига асосланиб, аниқ бошқарув қарорлари қабул қилинишини таъминлайди. Айни пайтда, ҳужжат устида ким ишляпти, унинг ҳолати қандай ва кейинги босқичда кимга узатилиши керак, деган саволларга осон жавоб топилади, яъни ҳужжат устида ишлаш жараёни доимий мониторинг қилиб турилади;

- тизимга рухсатсиз (ноқонуний) кириб ишлашнинг олди олинади. Маълум ҳужжатлар устида ишлашга факатгина белгиланган шахсларгагина рухсат этилади. Ҳар бир амалга оширилган жараён дастурий таъминотда қайд этиб борилади, оқибатда ҳужжатни ўзгартирган, унга ишлов берган шахс ўзи бажарган ишини инкор эта олмайди.

Давлат органи фаолиятига электрон ҳужжат айланиши тизимининг жорий этилиши ҳужжатлар устида ишлашнинг доимий назорат қилиб борилишини таъминлайди, бу эса, ўз навбатида, ишлаб чиқариш ва ижро интизомини мустаҳкамлайди - берилган вазифаларнинг барчаси бажарилмагунча ҳужжат ишда бўлиб қолаверади. Оқибатда ташкилот ва корхоналар ҳамда ходимларнинг иш самарадорлиги ошади. Шу билан бирга, ташкилот ва корхоналарнинг умумий фаолиятини протоколлаштириш масалалари, яъни ички хизматга оид текширувлар, бўлинмалар фаолиятининг таҳлили, фаолиятнинг «долзарб масалаларини» аниқлаш каби масалалар аниқ ва ўз вақтида амалга оширилади. Тизим жорий этилганидан бошлаб маъ-

лум бир вақт ўтганидан сўнг ташкилот ва корхоналарнинг ички айланишидан қоғоз кўринишдаги ҳужжатларни чиқариб ташлаш ва ҳужжатларнинг электрон архивини яратиш имконияти яратилади, энг асосийси, бу ҳужжатларни мавжуд норматив ҳужжатларда кўрсатилган кўринишда бошқариш (рўйхатга олиш, қабул қилиш, жунатиш ва ҳоказолар) йўлга қўйилади.

Давлат органида электрон ҳужжат айланишини ташкил этиш деганда, давлат органи ички электрон ҳужжат айланиши, давлат органлари ўртасида электрон ҳужжат айланиши, давлат органларининг электрон ҳужжатлар билан ишлаши учун ягона ахборот ҳудуди ва коллектив ишини ташкил этиш тушунилади.

ЭҲА тизимининг инфраструктураси, асосан, қуйидаги хизмат турларидан таркиб топади:

- ривожланган бошқарув тизимларида қўлланадиган иш юритиш хизмати (алгоритми);

- унга мос меъёрий-ҳуқуқий ва ташкилий-услубий база;

- электрон параметрларни тасдиқловчи марказлар, классификаторлаш, сертификациялаш ва ягона вақт хизмати каби ижро бўғинлари;

- аудит, мониторинг, сертификация, аттестация, лицензиялаш, давлат сирлари назорати инспекцияси каби аудиторлик хизматлари;

- суғурталаш хизмати;

- махсус алоқа хизматлари (конфиденциал маълумотларни узатиш учун).

Давлат бошқарув органида Интранет тармоғи ва электрон ҳужжат юритиш технологиясининг жорий этилиши оқибатида унинг фаолияти электрон ҳукумат тизимининг G2G (яъни, ҳукумат-ҳукуматга) шаклида белгиланган услублар асосида ташкил этилади.

Тизимни яратиш жараёнида давлат идоралари тузилмаларида ечиладиган масалалар натижасида шаклландиган ахборотлар ҳамда уларнинг ичкариси ва ташқарисида айланадиган ахборотларнинг ҳажми, мазмунини чуқур ўрганиш асосида ҳар бир ахборот тури учун унинг

электрон шаклдаги умумлаштирилган андозаси ишлаб чиқилади.

Сўнг давлат идораси доирасида Интранет тизими яратилиб, унинг асосида идора ичида қабул қилинган андозалар асосида электрон ҳужжат айланиш тизими жорий этилади.

Давлат ташкилотлари ўртасида электрон ҳужжат айланишини йўлга қўйиш учун идораларнинг ички Интранет тизимлари бир-бирлари билан боғланади, оқибатда тарқоқ ҳолдаги компьютер тармоғи (яъни, давлат миқёсида корпоратив тармоқ) шакллантирилади ва идоралараро ўзаро ахборот алмашувининг ягона тизими жорий этилади.

Натижада давлат органларининг электрон ҳужжатлар билан коллектив ишлаши учун ахборот хавфсизлиги воситалари билан таъминланган ягона ахборот худуди яратилади.

Ягона ахборот худудида идора ичида ва идоралараро иш юритиш жараёнларида ҳужжатлар устида бажариладиган ҳамма ишлар (танишиш, резолюциялаш, келишиш, ўзгартириш, кўпайтириш, тарқатиш ва х. к.), яъни ҳужжатни ёзилишидан, то уни қабул қилинишигача бўлган барча жараён электрон шаклда амалга оширилади.

Электрон ҳужжат (Э-ҳужжат) айланишини амалга оширадиган ягона ахборот худуди қуйидаги вазифаларни юқори сифатда бажарилишини таъминлаши лозим:

– ҳужжат турларининг ягона меъёрий-ҳуқуқий ва услубий асосларини ишлаб чиқиш;

– давлат бошқарув органларида бошқарув даражаси ва технологияларини ҳисобга олган ҳолда ҳужжат юритишнинг ягона тамойиллари ва талабларини ишлаб чиқиш;

– ҳужжатлаштирилган ахборотлар таркиби ва шаклининг ягона андозасини ишлаб чиқиш ва унификациялаштириш;

– ахборот турларининг классификаторини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш;

– ахборот хавфсизлиги ва ахборотлардан рuxсатсиз фойдаланиш ҳолларидан ҳимояни таъминлаш;

– электрон ҳужжат айланиши (ЭХА) нинг инфратузилмасини ишлаб чиқиш;

– ахборотларни узатиш, сақлаш ва тасвирлаш алгоритмларининг андозаларини ишлаб чиқиш;

– Интранет тизимида электрон иш юритиш ва ҳужжатлар айланишида фойдаланиладиган аппарат ва дастурий таъминот воситаларини мунтазам унификация қилиб бориш;

– электрон архив юритиш тизимини яратиш ва мониторинг қилиш.

Келтирилган вазифаларни бажариши учун ягона ахборот ҳудуди қуйидаги талабларга жавоб бериши керак:

– давлат бошқарувининг кўп қатламли архитектура тизимини акс эттириши;

– назоратга олинадиган ва олинмайдиган ҳужжатларнинг вертикал (фармонлар, қарорлар, фармойишлар, топшириқлар ва ҳ.к.) ва горизонтал (хизмат ёзувлари, ижро хатлари) ҳаракатини ҳамда кириш ва чиқиш ҳужжатлари айланишини акс эттириши;

– қўшимча ишчи ўринларини киритишга чегара қўйилмаслиги;

– тузилмавий ўзгаришларга мослашувчанлиги;

– коммуникация воситаларга боғлиқ эмаслиги;

– ҳужжатлар ҳаракатини доимий кузатиш имкониятини бериши;

– ҳужжатга тааллуқли барча ёзилмалар, резолюцияларнинг ягона жилдга бирлаштирилиши;

– ҳужжатлар айланишининг назорати, ахборотларнинг шифрланиши ҳамда электрон рақамли имзони таъминлаши;

– ҳужжатлар ҳимоясини таъминлаши;

– архив юритишни таъминлаши;

– турли шаклдаги ҳужжатларни қўллаш имконининг мавжудлиги ва бошқалар.

Ягона ахборот ҳудуди юқори самарада фаолият кўрсатиши учун ҳужжат турлари ва шакллари жамоавий белгилаш, турли ахборот тизимларининг ўзаро мутаносиб ишлашини таъминлаш, электрон хизматлар, жумладан, электрон почта билан интеграциялашуви, Интернет

технологиялардан фойдаланган ҳолда ахборотларнинг узатилиши, сақланиши ва ишланишини оператив таъминлаш, халқаро ахборот узатиш, тасвирлаш стандартларидан фойдаланиш, оммавий электрон муҳитни акс эттириш, ягона хизмат вақтини белгилаш, давлат органларида ахборот хавфсизлигини таъминлаш каби функционал имкониятларга эга бўлиши лозим.

Давлат органларининг ягона ахборот ҳудуди шароитидаги фаолиятининг йўлга қўйилиши, юқорида қайд этилганидек, уларнинг биргаликдаги иш жараёнларини бир мунча енгиллаштишига, қабул қилинаётган қарорлар сифатининг ошишига олиб келади.

Натижада, давлат органларининг электрон ҳукумат тизими G2G шакли асосидаги фаолияти вужудга келади. Албатта, бундай шароитга ўтиш давлат бошқарув органларидаги ходимларнинг психологияси ўзгаришига, ишлаш маданиятининг ошишига олиб келади, бу, ўз навбатида, маълум вақтни талаб қилади.

5.3. Давлат муассасасининг электрон ҳужжат айланиши тизими асосидаги иш юритиш технологияси

Давлат муассасасининг электрон ҳужжат айланиши тизими асосидаги фаолияти меъёрий ҳужжатлар асосида ташкил этилади ва юритилади. Уларда электрон ҳужжатнинг таърифи, унинг реквизитлари, юридик мақоми, электрон ҳужжат айланишининг иштирокчилари, электрон ҳужжатни қабул қилиб олиш, электрон ҳужжатни жўнатиш, электрон ҳужжатларни сақлаш, электрон ҳужжат айланиши тизимида электрон ҳужжатларни муҳофаза қилиш ва бошқа ҳужжат айланишидаги мавжуд жараёнларнинг тартиби келтирилади.

Ахборот технологиялари асосида электрон шаклда қайд этилган ва идентификация қилиш имкониятини берадиган реквизитларига эга бўлган ахборот электрон ҳужжат ҳисобланади.

Электрон ҳужжатнинг мажбурий реквизитлари қуйидагилардан иборат:

- электрон рақамли имзо;
- электрон ҳужжатни жўнатувчи юридик шахснинг номи ёки электрон ҳужжатни жўнатувчи жисмоний шахснинг фамилияси, исми, отасининг исми;
- электрон ҳужжат жўнатувчининг почта ва электрон манзили;
- ҳужжат яратилган сана.

Электрон ҳужжатнинг юридик мақоми бўлиши учун, унда қўлланилган электрон рақамли имзо тизими мамлакатда қабул қилинган стандартлар асосида ишлаб чиқилган бўлиши керак.

Ахборот хавфсизлигини таъминлаш мақсадида электрон рақамли имзо билан муҳрланган электрон ҳужжат билан фақат руҳсат этилган ходимларгина ишлай олиши ва у компьютернинг маълумотлар базасида шифрланган ҳолда сақланиши керак.

Шу билан бирга, электрон ҳужжат айланиши тизимида электрон ҳужжатга назорат варақасини қўйиш ва ҳужжатни архивда сақлаш имкониятлари бўлиши керак.

Электрон ҳужжат айланиши тизимининг асосий иш жараёнлари қуйидагилардан иборат.

1. Электрон ҳужжат яратиш. Компьютернинг офис дастурлари асосида яратилган ва мажбурий реквизитларга эга бўлган ҳужжат электрон ҳужжат ҳисобланади. Электрон ҳужжатга электрон рақамли имзо қўйилгандан сўнг уни ўзгартириш имкони бўлмайди.

Электрон ҳужжат ЭҲА тизимининг асосий элементи ҳисобланади ва у бир неча турга – кирувчи, чиқувчи ва ички ёки ташаббус ҳужжатларига бўлинади.

Давлат органида ҳужжатлар ҳаракати қуйидагича амалга оширилади:

Кирувчи ҳужжат: ҳужжатни қабул қилиш, уни қайд этиш (рўйхатга олиш), раҳбарият резолюцияси, ижро-чига етказиш, ижро, назорат, архив, чиқувчи ҳужжат.

2. Кирувчи электрон ҳужжатни рўйхатга олиш ва раҳбар томонидан резолюция қўйиш. Кирувчи электрон ҳуж-

жатни рўйхатга олиш девонхона ёки умумий бўлимнинг автоматлаштирилган иш жойи (АИЖ) томонидан амалга оширилади. Девонхона АИЖида қўшимча янги ҳужжат яратиш, чиқувчи ва ички ҳужжатларни рўйхатга олиш ва жўнатиш, рўйхатга олинган ҳужжатларнинг ҳисоботини юритиш, ҳужжатларни раҳбариятга етказиш ишлари ҳам амалга оширилади. Ҳар бир кирувчи ҳужжатга раҳбарият ўз резолюциясини қўяди ва белгиланган вазифаларни бажариш учун у маълум ижрочи (ёки бир нечта ижрочилар) га йўналтирилади.

3. Электрон ҳужжат асосида топшириқ бериш. Давлат органи вазифаларидан келиб чиқиб раҳбарият томонидан ходимларга топшириқлар берилади. Топшириқлар электрон ҳужжатда қайд этилади. Электрон ҳужжатда акс этирилган топшириқларда қуйидагилар кўрсатилади: топширикнинг мазмуни (бажариш учун, кўриб чиқиш учун, имзога ва келишиш учун), бажарувчилар рўйхати, ҳар бир ходимга индивидуал ёки умумий вазифа, бажарилиш санаси. Ҳужжатда топшириқларнинг бажарилиш кетмакетлиги ҳам келтирилиши мумкин.

4. Электрон ҳужжатларни назоратга қўйиш. Кирувчи ва ички ҳужжатларга назорат варақалари киритилиши мумкин. Улар раҳбариятнинг резолюциясига асосан автоматик тарзда ёки назорат хизмати томонидан киритилади. Уларнинг бажарилиши назорат хизмати томонидан доимий назорат қилиб борилади.

5. Топшириқ, резолюция ва назорат варақаларининг бажарилиши. Топшириқ, резолюция ва назорат варақалари фақатгина раҳбарият ёки унинг муаллифи томонидан бажарилганлиги ҳақидаги ҳисобот ахборотлари олингандан сўнггина тўхтатилиши мумкин. Ҳисобот қабул қилиниши ёки камчилиги кўрсатилган ҳолда бажарувчига қайтарилиши мумкин. Топшириқ (резолюция ёки назорат варақаси) «ишда», «қайта кўриляпти» ва «бажарилган» ҳолатларида ҳам бўлиши мумкин.

6. Электрон ҳужжатда битилган топшириқларни келишиш ва имзолаш.

Электрон ҳужжатда битилган топшириқлар келишув учун топшириқ асосида юборилиши мумкин. Келишув жараёнининг якунида ҳужжат келишилган ходим томонидан имзоланади ва бу келишув варағида ўз аксини топади. Ҳужжат келишилмаган ҳолда камчиликлари кўрсатилиб, унинг муаллифига қайтарилади.

Электрон ҳужжат топшириқ асосида имзолаш учун ҳам юборилиши мумкин. Электрон ҳужжатнинг «ким томонидан имзоланган» майдонида ходимнинг имзоси қайд этилади. Электрон ҳужжатга бир нечта ходим имзо қўйиши мумкин.

7. Резолюцияланган электрон ҳужжатни рўйхатга олиш. Резолюцияланган электрон ҳужжат девонхонада ёки бўлимда рўйхатга олинади. Рўйхатга олинган ҳужжатлар “ўзгартириб бўлмас” ҳолда сақланади ёки бўлимларга юборилади.

Бошқа ташкилотлар билан ҳужжат алмашишда, чиқиш ҳужжатлари рўйхатга олингандан сўнг керакли ташкилотга жўнатилади.

Юқорида қайд этилган вазифалардан ташқари электрон ҳужжат айланиши тизимида қуйидаги масалалар ҳам ўз ечимини топади:

- электрон ҳужжатдаги топшириқлар бажариб бўлинганидан сўнг у электрон архив тизимига топширилади. Бунда электрон ҳужжат архив ишини юритиш учун зарур бўлган бошқа маълумотлар билан тўлдирилади ва электрон архив маълумотлар базасига киритилади;

- агар архивда сақланаётган маълум бир электрон ҳужжат керак бўлиб қолса, у ўзининг реквизитлари ва электрон архивда ҳисобга олинган маълумотлари асосида архив маълумотлар базасининг “маълумот қидириш” дастури ёрдамида тез излаб топилади.

- назорат варақасининг бажарилиши бўйича ҳисоботлар юритилади, ҳужжатнинг бажарилиш вақти тугашидан олдин автоматик тарзда эслатиш сигнали жўнатилади ва ҳ.к.

Электрон ҳужжат айланиши тизими давлат органи Интранет тармоғининг таркибий қисми ҳисобланади, ки-

рувчи ва чиқувчи ахборотлар билан ишлаши учун Интернет тармоғи имкониятларидан фойдаланади.

Бугунги кунда “хакер” деб ном олган айрим “мутахассис шахслар” ушбу тармоқларга уланиб, ундаги ахборотларни кузатиш, ўзига ёзиб олиш ва уларни бузиш имконига эгалар. Улар томонидан Интернетга бу имкониятларни берувчи бир мунча дастурий таъминотлар ўрнатилган. Улар асосида электрон хатларни ўқиш, ҳатто уларни ўзгартириб қўйиш ҳам мумкин. Буни фойдаланувчининг ўзи ҳам сезмайди.

Электрон ҳужжат электрон рақамли имзо билан тасдиқланмаганлиги унга юридик мақом берилмаганлигидан далолат беради, бу эса ҳужжатни қалбакилаштиришга имкон яратади. Электрон ҳужжат бугунги кундаги компьютерларнинг офис дастурларида жорий этилган имзо билан эмас, балки давлат стандартлари асосида қабул қилинган электрон рақамли имзо билан тасдиқланиши керак.

Электрон ҳужжат талаб этилган даражадаги махфийлик билан таъминланиши учун, у ўқишга рухсати бўлмаган шахслардан ҳимояланиши ва шифрланган кўринишда жўнатилиши ҳамда сақланиши лозим.

Бугунги кунда мутахассислар томонидан бир нечта электрон ҳужжат айланиши тизимининг дастурлари ишлаб чиқилган бўлиб, улар корхона ва ташкилотларга жорий этилган. Улар қаторига “Гермес”, “Дело”, “Евфрат”, “Е-ҳужжат” ва бошқа тизимларни келтириш мумкин.

Биринчи учта тизим Россия компаниялари томонидан ишлаб чиқилган. Улар қанчалик кенг қамровли иш юритиш жараёнларини автоматлаштириш имконига эга бўлмасин, рус тилида ва Россия давлатида қабул қилинган иш юритиш стандартлари асосида ишлаб чиқилган. Тизимларнинг имкониятлари билан Интернет саҳифаларида танишиш мумкин.

“Е-ҳужжат” тизими республика андозалари асосида ишлаб чиқилган ва унда юқорида тавсиф қилинган иш юритиш жараёнларининг аксарияти ўз аксини топган.

Умуман олганда, электрон ҳужжат айланиши тизими давлат органларидаги иш юритиш ва ижро назоратини таш-

кил этиш бўйича ўрнатилган тартиб асосида ишлаб чиқилган бўлиши лозим. Электрон ҳужжат айланиш тизимларига давлат органининг талаб ва тақлифларини инобатга олган ҳолда қўшимча вазифалар ҳам юкланиши мумкин.

Электрон ҳужжат айланиш тизимларини лойиҳалашда ҳужжат айланиши, иш юритиш тартиблари, фойдаланувчиларнинг категорияланиши ва шунга ўхшаш давлат органига хос вазифалар унинг раҳбарияти томонидан белгиланади. Ҳужжатнинг хавфсизлигини таъминлаш, қандай дастурий таъминотлар асосида ишлаб чиқилиши кераклиги ва бошқа техник шартлар эса, АКТ бўйича мутахассислар томонидан белгиланади.

Қуйида мисол тариқасида Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги давлат ва жамият қурилиши академияси ходимлари томонидан ишлаб чиқилган ва унинг фаолиятига жорий этилган Интранет-Портали ва унинг таркибидаги “Муншаот” электрон ҳужжат айланиши тизимининг қисқача тавсифи келтирилади.

Академиянинг Интранет Web-портали унинг тузилмаси, иш юритиш жараёнлари, электрон ҳужжат айланиши, ўқув ва илмий фаолияти тўғрисидаги маълумотларни ягона платформа асосида шакллантирган ахборот макони ҳисобланади (19-чизма). Портал асосида фаолият юритиш “бир ойна” режимида амалга оширилади.

Портал Академия ҳаёти, унинг раҳбарияти, кафедра ва бўлималари ҳақидаги умумий маълумотларни, Академия миқёсида ўтказиладиган тадбирлар, маданий-маърифий янгиликлар ва эълонларни ўзининг сайт ва саҳифаларида мунтазам ёритиб боради. У ягона ахборот муҳити ва ўз таркибидаги ихтиёрий ахборотни оператив излаб топишни таъминлайди.

Академия бошқарувини электрон шаклда ташкил этиш ва ўқув жараёнини мунтазам мониторинг қилиб бориш мақсадида Интранет Портали таркибида қатор дастурий тизимлар ишлаб чиқилган. Улар ёрдамида Академия фаолияти ва ўқув жараёнлари қоғозсиз иш юритиш технологияси асосида ташкил этилади. Жумладан:

“SOME TANLOV” тизими - Академияда таҳсил олаётган ва битириб кетган тингловчиларнинг мониторингини таъминловчи ахборот-қидирув ва таҳлил тизими. Тизим тингловчилар маълумотлар базаси бошқарувини таъминлайди, унинг ёрдамида тингловчилар ҳақида батафсил маълумотлар олиш мумкин. Дастурий таъминот маълумотларни ҳар хил кесимда, яъни гуруҳланган шаклда, сўровнома шаклида, турли статистик ахборот шаклида кўрсатиш имкониятига эга.

“SOME TEST” тизими – автоматлаштирилган тест назорати тизими. У интранет муҳитида тест олишни таъминлайди. Тизим бир пайтнинг ўзида бир нечта фанлар мажмуасидан тест олиш ва ҳар бир фан бўйича натижаларни алоҳида таҳлил қилиш, тест баҳоларининг турли статистик натижаларини кўрсатишни таъминлайди.

“SOME REYTING” тизими - Академия факультетлари тингловчиларининг кафедраларда ўқитиладиган фанлар бўйича кундалик, оралиқ ва якуний натижаларини кузатиш, тингловчининг ўзлаштириш рейтинг балларини йиғиб таҳлил қилиш ва ҳар хил кесимдаги оператив маълумотларни олишга имкон яратиб беради.

Маълумотлар базасида кафедра ўқитувчи-профессорлари рўйхати, факультет тингловчи-талабалари рўйхати, кафедра ўқув фанлари, тингловчи-талабаларнинг кундалик, оралиқ ва якуний назорат бўйича йиғилган рейтинг баллари марказлашган ҳолда йиғиб, сақланади.

Академия тингловчиларининг ўқув фанларидан тўпланган рейтинг балларини таҳлил қилиш йўли билан ўзлаштириш натижаларини назорат қилишни таъминлайди. Факультет бўйича йиллик ўқув режаларини, ўқув фанлари бўйича умумий ва ярим йиллик рейтинг қайдномаларини ҳар хил кўринишда ҳосил қилади. Рейтинг натижалари таҳлилига асосланиб, факультетлар бўйича статистик маълумотларни чиқаради.

Академия профессор-ўқитувчилари ҳамда тингловчиларига оид барча маълумотлар тизимнинг факультет, кафедра ва ўқув Маркази бўйича марказлашган структурали маъ-

лумотлар базасида сақланади. Ўқув жараёнлари қоғозсиз иш юритиш технологияси асосида амалга оширилади.

“МУНШАОТ” ҳужжат айланиши ва иш юритиш назоратини автоматлаштирувчи тизим - Академияда иш юритиш хизматлари ва ҳужжат айланиши бошқарувини автоматлаштиради. Раҳбарият топшириқларини Академия ходимлари томонидан бажарилишини марказлашган ҳолда назорат қилиш имкониятини беради.

Янги ҳужжат рўйхатга олиниши билан компьютер ахборот базасида шу ҳужжат учун электрон варақа очилади (ҳужжат матнининг электрон варианты ҳам боғлаб қўйилиши мумкин).

Ҳужжат билан ишлаши керак бўлган ҳар бир ходим, иш жойидаги локал тармоққа уланган компьютер орқали ҳужжат ҳақидаги маълумотни қабул қилиши, керакли “муолажа”ни ўтказиши ва яна қайта ишлашга жўнатиши мумкин. Шу ҳужжат билан боғлиқ барча амаллар, унинг Академия ичида айланиши автоматик тарзда тизим маълумотлар базасида йиғиб борилади.

Тизим Академия иш бошқаруви ва ҳужжат айланишини қоғозсиз иш юритиш технологиясига ўтказиб, қўйидаги функцияларни автоматлаштиради:

Академияга келган барча корреспонденцияларни ягона рўйхатдан ўтказиш ҳамда раҳбариятга ёки керакли бўлинмаларга етказиш;

- Академиянинг ички ва ташқарига жўнатишган ҳужжатларини ягона рўйхатдан ўтказиш;

- ишлатиб бўлинган ҳужжатларни архивлаштириш;

- ҳужжатларда келтирилган тадбирларни амалга ошириш, раҳбарият резолюция ва топшириқларини ўз пайтида бажарилишини назорат қилиш;

- керакли ҳужжатни калитли сўзлар бўйича излаб топиш, ҳужжат айланиши бўйича ҳар хил статистик ҳисоботларни олиш.

Электрон дарс жадвали - факультетлар бўйича дарс жадвали тўғрисидаги бир ҳафталик маълумотни Академия Интранет муҳитида чиқариб кўрсатишни таъминлайди.

19-чизма. Академия Интранет порталининг умумий кўриниши.

Интранет ахборот ресурсларини бошқариш тизими.

Интранет электрон асарлар ресурси маълумотлар базасини бошқарувчи дастур. Ҳозирги кунда Академия Интранет маълумотлар базасида 1500 тадан ортиқ электрон асарлар мавжуд.

Туфилган кунлар дастури - туфилган кунлари яқинлашган ҳамкасбларнинг рўйхатини аввалдан Интранет табрик формаси саҳифасига чиқариб кўрсатувчи дастур. Дастур таваллуд эгасига табрикномалар жўнатиш имкониятига эга.

“РАНБАР TEST” - раҳбар ходимларнинг шахсий ва профессионал хусусиятларини таҳлил қилувчи психологик тест тизими.

Шу пайтгача замонавий бошқарув социологияси ва психологияси қўлга киритган янгиликлар ва ютуқларни тарғиб қилиш учун, Академияда таҳсил олаётган тингловчиларнинг бошқарув (раҳбарлик) маҳорати мониторинг

гини янада мукамаллаштириш мақсадида Академия тингловчилари, профессор-ўқитувчилари ва ходимларига Интранет тармоғи воситасида психологик хизмат кўрсатишни таъминлайди.

Тизимнинг маълумотлар базаси, Академия “Бошқарув социологияси ва психологияси” кафедрасининг бир неча йиллик фаолияти натижасида тўпланган тажриба ва билимлар ҳамда имкониятлари, кафедрада ўқитилаётган фанлар доирасида йиғилган тест ва тренинг материаллари, кафедрада дарс берувчи профессор ва ўқитувчиларнинг илмий-амалий салоҳияти, кафедра билан ҳамкорлик қилаётган бошқа социолог ва психолог олимлар томонидан яратилган илмий ишланмалар асосида қурилган.

Ахборот материалларини саҳифада жойлаштириш, психологик тестларни ўтказиш, савол-жавоб форумлари Интранет платформасида олиб борилади.

“ЕКПТОВ” Электрон асарлар ахборот қидирув тизими.

Тизим ёрдамида анъанавий чоп этилган китобнинг матнини бобларга ёки ундан майдароқ қисмларга ажратиб маълумотлар базасида сақланади. Матн маълумотлар базасига html форматда жойлаштирилган. Кейинчалик, тизимни ишлатиш жараёнида, электрон китоб матнидан керакли маълумотни мундарижа ёрдамида танлаб, базадан ажратиб олинади ва тизим саҳифасига чиқарилади. Бундан ташқари, электрон китоб матнидан керакли маълумотни калит сўз ёрдамида “излаш” дастури ёрдамида базадан ажратиб олиш мумкин. Излаш жараёнида киритилган калит сўз, электрон китоб боби сарлавҳалари ва матнидан қидирилади. Тизим саҳифасига электрон китоб матни ва унда жойлашган суратларни маълумотлар базасига киритилган форматда чиқаради.

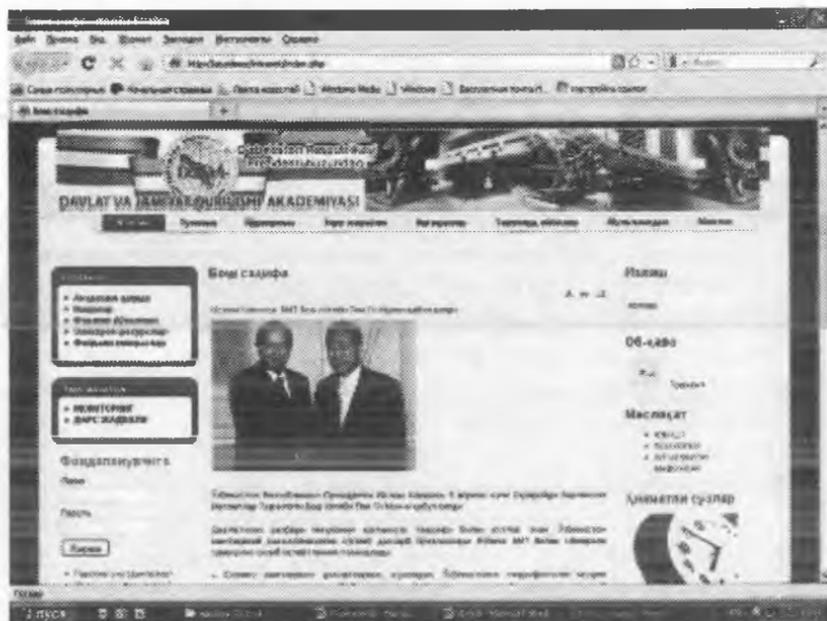
Халқаро алоқалар мониторинги дастури.

Академия халқаро алоқалари мониторингини автоматлаштирувчи ахборот қидирув ва таҳлил тизими Академия халқаро алоқалари, ўтказилган конференциялар, малака ошириш масалалари, эксперт маърузачилар мониторингини олиб боришни таъминлайди. Тизим Халқаро алоқалар бўлими фаолиятини автоматлаштиради.

Беллашув натижаси баҳоларини ҳисобловчи тизим - турли хил мусобоқа, КВН беллашувларининг синовлари натижасини ҳисоблайдиган ҳакамлар вазифасини автоматлаштиради. Тизим синов учун ажратилган вақтни ҳисоблаб борувчи таймерга эга.

Интранет порталининг яна бир хусусияти шундан иборатки, унинг таркибида интерактив технология асосида “Психолог” ва “Юрист маслаҳати” каби блоглар яратилган (11-расм). Блоглар орқали портал фойдаланувчиси Академия юрист консултанти ва психолог билан интерактив мулоқотга ўтиб, аноним равишда савол билан мурожаат этиши ва масофавий тарзда маслаҳат олиши мумкин.

Бундай масофавий интерактив мулоқотлар фойдаланувчига кейинчалик психолог ёки юрист консултант билан очиқ мулоқот ўрнатиши ва мавжуд муаммоларни янада чуқурроқ муҳокама қилиши учун замин яратади.

11-расм. Академия Интранет-Порталининг бош саҳифаси

Шу билан бирга, фойдаланувчи Интранет тармоғи орқали рўйхатдан ўтиб ўз маълумотлар базасини яратиши ҳамда интерактив мулоқот давомида психологик форумларда қатнашиб, маълум бир натижаларга эришиши, уларнинг ўзгариш динамикасини кузатиб бориши ва олган натижаларининг намунавий кўрсаткичдан қанча узоқлиги ҳақидаги маълумотларни олиш имкониятига эга бўлади.

Натижалар асосида фойдаланувчига ўз малака ва кўникмаларини янада мукамаллаштириш юзасидан тавсиялар берилади.

Интранет портали фойдаланувчилари фойдаланиш ҳақ-ҳуқуқларига кўра бир неча категорияга бўлинади:

1. Портал администратори - мутлақ ҳуқуққа эга бўлиб, бутун тизимни бошқаради. Маълумотлар базасига ихтиёрий фойдаланувчи томонидан киритилган маълумотларни бошқаради.

2. Авторлаштирилган фойдаланувчилар – тизим рўйхатидан ўтган бўлиб, умумий ва беркитилган маълумотларни кўришлари ҳамда саҳифага маълумот киритишлари мумкин.

3. Оддий фойдаланувчилар – фақат умумий маълумотларни кўришлари мумкин. Улар ахборот киритиш ёки уни таҳрир қилиш ҳуқуқига эга эмаслар.

5.4. Электрон рақамли имзо. Асосий тушунчалар

Электрон ҳужжатнинг асосий реквизитларидан бири электрон рақамли имзо ҳисобланади.

Қоғозда битилган турли ҳужжатларга оддий имзо ҳар сафар бир ёки бир неча шахс томонидан қўйилади ва унинг бир-бирига ўхшашлиги иложи борича сақланади.

Электрон рақамли имзо эса шахснинг ёпиқ ва очиқ қалитлари асосида шаклланади ва у махсус ҳисоблаш амалларининг бажарилиши натижасида яратилади.

Электрон рақамли имзодан фойдаланиш қондаси ҳар бир давлатнинг қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

Электрон рақамли имзонинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- электрон ҳужжатга юридик мақом бериш;
- электрон ҳужжатни ёки бирор ахборотни қалбакилаштиришнинг олдини олиш;
- ахборотнинг бутунлигини таъминлаб бериш;
- ахборот эгасини ёки тизимларга киришда фойдаланувчиларни аутентификация (кимлигини аниқлаб тизимга киришга рухсат берилади, ё берилмайди) қилиш.

Электрон рақамли имзони шакллантириш ва текширишни амалга оширувчи воситалар криптографик ҳимоя қилиш воситалари қаторига кирганлиги сабабли, қуйида криптографик услублар ёрдамида маълумотларни шифрлаш тўғрисида қисқача маълумот келтирилади.

Криптография – маълум бир мазмунга эга бўлган матн ҳарфларини олдиндан белгиланган алгоритм (калит) асосида бошқа ҳарфлар билан алмаштириш деган маънони билдиради.

Ўзгартирилган матн шифрланган матн деб юритилади. Демак, криптография “очиқ” типдаги матнни шифрлайди (шифрование) ва у керакли манзилга етиб келганидан сўнг биринчи ҳолатига қайтарилади (расшифрование).

Дастлабки шифр Император Цезар томонидан кашф этилган. У маълумотлар махфийлигини таъминлаш мақсадида ҳар бир ҳарфни алфавит бўйича ўзидан уч ҳарф кейин турган ҳарфга алмаштиришни таклиф этган. Ушбу алгоритм у таклиф этган шифрнинг калити ҳисобланади. Масалан,

**А Б В Г Д Е Ё Ж З И Й К Л М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ
Ы Ь Ъ Э Ю Я
Г Д Е Ё Ж З И Й К Л М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ь
Э Ю Я А Б В**

КРИПТОГРАФИЯ = НУЛТХСЕУГЧЛВ,

яъни, “криптография” сўзи, Император Цезарь таклиф этган калит асосида шифрланганда юқорида келтирилган ҳарфлар кетма-кетлиги ҳосил бўлади.

Сўнг Цезарь шифрининг модификацияси сифатида силжиш қиймати ўзгарувчан шифрлар яратилди. Улар-

нинг силжиш қиймати калитли сўзга боғлиқ бўлади. Масалан, калитли сўз қилиб, «ТАЙНА» сўзи олинса, очик матн сўзининг биринчи ҳарфини 20 тага (Т - ҳарфининг алфавитдаги тартиб рақами), иккинчисини - 1 тага (А - ҳарфининг алфавитдаги тартиб рақами), учинчисини - 11 тага, тўртинчисини 15 тага, бешинчисини - 1 тага, олтинчисини - яна 1 тага ва ҳ.к. силжитиш керак бўлади. Шундай қилиб, химояланаётган матн калитли сўз «ТАЙНА» асосида ўзгартириб чиқилади. Масалан,

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11.....15 20

А Б В Г Д Е Ж З И Й К Л М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ы Ь Э Ю Я

ТАЙНА ТАЙНА ТАЙНА

20 1 11 15 1 20 1 11 15 1 20 1

КРИПТОГРАФИЯ => ЮСУЮУВДЪОХЪА.

Бугунги кунда ўта мураккаб шифрлаш алгоритмлари ишлаб чиқилган. Умуман, криптография икки қисмга бўлинади:

назарий қисм - ахборот бекитишнинг янги шифрлаш услублари ишлаб чиқилади, улар асосида яратилган шифрлаш тизимлари таҳлил қилинади ҳамда тизимларнинг ишончлилиги асослаб берилади;

амалий қисм - шифрлаш дастурлари яратилади ва амалиётга жорий этилади.

Шифрлаш алгоритмининг ишончлилиги уни бузиш учун йўналтирилган хатти-ҳаракатларга бардошлилиги билан белгиланади. Агарда шифрланган ахборотнинг қиймати уни бузиш учун кетадиган вақт оралигида ўзининг қийматини йўқотиб қўйса, бундай шифрлаш алгоритми ишончли ҳисобланади.

Жамиятда ахборотлар билан алмашиш ҳажми унча кўп бўлмаган даврларда ахборот эгалари содда шифрлаш алгоритмларидан фойдаланишлари етарли ҳисобланар эди. Ахборот ҳажми ошиб борган сари мураккаб шифрларга эҳтиёж кўпайиб борди ва оқибатда фан оламида махсус маълумотларни шифрлаш йўналиши пайдо бўлди.

Бугунги кунда шифрлаш услубларини фақат ахборотларни узатиш жараёнларида пайдо бўладиган ҳар хил тўсиқлардан ҳимоялаш мақсадида қўллаш билан биргалликда электрон ҳужжат айланиши тизимларига ҳам кенг жорий этиш долзарб муаммолардан ҳисобланади.

Бошқарув ёки бизнес жараёнларида юзага келадиган муаммоларни оператив ҳал қилиш учун электрон почта хизматларидан фойдаланиб, Интернет тармогининг Web-серверларида сақланаётган ахборотлар билан мунтазам танишиб боришга тўғри келади. Бундай ахборотлар юридик мақомга эга бўлиши талаб этилади. Электрон шаклда битилган ахборотларга юридик мақом бериш криптографик ҳимоя (яъни, шифрлаш тизими) асосида амалга оширилади.

Электрон шаклдаги ахборотларга криптография услубларини қўллаш қуйидаги имкониятларни яратади:

- ахборотни шифрлаш оқибатида унинг конфиденциаллиги (яъни, махфийлиги) таъминланади ва унинг сақланиши ёки узатилиши жараёнида санкция қилинмаган (яъни рухсат берилмаган) фойдаланувчи томонидан ўқилиши ҳимояланади;

- ахборот қайси шахсга йўналтирилган бўлса, у фақат уша шахсга мансуб бўлади, яъни ахборотга кириш назорати (контроль доступа) таъминланади;

- ахборот узатган шахснинг кимлиги, унинг электрон рақамли имзоси ва сертификати асосида аниқ кўрсатилади (аутентификация қилиш) ва у ўзи юборган ҳужжат ўзиники эмаслигини инкор эта олмайди;

- ахборотнинг тўлиқлиги таъминланади, яъни ахборот сақланиши ёки узатилиши жараёнида санкция қилинмаган шахс томонидан ўзгартирилиши ҳимояланади.

Икки тараф бир-бири билан шифрланган ахборотлар билан алмашишни йўлга қўйиш учун улар қандай шифрлаш алгоритми ва калити билан фойдаланишлари бўйича ўзаро келишиб оладилар.

Шифрлаш усуллари конфиденциал ва оммавий алгоритмлар асосида яратилиши мумкин. Шифрлашнинг қатъийатлилиги ва барқарорлиги унинг калитига боғлиқ бўла-

165-бетга қўшимча – 20-чизмадан сўнг ўқилади.

Симметриқ шифрлаш усулида ахборот узатувчи шахс уни шифрлаб ҳамкорига узатишдан аввал, махвий калитини қандайдир махвий йўл билан (ёки “қўлдан – қўлга” тамойили асосида) унга бериши керак бўлади. Бу сим-метриқ усулнинг жиддий камчилиги ҳисобланади. Агарда калит бошқа бир шахснинг қўлига тушиб қолса, ахборотларнинг махвийлиги йўқолади.

Усул қатга ҳажмдаги файлларни шахсий компьютерларда сақлаш учун қўлланилиши мумкин.

Асимметриқ шифрлаш ёки асимметриқ криптография усули очик ва ёпик калитлар идеологиясига асосланган. Ахборотни шифрлаш ва де-шифрлаш жараёнлари алоҳида бошқа-бошқа калитлар асосида амалга оширилади, яъни ахборотни шифрлашда очик (оммавий) калит, де-шифрлашда ёпик калит ишлатилади (чизма). Асимметриқ шифрлаш калитларининг эгаси ўзининг очик калитларини оммавий тарзда ҳамма ҳамкорларига таркатади, ёпик калитини эса фақат ва фақат ўзида сақлайди, уни ҳеч кимга бермайди.

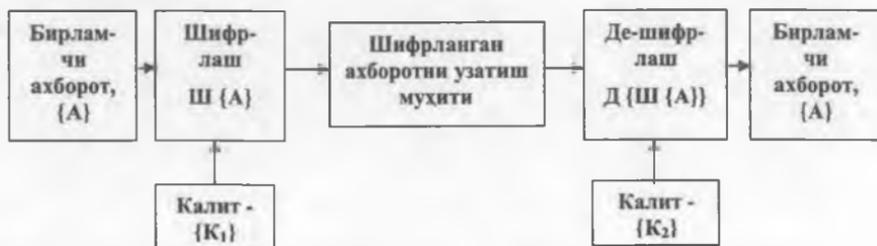
Асимметриқ шифрлашнинг афзаллиги шундаки, бунда калитлар билан алмашув жараёни соддалашади, маълумот узатиш каналлари орқали фақат очик калит узатилади. Ёпик калитсиз очик калит билан шифрланган ахборотни деярли очиб бўлмайди, яъни очик калит билан шифрланган ахборот очик калит билан очилмайди, у фақат ёпик калит билан очилади.

Электрон ҳужжат айланиши ва бошқа муҳим транзакциялар билан иш юритадиган ахборот тизимларида ишлатиладиган электрон рақамли имзо фақат асимметриқ шифрлаш усулига асосланган.

Давлат идораси ходими ўз электрон рақамли имзосининг очик калитини ҳамма ҳамкорларига таркатади, ёпик калитини эса фақат ўзида махвий равишда сақлайди. Улар маълумотларини ходимнинг очик калити билан шифрлаб, жўнатишади. Ходим ўз номига келган хатларни ёпик калити билан очиб мазмуни билан танишади.

Давлат идорасининг ходимлари электрон рақамли имзонинг очик ва ёпик калитлари билан таъминланган ҳолда иш юритишлари, улар маълумотларининг хавфсизлигини таъминлайди.

Фараз қилайлик, давлат идорасининг бошқарув фаолияти Интранет тармоғи асосидаги электрон ҳужжат айланиши тизими асосида йўлга қўйилган ва унинг ҳамма ходимлари электрон рақамли имзо очик ва ёпик калитлари билан таъминланган.

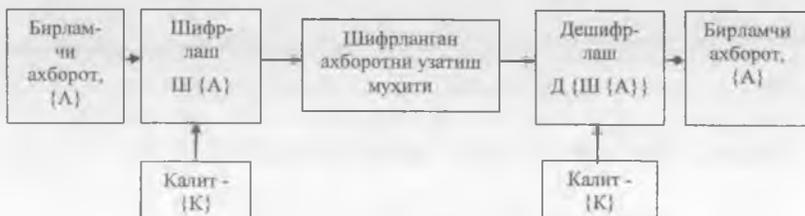
Асимметриқ шифрлаш схемаси

ди. Калит қанчалик мураккаб тузилган бўлса, шунчалик уни ҳисоблаб топиш қийин кечади. Иккинчи муҳим муаммо – бу калитнинг ҳимоясини таъминлаш. Агар калит “уғирланса”, махфий ахборотга чиқиш учун йўл очилади. Шунинг учун калитлар ҳимоясини таъминлаш учун махсус усуллар ишлаб чиқилади.

Улар асосий икки турга бўлинади: симметрик ва асимметрик шифрлаш.

Симметрик шифрлаш усулида бирламчи ахборотни шифрлаш ва уни қайтадан тиклаш (яъни, дешифрлаш) учун битта ягона калит ишлатилади (20-чизма). Усул фақат икки шахс ўртасида ахборот алмашинувини таъминлайди. Агар ахборот алмашув жараёнида бир неча шахс иштирок этса, уларнинг ҳар бири ўзининг махсус калитга эга бўлиши керак. Ҳар бир иштирокчи ўзининг калити ёрдамида бошқа бир ахборот алмашуви иштирокчиси билан ахборот алмашади. Агар шахс ўз калитини иккита ҳамкорига берса, олинган ҳужжат қайси биридан келганлигини аниқлаш (яъни, ҳужжатни идентификация қилиш) мумкин бўлмай қолади.

20-чизма. Симметрик шифрлаш схемаси

Унда Интранет тармоғи сервер компьютерининг махсус маълумотлар базасида барча ходимларнинг очиқ калитлари сақланади (21-чизма). Давлат идорасининг ходими (1-ходим) бошқа бир ходимга (2-ходимга) электрон ҳужжат айланиши тизими орқали маълумот юбормоқчи бўлса, у маълумотлар базасига мурожаат қилиб, маълумот юбормоқчи бўлган ходимнинг очиқ калитини олади, ўз

маълумотини унинг очик калити билан шифрлайди ва тармоқ орқали жўнатади. Келган хатни эса ходим фақат ўзининг ёпиқ калити билан очади (яъни, дешифрлайди) ва мазмуни билан танишади. Давлат идорасининг бошқа ходимлари ушбу хатни очик калит билан дешифрлай олишмайди, чунки очик калит билан шифрланган файл, шу очик калит билан очилмайди, у фақат очик калитга тегишли ёпиқ калит билан очилади.

Ёпиқ калит фақат унинг эгасида сақланганлиги сабабли, очик калитлар иделогиясини электрон пуллар билан ишлаш, сайловлар ўтказиш, электрон ҳужжатларни нотариал тасдиқлаш ва бошқа электрон шаклда иш юритиш жараёнларида қўллаш мумкин.

Бунда тегишли ҳужжатлар жавобгар шахснинг ёпиқ калити билан имзоланиб, тегишли манзилга йўналтирилади. Электрон имзо ҳужжатнинг ҳақиқийлигини тасдиқлайди.

Электрон имзо ҳақиқатан ҳам ҳужжат муаллифининг имзоси эканлигини тасдиқлаш (қўл қўйган ходимнинг шахсини аниқлаш, яъни аутентификация қилиш) учун муаллиф электрон ҳужжат билан бирга ўзининг очик калитини ҳам жўнатади.

Ҳужжатни қабул қилиб олган шахс, ундаги очик калит сертификати билан танишади, уни электрон ҳужжатдаги ёпиқ калит асосидаги электрон имзода келтирилган умумий маълумотлар билан солиштиради ва имзо ҳақиқатан ҳам муаллифнинг имзоси экан, деган хулосага келади.

21-чизма. Двлат органи Интранет тизимида электрон рақамли имзо асосида маълумотларни шифрлаб узатиш схемаси.

Хужжатни жунатиш жараёнида унга арзимаган ўзгартиришлар киритилган бўлса ҳам, хужжатнинг муаллифи бошқа шахс экан, деган хулосага келинади.

Амалиётда электрон хужжатнинг ҳажми ҳар хил бўлади – килобайтдан то бир неча мегабайтгача. Криптографик ўзгартиришлар эса одатда олдиндан белгиланган ҳажмдаги маълумотлар устида бажарилади. Шунинг учун электрон шаклдаги маълумотларни шифрлашдан аввал, улар ихчамланади, яъни ҳар хил “узунликдаги” маълумотлар бир хил “узунликка келтирилади, сўнг у электрон имзо билан муҳрланади. Бундай ўзгартиришларни Хэш -функциялаш дейилади. Бирламчи маълумотларни Хэш функциялаш махсус андозалар ва алгоритмлар асосида амалга оширилади.

Юқорида келтирилган маълумотларга асосланиб қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

- электрон рақамли имзо – электрон хужжат ахборотини электрон рақамли имзонинг ёпиқ калитидан фойдаланган ҳолда махсус ўзгартириш натижасида ҳосил қилинган ҳамда электрон рақамли имзонинг очиқ калити ёрдамида электрон хужжатдаги ахборотда хатолик йўқлигини аниқлаш ва электрон рақамли имзо ёпиқ калитининг эгасини идентификация қилиш имкониятини берадиган имзо;

- электрон рақамли имзонинг ёпиқ калити – электрон рақамли имзо воситаларидан фойдаланган ҳолда ҳосил қилинган, фақат имзо қўювчи шахснинг ўзига маълум бўлган ва электрон хужжатда электрон рақамли имзони яратиш учун мулжалланган белгилар кетма-кетлигидан иборат;

- электрон рақамли имзонинг очиқ калити – электрон рақамли имзо воситаларидан фойдаланган ҳолда ҳосил қилинган, электрон рақамли имзонинг ёпиқ калитига мос келувчи, ахборот тизимининг ҳар қандай фойдаланувчиси фойдалана оладиган ва электрон хужжатдаги электрон рақамли имзонинг ҳақиқийлигини тасдиқлаш учун мулжалланган белгилар кетма-кетлигидан иборат.

Электрон рақамли имзодан фойдаланиш давлат томонидан тартибга солинади ва у махсус ваколатли орган томонидан амалга оширилади.

Махсус ваколатли орган электрон рақамли имзодан фойдаланиш стандартлари, нормалари ва қоидаларини ишлаб чиқади, электрон рақамли имзо калитларини рўйхатга олиш марказларини давлат рўйхатидан ўтказди ва бошқа ваколатларни амалга оширади.

Рўйхатга олиш маркази электрон рақамли имзоларнинг ёпиқ ва очиқ калитларини яратади, уларнинг муҳофаза қилинишини таъминлайди, электрон рақамли имзолар калити сертификатларининг реестрини юритади, унинг ўз вақтида янгиланишини ҳамда ундан юридик ва жисмоний шахсларнинг эркин фойдалана олиш имкониятини таъминлайди, юридик ва жисмоний шахсларга электрон рақамли имзолар калити сертификатларини электрон ҳамда қоғоз ҳужжатлар шаклида беради ва бошқа вазифаларни бажаради.

Электрон рақамли имзо асосида иш юритиш давлат қонун ҳужжатларида ўз аксини топади.

Банднинг якунида электрон рақамли имзони амалиётда қўллаш бўйича қисқа маълумотлар келтирилади.

Демак, жисмоний ёки юридик шахс рўйхатга олиш марказидан электрон шаклда компьютернинг ташқи хотираси қурилмасида электрон рақамли имзони, қоғоз шаклида унга тегишли ҳужжатларни олади ва уни ўз компьютерига ўрнатади.

Электрон рақамли имзони компьютерга ўрнатиш қуйидаги кетма-кетликда амалга оширилади:

1) Windows-2007 опреацион тизим муҳитида иш юри-тадиган компьютернинг “ишчи столи” дарчасида “Пуск – Настройка – Панель управления – Свойства обозревателе-ля” кетма-кетлиги бажарилади;

2) очилган дарчада “Содержание – Сертификаты” кет-ма-кетлиги бажарилади;

3) “Импорт – Далее” - тугмачаси босилганидан сўнг ҳосил бўлган дарчада “Обзор” ёзуви устида сичқон тугма-

си босилиб, электрон рақамли имзо юкланган папкага му-рожаат қилинади ва уни белгилаб сичқон тугмаси “Открыть” белгиси устида босилади. Натижада, электрон рақамли имзо сақланган файл “Обзор” ёзуви қаторидаги майдонга юкланади. Сўнг “Далее” тугмаси босилади;

4) ҳосил бўлган дарчада “Пометить как экспортируемый...” белгиланиб, “Далее” тугмаси босилади;

5) кейинги дарчаларда “Готово” тугмачалари босилади.

Word - матн редакторида яратилган электрон ҳужжат компьютер хотирасининг маълум бир жойида сақланганидан сўнг, унга электрон рақамли имзо қўйиш қуйидагича амалга оширилади:

1) Word - матн редактори бош менюсидаги “Кнопка офис” босилади, ҳосил бўлган дарчада “Подготовить – Добавить цифровую подпись” кетма-кетлиги бажарилади;

2) ҳосил бўлган дарчада “ОК” танланади;

3) “Изменить” очилади ва керакли электрон рақамли имзо танланади;

4) “Подписать” тугмачаси босилади;

5) экраннинг “Командная строка” (энг пастки) қисмида электрон рақамли имзони билдирувчи белги чиқади. Имзоланган ҳужжатда экрандаги ёзувларни ўзгартириб бўлмайди (улар “Блокировка” қилинади).

Электрон ҳужжатни шифрлаш ва дешифрлаш жараёнлари махсус “Крипто АРМ” дастури ёрдамида амалга оширилади. Унинг батафсил тавсифи Интернет тизимининг www.djqt.ru сайтида келтирилган.

Савол ва топшириқлар

1. Давлат идораларида ҳужжат айланиши тизими қандай жорий этилади?
2. Ташкилотингиздаги мавжуд ҳужжат айланиши тизими тавсифлаб беринг.
3. Ўзбекистон Республикаси “Электрон ҳужжат айланиши тўғрисида” ги Қонунининг мазмуни ва моҳиятини тушунтириб беринг.

4. Электрон ҳужжат айланиши тизимининг мақсад ва вазифалари нимадан иборат?
5. Электрон ҳужжат айланишини таъминлайдиган ягона ахборот ҳудуди зиммасига қандай вазифалар юклатилган?
6. “Интранет” терминининг мазмуни ҳақида нима биласиз?
7. Электрон ҳужжатнинг мажбурий реквизитлари нимадан иборат?
8. Электрон ҳужжат айланиши тизимининг асосий иш жараёнларига нималар киради?
9. Қандай электрон ҳужжат айланиши тизимларини биласиз?
10. Ўзбекистон Республикаси “Электрон рақамли имзо тўғрисида”ги Қонунининг мазмун ва моҳиятини тушунтириб беринг.
11. “Криптография” терминининг мазмун-моҳияти нима?
12. Симметрик ва асимметрик шифрлаш усулларини қиёсий таҳлил қилиб беринг.
13. Электрон рақамли имзонинг асосий вазифаси нимадан иборат?
14. Электрон рақамли имзонинг очиқ ва ёпиқ қалитларининг вазифаси нимадан иборат?
15. Электрон ҳужжатга электрон рақамли имзо қўйиб, уни жўнатиш ва электрон имзоли ҳужжатни қабул қилиб олиш технологиясини тушунтириб беринг.
16. “Очиқ қалитлар” маълумот базаси, деганда нимани тушунасиз?

VI боб. Ўзбекистон Республикаси давлат органларининг бошқарувини «Электрон ҳукумат» тизими орқали ташкил этиш асослари

6.1. Ўзбекистон Республикасида давлат органи бошқарувини ахборотлаштириш жараёнларининг тавсифи

Ўзбекистон Республикасида жамиятни ахборотлаштириш соҳасидаги ишлар сўнги йилларда сезиларли даражада ривожлана бошлади. Хусусан, республика раҳбарияти томонидан 2002 йилдан бошлаб қабул қилинган фармон ва қарорлар ушбу соҳага бўлган муносабатни тубдан ўзгартириб юборди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 30 майдаги Фармони ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 6 июндаги Қарори ахборот-коммуникация технологияларининг барча соҳаларига кенг миқёсда жорий этилиши мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларидан бири ҳисобланишини кўрсатиб берди.

Қарорда Республикада компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш дастури тасдиқланган. Унда компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантиришнинг аҳволи, компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари, дастурий маҳсулотлар индустриясини барпо этиш, ахборот ресурсларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш, ахборот-коммуникация технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш, ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантиришни маблағ билан таъминлаш ва бошқа масалалар ёритилган.

Умуман олганда, Республикада ахборотлаштириш соҳасини тизимли ривожлантириш мақсадида соҳа такомиллашувига оид ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар ва қатор қонун ҳужжатлари қабул қилинди (10-жадвал).

№	Қонуннинг номи	Қабул қилинган сана	Қонуннинг мақсад ва вазифалари
1.	Ўзбекистон Республикасининг "Ахборотлаштириш тўғрисида" ги Қонуни қайта кўриб чиқилди ва унинг янги тахрири қабул қилинди	ЎзР Олий Мажлисининг 2003 йил декабрь ойидаги сессиясида	<p>Мақсади:</p> <p>ахборотлаштириш, ахборот ресурслари ва ахборот тизимларидан фойдаланиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солиш. Вазифалари:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ахборотлаштириш соҳасидаги давлат сиёсатини белгилаш; - ахборотлаштириш соҳасидаги ваколатли орган вазифаларини белгилаш; - ахборотлаштириш соҳасидаги давлат сиёсатини ва ваколатли орган вазифаларини амалга ошириш тартибларини белгилаш; - "миллий ахборот" тизими тушунчасига ҳуқуқий асос яратиш.
2.	Ўзбекистон Республикасининг "Электрон рақамли имзо тўғрисида" ги Қонуни	ЎзР Олий Мажлисининг 2003 йил декабрь ойидаги сессиясида	<p>Мақсади:</p> <p>электрон рақамли имзодан фойдаланиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солиш. Вазифалари:</p> <ul style="list-style-type: none"> - электрон рақамли имзодан фойдаланиш соҳасидаги муносабатларнинг давлат томонидан тартибга солинишини белгилаш; - электрон рақамли имзодан фойдаланиш соҳасидаги ваколатли орган ва рўйхатта олиш марказларининг яратилиши учун уларнинг ҳуқуқий аҳамиятини белгилаш; - электрон рақамли имзонинг ҳуқуқий аҳамиятини белгилаш; - электрон рақамли имзодан фойдаланиш йўллариини белгилаш.
3.	Ўзбекистон Республикасининг "Электрон ҳужжат алмашинуви тўғрисида" ги Қонуни.	ЎзР Олий Мажлисининг 2004 йил апрель ойидаги сессиясида	<p>Мақсади:</p> <p>электрон ҳужжат айланиши соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат.</p> <p>Вазифалари:</p> <ul style="list-style-type: none"> - электрон ҳужжат айланиши соҳасидаги Давлат сиёсатининг асосий тамойилларини белгилаш; - электрон ҳужжатнинг таърифи ва унинг асосий хусусиятларини белгилаш; - электрон ҳужжат айланишининг иштирокчилари ва уларнинг Ўзaro муносабатларини ҳуқуқий асослаш.

4.	Ўзбекистон Республикасининг "Электрон тижорат тўғрисида" ги Қонуни.	ЎзР Олий Мажлисининг 2004 йил апрель ойидаги сессиясида	<p>Мақсади: электрон соҳадаги муносабатларни тартибга солиш. Вазифалари: - электрон тижоратнинг таърифи ва фаолият шакллари; - электрон тижорат иштирокчиларининг ҳуқуқий ҳолатини белгилаш; - электрон тижоратни амалга оширишнинг узига хос хусусиятлари.</p>
5.	Ўзбекистон Республикасининг "Электрон туловлар тўғрисида" ги Қонуни.	ЎзР Олий Мажлисининг 2005 йил декабрь ойидаги сессиясида	<p>Мақсади: электрон туловлар соҳасидаги муносабатларни тартибга солиш. Қонунда: - электрон тулов, тулов тизими ва турлари (банклараро тулов тизими, банкнинг ички тулов тизими, чакана туловлар тизими) ҳақидаги тушунчалар аниқ белгиланган; - тулов тизимининг тартиб ва қоидаларига талаблар ишлаб чиқилган; - тулов тизими субъектлари (тулов тизими аъзолари ва тулов тизими фойдаланувчилари) нинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳамда ўзаро муносабатлари аниқ белгиланган; - электрон тулов ҳужжатларини яратиш, уларни қайта ишлаш ва сақлаш жараёнларининг тартиби ишлаб чиқилган; - электрон туловлар мажбуриятларнинг юқросини ҳамда тулов тизими ахборотларининг ҳимояси ва хавфсизлигини таъминлаш буйича талаблар белгиланган ва ҳ.к.</p>

Ахборотлаштириш соҳасини жадал суръатлар билан ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Вазирлар Маҳкамасининг бир қатор Қарорлари эълон қилинди ва улар асосида амалий ишлар йўлга қўйилди:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида" ги Қарори (02.06.2005 й. № ПҚ-91).

Мақсади: ахборот ва компьютер технологиялар буйича мутахассислар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш, ахборот-коммуникация ҳамда инновация технологияларини таълим жараёнига татбиқ этишни янада кенгайтириш.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг жамоат таълим ахборот тармоғини ташкил этиш тўғрисида”ги Қарори (28.09.2005 й. № ПКҚ-191).

Мақсади: Мамлакатдаги мактаб, лицей, коллежлари ўқувчиларининг, олий таълим муассасалари талабаларининг ахборотга бўлган талаб-эҳтиёжларини ҳар томонлама қондириш учун зарур шарт-шароитларни яратиш, шунингдек, Интернет тармоғининг миллий сегментида таълим ва билим берадиган ахборот ресурсларини ривожлантириш.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот-коммуникация технологияларини янада ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги Қарори (08.07.2005 й. № ПКҚ-117).

Мақсади: Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш тўғрисида» ги 2002 йил 30 майдаги ПФ-3080-сонли Фармонини ижро этиш юзасидан ҳамда Ўзбекистон Республикасининг «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги ва «Электрон рақамли имзо тўғрисида»ги қонунларини изчил амалга ошириш.

Қарорда:

- 2010 йилгача телекоммуникация тармоқларини ривожлантириш, маълумотларни узатиш ва ахборот-коммуникация технологияларини қўллашнинг мақсадли йўналишлари белгилаб берилган;

- 2010 йилгача маҳаллий давлат бошқаруви ва давлат ҳокимияти органлари фаолиятида ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш ҳамда Миллий ахборот-қидирув тизимини шакллантириш ва ривожлантириш дастурлари тасдиқланган;

- вазирликлар, идоралар, ҳокимликларга ахборот технологиялари ва электрон ҳужжат айланмасини қўллаш, Интернет тармоғида ахборот ресурсларини шакллантириш ва уларни муттасил янгилаб бориш бўйича аниқ тадбирларни ишлаб чиқиш вазифаси юклатилган.

- Ўзбекистон Алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги электрон рақамли имзодан фойдаланиш соҳасида махсус ваколатли орган этиб тайинланган.

Унга: а) бир ой муддатда махсус ўқув курсларини ишлаб чиқишни ҳамда тасдиқланган мақсадли йўналишлар ва дастурлар амалга оширилиши учун масъул бўлган маҳаллий давлат бошқаруви ва давлат ҳокимияти органларининг мутахассис кадрларини ахборот технологияларини қўллаш ҳамда электрон ҳужжат айланмасини татбиқ этиш, Интернет тармоғида ахборот ресурсларини шакллантириш бўйича амалий кўникмаларга ҳар йили ўқитиб бориш;

б) вазирликлар ва идоралар билан биргаликда Интернет тармоғида миллий ахборот-қидирув тизимини яратиш ва унда умум фойдалана оладиган ахборот ресурсларини жойлаштириш, ушбу тизимни янада кенгайтириш ва унинг жаҳон ахборот майдони билан интеграциялашуви чораларини кўриш;

в) электрон рақамли имзолар калитларини рўйхатдан ўтказиш марказларини давлат томонидан рўйхатга олиш тартиби ҳамда уларнинг фаолияти тўғрисидаги низомни ишлаб чиқиш каби вазифалар юклатилган.

4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Электрон рақамли имзодан фойдаланиш соҳасида норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштириш тўғрисида”ги Қарори (26.09.2005 й. № 215).

Мақсади: «Электрон рақамли имзо тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунини, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот-коммуникация технологияларини янада ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» ги 2005 йил 8 июлдаги ПҚ-117-сон Қарорини ижро этиш юзасидан ҳамда электрон рақамли имзолар калитларини рўйхатга олиш марказлари фаолиятини ташкил этиш.

5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ахборотлаштириш соҳасида норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштириш тўғрисида”ги Қарори (22.11.2005 й. № 256).

Мақсади: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агент-

лиги фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» ги 2004 йил 7 майдаги 215-сон Қарорини бажариш юзасидан ва «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунини амалга ошириш.

Қарорда:

- “Давлат ахборот ресурсларини шакллантириш тартиби тўғрисида”ги ва “Давлат органларининг ахборот тизимларини ташкил этиш тартиби тўғрисида”ги Низомлар тасдиқланган.

- Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлигига:

базавий давлат ахборот ресурсларини ўз ичига оладиган давлат ахборот ресурсларининг рўйхати ҳамда давлат ахборот ресурсларини шакллантириш, улардан фойдаланиш ва уларни қўллаб-қувватлаш учун масъул бўлган давлат органлари рўйхатини аниқлаш ҳамда ахборотни хужжатлаштириш, давлат ахборот ресурсларини ҳисобга олиш ва рўйхатдан ўтказиш тартибини тасдиқлаш вазифаси юклатилган.

6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Давлат ахборот ресурслари ҳамда уларни шакллантириш, улардан фойдаланиш ва уларни қўллаб-қувватлаш учун масъул бўлган давлат органлари рўйхатини тасдиқлаш тўғрисида” ги Қарори (20.02.2006 й. № 27).

Мақсади: «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунини амалга ошириш ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг «Ахборотлаштириш соҳасида норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштириш тўғрисида» ги 2005 йил 22 ноябрдаги 256-сон Қарорини бажариш.

7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Электрон тижоратни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги Қарори (30.01.2007 й. №21).

Мақсади: «Электрон тижорат тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунини амалга ошириш, шунингдек, замонавий ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда савдони ривожлантиришни рағбатлантириш.

8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Давлат ва хўжалик бошқаруви, маҳаллий давлат ҳоки-

мияти органларининг ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда юридик ва жисмоний шахслар билан ўзаро ҳамкорлигини янада такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида” ги Қарори (23.08.2007 й. № 181).

Мақсади: Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот-коммуникация технологияларини янада ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» ги 2005 йил 8 июлдаги ПҚ-117-сон Қарорини бажариш юзасидан, давлат ва хўжалик бошқаруви, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолияти самарадорлигини ошириш, уларнинг ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш воситасида жисмоний ва юридик шахслар билан тезкор ўзаро ҳамкорлигини таъминлаш, шунингдек, давлат ва хўжалик бошқаруви, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан кўрсатиладиган хизматлардан кенг фойдаланилишини таъминлаш.

Қарорда:

а) ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда интерактив давлат хизматлари тўғрисидаги Низом, базавий интерактив давлат хизматлари реестри тасдиқланган;

- интерактив давлат хизматлари реестрини юритиш Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги зиммасига юклатилган;

- вазирликлар, идоралар, ҳокимликларга: а) ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда интерактив давлат хизматлари кўрсатилишини таъминлаш тадбирлари режаларини ишлаб чиқиш;

б) интерактив давлат хизматлари кўрсатиш ва кўрсатилаётган ана шундай хизматларни кенгайтириш, юридик ва жисмоний шахсларнинг интерактив давлат хизматларидан сифатли фойдаланишини таъминлаш, ахборот-коммуникация технологияларини кенг қўллаш йўли билан давлат ва хўжалик бошқаруви, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг самарадорлигини ошириш;

в) Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги зиммасига кўрсатилаётган интерактив давлат хизматла-

ри бўйича ахборот, шунингдек, мўлжалланаётган интер-актив давлат хизматлари ҳақидаги таклифларни уларни кейинчалик Интерактив давлат хизматлари реестрига киритиш учун тақдим этиш вазифалари топширилган.

9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 29 мартдаги 140-сонли Қарори.

Мақсади: вазирликлар ва идоралар, давлат ҳокимияти маҳаллий органлари аппаратларида ижро интизомини мустаҳкамлаш, иш юритишни такомиллаштириш, бошқарувнинг барча даражаларидаги раҳбарлар ва мутахассислар жавобгарлигини ошириш.

Қарорда Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари, идоралари, корпорациялари, концернлари, уюшмалари, компаниялари ва бошқа марказий муассасалари аппаратларида иш юритиш ва ижро назоратини ташкил этиш бўйича Йўриқнома тасдиқланган.

10. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Давлат ахборот ресурслари ҳамда уларни шакллантириш, улардан фойдаланиш ва уларни қўллаб-қувватлаш учун масъул бўлган давлат органлари рўйхатини тасдиқлаш тўғрисида» ги 2006 йил 20 февралдаги 27-сонли Қарори.

Мақсади: «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунини амалга ошириш ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг «Ахборотлаштириш соҳасида норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштириш тўғрисида»ги 2005 йил 22 ноябрдаги 256-сонли Қарорини бажариш.

Қарорда Давлат ахборот ресурслари ҳамда уларни шакллантириш, улардан фойдаланиш ва қўллаб-қувватлаш учун масъул бўлган давлат органлари рўйхати тасдиқланган. Вазирлик ва идораларга тегишли ахборот ресурсларини шакллантириш, улардан фойдаланиш, ўз вақтида янгилаб туришни таъминлаш ҳамда янги ахборот ресурсларини рўйхатга киритиш вазифалари юклатилган.

11. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Давлат ва ҳўжалик бошқаруви, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда юридик ва жисмоний шахслар билан

узаро ҳамкорлигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» ги 2007 йил 23 августдаги 181-сонли Қарори.

Мақсади: Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот-коммуникация технологияларини янада ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» 2005 йил 8 июлдаги ПҚ-117-сон Қарорини бажариш юзасидан, давлат ва хўжалик бошқаруви, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолияти самарадорлигини ошириш, уларнинг ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш воситасида жисмоний ва юридик шахслар билан тезкор узаро ҳамкорлигини таъминлаш, шунингдек, давлат ва хўжалик бошқаруви, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан кўрсатиладиган хизматлардан кенг фойдаланишини таъминлаш.

Қарорда:

а) ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда интерактив давлат хизматлари тўғрисидаги Низом, Базавий интерактив давлат хизматлари реестри тасдиқланган, Интерактив давлат хизматлари реестрини юритиш “Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги” зиммасига юкланган;

б) вазирлик, идора ва ҳокимликлар зиммасига ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда интерактив давлат хизматлари кўрсатилишини таъминлаш тадбирлари режаларини ишлаб чиқиш, интерактив давлат хизматларини кўрсатиш ва кўрсатилаётган ана шундай хизматларни кенгайтириш, юридик ва жисмоний шахсларнинг интерактив давлат хизматларидан сифатли фойдаланишини таъминлаш, ахборот-коммуникация технологияларини кенг қўллаш йўли билан давлат ва хўжалик бошқаруви, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг самарадорлигини ошириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш юкланган.

12. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Интернет тармоғида Ўзбекистон Республикасининг Ҳукумат портални янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги 2007 йил 17 декабрдаги 259-сонли Қарори.

Мақсади: «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунини, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот-коммуникация технологияларини янада ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 2005 йил 8 июлдаги ПҚ-117-сон Қарорини бажариш ҳамда Интернет тармоғида Ўзбекистон Республикасининг Ҳукумат Порталини янада ривожлантириш.

Қарорда:

а) Интернет тармоғида Ўзбекистон Республикасининг Ҳукумат портали тўғрисидаги Низом тасдиқланган;

б) Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлигининг «Ўзинфоком» компьютер ва ахборот технологияларини ривожлантириш ҳамда жорий этиш маркази таркибида ходимларининг умумий сони 12 нафар бўлган Интернет тармоғида Ўзбекистон Республикасининг Ҳукумат Порталини ахборот билан таъминлаш ва ривожлантириш гуруҳини ташкил этиш ва Ўзбекистон Республикаси «Электрон Ҳукумати» яратилиши ва янада ривожлантирилишини ҳисобга олган ҳолда Гуруҳни замонавий моддий-техника базаси билан таъминлаш тўғрисида кўрсатмалар берилган.

13. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Интернет тармоғида Ўзбекистон Республикасининг ҳукумат порталига ахборотларни тақдим этиш ва жойлаштириш тартиби тўғрисида» 2009 йил 21 апрелдаги 116-сон Қарори.

Мақсади: Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани янада ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 2009 йил 20 январдаги ПҚ-1041-сон Қарорини бажариш юзасидан ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг «Интернет тармоғида Ўзбекистон Республикасининг ҳукумат порталини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2007 йил 17 декабрдаги 259-сон Қарорига мувофиқ Интернет тармоғида Ўзбекистон Республикасининг Ҳукумат порталига жойлаштириладиган ахборотларнинг ҳаққонийлиги, яхлитлиги ва ўз вақтида тақдим этилишини таъминлаш.

Қарорда: 1) Интернет тармоғида Ўзбекистон Республикасининг Ҳукумат порталига жойлаштириш учун тақ-

дим этиладиган ахборотлар рўйхати, Интернет тармоғида Ўзбекистон Республикасининг Ҳукумат порталига жойлаштириш учун давлат ва ҳужалик бошқаруви, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан ахборотларни тақдим этиш тартиби, Интернет тармоғида Ўзбекистон Республикасининг ҳукумат порталига жойлаштириш учун Вазирлар Маҳкамаси Ижро этувчи аппарати таркибий бўлинмалари томонидан ахборотларни тақдим этиш тартиби бўйича низомлар тасдиқланган;

2) давлат ва ҳужалик бошқаруви, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ушбу Қарор 2-илоvasида назарда тутилган талаблардан келиб чиққан ҳолда Интернет тармоғида Ўзбекистон Республикасининг Ҳукумат порталига жойлаштириш учун ахборотларни тақдим этиш тартиби туғрисидаги Низомни икки ҳафта муддатда тасдиқлаши, Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлигининг «Ўзинфоком» компьютер ва ахборот технологияларини ривожлантириш ва жорий этиш маркази ҳузуридаги Интернет тармоғида Ўзбекистон Республикасининг Ҳукумат порталини ахборотлар билан таъминлаш ва ривожлантириш гуруҳи томонидан белгиланган муддат ва шаклларда ахборотларнинг тақдим этилишини таъминлашлари кераклиги белгиланган.

Шу билан бирга, ахборотлаштириш соҳасини тизимли ривожлантириш мақсадида “Компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш бўйича Мувофиқлаштирувчи Кенгаш” томонидан “Ўзбекистон Республикасида идораларо электрон ҳужжат айланиш тизимини яратиш Концепцияси”, “Ўзбекистон Республикаси давлат бошқарув ва ҳокимият органларида электрон ҳужжат айланиши қоидалари” ва бошқа Қарорлар қабул қилинган.

Қайд этилган Қонун ҳужжатлари ва умуман Республика раҳбарияти томонидан қабул қилинган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар маълумотларининг электрон шаклдаги миллий базаси яратилди.

Кенг доирадаги фойдаланувчилар (оддий фуқаро ҳамда юридик мақомдаги шахслар) ўзларининг меъёрий-ҳуқуқий

билимларини (ҳамда маънавий савияларини) мунтазам ошириб боришлари мақсадида Қонун ҳужжатлари маълумотлари базаси Миллий Интернет сегментига ўрнатилди (Интернет манзили: www.lex.uz). Унинг маълумотлар омборида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикаси кодекс ва қонунлари, Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг қарорлари, Конституциявий суд қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармон ва қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, Идора-вий норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, Ўзбекистон Республикаси қонунчилик тармоқлари умумҳуқуқий классификатори, қонунчиликнинг мавзули маълумотномаси, Алфавит-предметли кўрсаткичи, Тушунча ва терминлар маълумотномаси каби ҳужжатлар сақланади. Маълумотлар базасида кенг қамровли ахборот-излаш тизими мавжуд.

АКТни давлат секторида ривожлантириш, давлат бошқаруви ва ҳокимияти органларининг фаолияти самарадорлигини оширишда «2005-2010 йилларда миллий телекоммуникация тармоғи ва маълумот узатишни ривожлантириш Дастури» ва «2005-2010 йилларда давлат бошқарувига АКТни татбиқ этиш Дастури» муваффақиятли қўлланиб келинмоқда, шу билан бирга, «Давлат бошқарувида электрон ҳужжат айланиши тизимини яратиш ва ривожлантириш концепцияси» ҳамда «Давлат органларининг интеграллашган ахборот тизимини яратиш концепцияси» ишлаб чиқилган.

Қабул қилинган меёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ва дастурлар ахборот-коммуникация технологияларини жамиятнинг турли соҳаларига кенг миқёсда ва жадал суръатлар билан жорий этилиши ҳамда ахборот жамияти сари ҳаракатларни фаоллаштиришга йўналтирилган.

Республикада ахборот-коммуникация соҳасидаги ишларни тизимли равишда ривожлантириш мақсадида «Ўзинфоком» компьютер ва ахборот технологияларини жорий этиш Маркази ташкил этилди. Унинг зиммасига

республиканинг ахборотга бўлган эҳтиёжларини қондириш, дунё ахборот жамиятига кириш ҳамда иқтисодиёт, бошқарув ва ижтимоий соҳалар фаолиятини замонавий услубда ташкил этиш учун жамиятнинг барча йўналишларига ахборот коммуникацион технологиялар жорий этилишининг миллий стратегик ривожланиш дастурини ишлаб чиқиш ва татбиқ қилишга қўмаклашиш каби вазифалар юкланди. Шулардан келиб чиқиб, Марказнинг асосий вазифалари қуйидагича белгиланган:

- Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги буюртмасига асосан АҚТни ривожлантириш соҳасида дастур лойиҳалари ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ишлаб чиқиш;

- бошқарув, ижтимоий, иқтисодий соҳалар учун дастурий маҳсулотлар, Web-саҳифалар, ахборот-маълумотлар омборлари, мослашувчи ва қўшимча дастурий воситалар ишлаб чиқиш, шунингдек, электрон тижорат дастурини йўлга қўйишда иштирок этиш;

- компьютер ва ахборот технологияларини ривожлантириш ва жорий этиш масалаларида кенг қўламда ахборот, сервис ва консалтинг хизматлари кўрсатиш;

- дунёда ва мамлакатимизда АҚТ ривожланиши, замонавий халқаро стандартлар тўғрисида маълумотлар йиғиб бориш ва маърузалар тайёрлаш;

- халқаро ташкилотлар, хорижий жамғармалар билан АҚТни ривожлантириш борасида ҳамкорлик қилиш, ушбу соҳа бўйича юқори малакали кадрларни тайёрлаш, малакасини ошириш ва тадқиқот ишларини олиб бориш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида умумтаълим тармоғини яратиш тўғрисида”ги Қарорига асосан (ПҚ, 191-сонли, 28.09.2005) “Ўзинфоком» Маркази томонидан “ZIYONET” ахборот тармоғи яратилди ва Интернет тармоғига ўрнатилди. “ZIYONET” тармоғининг ахборот ресурсларини яратиш ва ривожлантириш дастури, мактаб, академик лицей, коллеж, олий ўқув юртлари, ёшлар ташкилотлари, кутубхоналар, музейлар ва бошқа таълим, илмий, маданий-маърифий му-

ассасаларнинг ушбу тармоққа уланиш жадвал-режалари, яратилган ахборот ресурсларни “ZIYONET” тармоғининг технологик майдонига жойлаштириш жараёнлари Вазирлар Маҳкамасининг «ЗиёNET” ахборот тармоғини ривожлантириш тўғрисида” ги (№ 282, 28.12.2005) Қарориди белгиланган тартиблар асосида амалга оширилди.

Олий таълим тизими фаолиятини такомиллаштириш мақсадида www.edu.uz манзилида олий ўқув юртларининг Интернет-Портали ишга туширилди. Унинг ёрдамида вазирлик ва олий ўқув юртлари ўртасида электрон шаклдаги ахборот алмашиш жараёнлари йўлга қўйилди.

Охирги пайтларда Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик тизимининг фаолиятини такомиллаштириш мақсадида савдо жараёнларининг ахборот технологиялари асосида ташкил этиш борасида маълум ишлар амалга оширилди. Бунга “Ўзбекистон Республикаси савдо - хом ашё биржаси”, “UzReport (Бизнес-Еженедельник)”, “Ўзбекистон Республикаси савдо-саноат палатасининг “www.chamber.uz” каби Интернет-порталларининг яратилиши ва улар асосида Ўзбекистондаги тадбиркорларнинг ўзаро ва чет эллик ҳамкорлар билан савдо жараёнларининг амалга оширилиши яққол мисол бўла олади. Порталларда Ўзбекистон шароитида етиштирилган маҳсулотлар, уларни харид қилиш тартиблари тўғрисидаги маълумотлар махсус танланган дизайнлар асосида келтирилади. Порталларнинг бош саҳифасидаги Гиперматнларда келтирилган сўзлар устида сичқон тутмачаси босилса, Порталнинг тармоқдаги бошқа компьютерларида сақланаётган саҳифаларида жамланган маҳсулот турлари ва харид қилиш, олинган маҳсулотни манзилга етказиб бериш шарт-шароитлари, сотувчининг манзиллари ва бошқа маълумотлар фойдаланувчининг компьютерида жуда осон очилади. Иккала томон электрон почта орқали фикр алмашиб, бир қарорга келгандан сўнг махсус шаклдаги электрон шартнома тузилади ва шу битим асосида савдо-сотиқ амаллари бажарилади. Порталларнинг дизайн ва дастурлари жаҳон андозаларига мос қилиб яратилганлигини ҳам қайд этиб ўтиш жоиз.

Бугунги кунда туловларни электрон шаклда амалга ошириш жараёнлари жорий қилинмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги ҳамда унинг мутасадди ташкилотлари томонидан Республикада қабул қилинган меъёрий ҳужжатларда келтирилган тартиб ва қоидаларга асосланиб, Е-Хужжат, Е-Хат тизимлари ишлаб чиқилди ва улар бугунги кунда давлат идораларига татбиқ этилмоқда.

Е-Хат муҳофазаланган электрон почта тизими ҳисобланиб, у корпоратив жараёни мижозлар ўртасида муҳофазаланган электрон хабарлар билан алмашишни таъминлайди¹.

Умуман олганда, ҳозирги кунда Республикада электрон ҳужжат айланиши тизимларининг 10 га яқин тури мавжуд. Энг кенг қўлланаётган тизимлар миллий корхоналар ва чет эл компаниялари томонидан ишлаб чиқилган «Гермес», «Евфрат», «Лотус Домино» ва бошқалар. Қўлланилаётган тизимларнинг асосий камчилиги электрон ҳужжатга юридик мақом бериш имконининг йўқлиги ва фойдаланувчилар томонидан ишлатилиш жараёнининг мураккаблиги ҳисобланади.

Ундан ташқари, тизимларнинг асосий қисми Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 29 мартдаги 140-сон Қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари, идоралари, корпорациялари, концернлари, уюшмалари, компаниялари ва бошқа марказий муассасалари аппаратларида иш юритиш ва ижро назоратини ташкил этиш бўйича йуриқнома»си асосида ишлаб чиқилмаган. Тизимларнинг ўзаро ишлай олиш масаласи ҳозирги кунда ҳал қилинмаганлиги ачинарлидир.

Айни пайтда, фақат «Е-Хужжат» тизимидагина юридик мақом бериш имкони мавжуд.

Электрон шаклдаги ҳужжатларнинг ахборот хавфсизлигини таъминлаш, уларнинг мақомини “қоғоз”да битил-

¹ Е-ХАТ муҳофазаланган электрон почта тизими. Алоқа ва ахборотлаштириш соҳаси ахборот-таҳлилий бюллетени. ICTNEWS № 8 16-2010 йил 30 апрель.

ган ҳужжатлар билан тенглаштириш ва уларга юридик мақом бериш масалалари электрон ҳужжатни электрон рақамли имзо билан муҳрланиши орқали ечилади. Шу мақсадда “Ўзбекистон Республикаси Алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги” нинг мутасадди ташкилотлари томонидан электрон рақамли имзонинг миллий андозалари ишлаб чиқилди ва тасдиқланди:

– O‘zDST 1092:2009. “Ахборот технологияси. Ахборотни криптографик тарзда муҳофаза қилиш. Электрон рақамли имзони шакллантириш ва текшириш жараёнлари”.

– O‘zDST 1105:2009. “Ахборот технологиялари. Ахборотни криптографик тарзда муҳофаза қилиш. Маълумотларни шифрлаш алгоритми”.

– O‘zDST 1106:2009. “Ахборот технологияси. Ахборотни криптографик тарзда муҳофаза қилиш. “Хеширлаш” функцияси».

Келтирилган миллий стандартлар Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги томонидан тасдиқланиб, “Ўздавстандарт” да рўйхатга олинган.

Албатта, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни шакллантириш босқичида амалга ошириладиган ишларнинг кўлами ғоятда кенг бўлиб, уларни бажариш учун, биринчи навбатда, идора фаолиятида ахборот технологиялари имкониятларини қўллаб иш юритишга йўналтирилган янги психологик муҳитни шакллантириш ва ходимларнинг янги услубда ишлашлари учун керакли шарт-шароитларни яратиб бериш тақозо этилади.

АҚТни давлат бошқарувига жорий этиш ва ривожлантиришда АҚТни нафақат марказларда, балки республиканинг ҳудудий бошқармаларида ҳам ривожлантиришга катта эътибор берилмоқда.

Шу мақсадда Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг 2008 йил 3 сентябрдаги 08-1-72-сонли топшириғига асосан Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари ҳузурида хўжалик ҳисобидаги (вилоят) компьютерлаштириш марказлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар

Маҳкамаси Раёсатининг 2010 йил 12 апрелдаги 24-сонли мажлис баёнига асосан UZINFOCOM Маркази таркибида «Вилоят компьютерлаштириш марказларига амалий ёрдам бериш гуруҳи» ташкил этилди.

Вилоят компьютерлаштириш марказлари шаҳар ва туман ҳокимликлари ўзларининг ҳудудий бўлинмалари (туман компьютерлаштириш марказлари)га эга.

Ҳозирги кунда республиканинг деярли барча давлат органлари ўз веб-сайтларини яратиб, Интернет тармоғига жойлаштирганлар, улар ишончли равишда фаолият кўрсатмоқда, веб-сайтларни ахборот билан таъминлаш ҳамда ташқи кўриниши (дизайни) талаб даражасида бўлмоқда. ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг Қарорига асосан давлат органларининг расмий веб-сайтларига давлат органларининг ахборот ресурслари мақоми берилган.

Давлат органлари веб-сайтларига кириш мумкинлиги даражаси йилдан йилга ортиб бормоқда. Агар 2006 йилда ҳокимликлар веб-сайтларига кириш мумкинлиги ўртача даражаси 52,5%ни ташкил этган бўлса, 2010 йил натижаси бўйича бу кўрсаткич 92,6% ни ташкил этди¹.

Давлат органлари веб-сайтларини шакллантириш ва ривожлантириш мақсадида UZINFOCOM Маркази томонидан мунтазам равишда давлат органларининг веб-сайтларига кириш мумкинлигининг мониторинги олиб борилади.

АКТни ривожлантириш бўйича қабул қилинган ҳукумат қарорлари, дастурлар ва вазифаларни бажариш натижасида АКТни давлат бошқарувида ривожлантириш ва жорий этиш бўйича қуйидаги натижаларга эришилди²:

– давлат ходимларини компьютер техникаси билан таъминлаш 90 %, марказий аппаратларда локал тармоқларни яратиш 98,3% , ходимларнинг компьютерда иш-лаш кўникмаларини эгаллаш даражаси 68,3% , идора ичида қоғозсиз ҳужжат алмашиш улуши 53% га етди;

¹ Х.А.Мухитдинов. (Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги Бош директори, иктисод фанлари номзоди) Замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан таълим, бошқарув ва иктисодиёт тармоқларини ривожлантиришда кенг фойдаланиш. Маъруза. -Т., 2011.

² Ўша манба.

– «uz» домени зонасида рўйхатга олиш нархи 15 АҚШ долларидан миллий валютага – сўмга ўтказилиб қиймати 6 минг сўмга (яъни 35% га) туширилди:

– 2010 йилда қўшимча 1,5 минг веб-сайт рўйхатдан ўтди ва жами домен номлари сони 11 мингтани ташкил этди (ўсиш 16%) ва ҳ.к.

Қисқаси, бугунги кунда республикада ахборот-коммуникация технологиялари имкониятларидан фойдаланмасдан иш юритадиган ташкилотнинг ўзи қолмади, десак муболаға бўлмайди.

Буларнинг барчаси аҳолида ЎзР Ҳукумати ва унинг кундалик фаолияти ҳақида тўлиқ ва объектив тасаввурнинг шаклланишида муҳим ўрин тутади.

6.2. Давлат органлари бошқарувида “Электрон ҳукумат” тизими ва уни ривожлантириш истиқболлари

Юқорида республикада ахборотлаштириш соҳасида амалга оширилаётган ишларнинг ҳолати, эришилган ютуқлар, истиқболдаги режалар ҳақида маълумотлар ёритилган эди. Ушбу бандда ахборотлаштириш жараёнларини айнан давлат органларининг бошқарув фаолиятига жорий этилаётганлигининг ҳолати, бу йўналишни ривожлантиришдаги мавжуд муаммолар ва уларни бартараф этиш бўйича фикр ва мулоҳазалар келтирилади.

Биринчи навбатда, таъкидлаш жоизки, республика давлат органларининг ахборот-коммуникация воситалари билан таъминланганлиги кундан-кунга кўпайиб бормоқда. Буни “Компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш бўйича Мувофиқлаштирувчи Кенгаш» ҳамда Ўзбекистон Республикаси алоқа ва ахборотлаштириш агентлигининг ҳисобот ҳужжатларида келтирилган материаллар ҳам тасдиқлайди¹.

¹ ЎзРАААда 2010 йил биринчи чорагида АКТни ривожлантириш якунлари яълон килинди. Алоқа ва ахборотлаштириш соҳаси ахборот – таҳлилий бюллетени. ICTNEWS № 8. 2010 йил 16-30 апрель.

Жумладан, давлат органлари марказий аппаратларида локал-компьютер тармоқларини жорий этилганлик даражаси қарийб 90 % ни ташкил этганлиги, давлат бошқарув ва ҳукумат органлари ҳамда уларнинг жойлардаги тузилмаларининг жаҳон Интернет тармоғига уланганлиги 1023 тадан ошиб кетганлиги, ҳокимиятларда “электрон ҳужжат айланиши” тизимини яратиш бўйича ишлар бошлаб юборилганлиги, электрон рақамли имзони жорий этиш бўйича ишлар ниҳоясига етиб қолганлиги, ахборот хавфсизлигини таъминлаш бўйича тегишли норматив ҳужжатлар қабул қилинганлиги ва бошқа ишларни амалга оширилганлигини эътироф этиш мумкин.

2010 йилнинг биринчи чорагига келиб Республикада Интернет фойдаланувчиларининг тахминий сони икки миллион саккиз юз мингдан ошиб кетганлиги қайд этилган¹ бўлса, бу кўрсаткич 2011 йилга келиб 7, 3 миллионни ташкил етди². Бу кўрсаткич аҳолининг қарийб ўн фоизини ташкил этади, яъни ҳар 1000 кишига 100 та Интернет фойдаланувчиси тўғри келади. Агарда ривожланган давлатларда аҳолининг 65-70 фоизи Интернет тармоғида ишлашини назарда тутадиган бўлсак, ушбу соҳани ривожлантириш бўйича ҳали амалга оширилиши керак бўладиган ишларнинг қўламини тасаввур қилиш қийин эмас.

Давлат бошқарувига ахборот-коммуникация технологияларининг имкониятларини жорий этишдан асосий мақсад, яқин келажакда кўрсатилаётган хизматларнинг сифат кўрсаткичларини бир неча поғонага кўтариш, илмий асосда чуқур фикр юритиб, республикада демократлаштириш жараёнларини янада жадаллаштиришдан иборат.

Бундай натижаларга давлат бошқарувини янги сифат даражасида ташкил этиш, яъни “Электрон ҳукумат” ти-

¹ ЎзРААА да 2010 йил биринчи чорагида АКТ ни ривожлантириш яқунлари яълон қилинди. Алоқа ва ахборотлаштириш соҳаси ахборот – таҳлилий бюллетени. ICTNEWS № 8. 2010 йил 16-30 апрель.

² Х.А.Мухитдинов. (Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги Бош директори, иктисод фанлари номзоди) «Замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан таълим, бошқарув ва иқтисодиёт тармоқларини ривожлантиришда кенг фойдаланиш». Маъруза. -Т., 2011.

зими асосидаги фаолият технологиясини ишлаб чиқиш ва уни босқичма-босқич жорий этиш йўли билан эришиш мумкин. Тизимли ёндашиб, давлат хизматларини биринкетин электрон шаклда амалга ошириш кўзланган мақсадга олиб келиши шубҳасиздир.

Ушбу қўлланманинг 4-бобида жаҳондаги ривожланган мамлакатларнинг бошқарувига жорий этилган электрон ҳукумат тизимларининг фаолият тажрибасига асосланиб, ўтиш даврини бошидан кечираётган давлатларнинг бошқарувига электрон ҳукумат тизимини жорий этишда, биринчи навбатда, қандай йўналишларга аҳамият бериш кераклиги тўғрисида фикр ва мулоҳазалар келтирилган эди.

Уларга асосланиб шунини қайд этиш жоизки, мустақилликка эришган мамлакатимизнинг бозор иқтисодиётига ўтишининг дастлабки давридан бошлаб демократик таъмоилларга асосланган давлат бошқарув тизимини шакллантириш ва ривожлантириш мақсадида ўзини-ўзи бошқариш тизимининг самарали механизмларини яратиш ва тартибга солиш бўйича ишлар амалга оширила бошланди ва сезиларли даражадаги натижаларга эришилди - давлат бошқаруви органларининг тузилмалари такомиллаштирилди, айрим бошқарув жараёнлари номарказлаштирилди ва жойларга ўтказилди, давлат хизматларининг янги шакллари юзага келди ва ҳоказо.

Натижада давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг ортиқча кенгайиб кетиши, уларнинг бизнес жараёнларига асосиз аралашув ҳолатлари (бир-неча идора бир ҳужжалик субъектини қайта-қайта текшириши, бизнес юритишнинг ҳужжат юритиш (транзакция) харажатлари қўпайиб кетиши ва бошқа салбий оқибатлар) юзага келишининг олди олинди. Улар маъмурий ислохот доирасида тўлақонли функционал таҳлил ўтказиш асосида амалга оширилди.

Юқорида қайд этилганидек, республикада ахборот-коммуникация соҳасини ривожлантириш азалдан устувор йўналишлардан бири ҳисобланади, лекин айнан электрон ҳукумат тизимини яратишга йўналтирилган ишлар 2004 йилдан бошлаб амалга оширила бошланди, десак

муболага бўлмайди. Шу йили Республикада “Давлат бошқарувида Электрон ҳукумат” мавзуида халқаро анжуман ўтказилди, унда жаҳондаги ривожланган давлатларнинг вакиллари ўз маърузалари билан иштирок этдилар, республика раҳбарияти ва мутасадди ташкилотлари ушбу йўналишни ривожлантириш бўйича режалаштирилган ишлар ҳақида маълумот бердилар.

Сўнг Сирдарё вилояти “Электрон ҳукумат” тизимини яратиш бўйича “Пилот ташкилот” этиб тайинланди ва вилоят ҳокимиятининг бошқарув фаолияти доирасида “Электрон ҳукумат” тизимининг дастлабки вариантини яратиш бўйича “Пилот лойиҳа” тайёрланди ва режалаштирилган ишлар амалга оширила бошланди: вилоят ҳокимияти аппарати ва туман ҳокимиятлари компьютерлаштирилди, ҳужжат айланиши тизими ўрганиб чиқилди ва унинг асосида махсус дастурий таъминот тайёрланди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академиясида вилоят ва туман ҳокимликларининг раҳбар ходимлари учун “Давлат бошқарувида “Электрон ҳукумат” тизими” мавзуида махсус семинар машғулотлари ўтказилди ва ҳ.к.

Пилот лойиҳасида режалаштирилган ишлар ҳар хил объектив ва субъектив сабабларга кўра юз фоиз амалга ошмаган бўлса-да, у республикада электрон ҳукумат тизими услубларини жорий этиш бўйича дастлабки қадам ҳисобланади. Лойиҳа бошқа вилоят ҳокимликларида бошқарув тизимини янги услубда ташкил этиш бўйича ишларнинг “жонланиб” кетишига сабабчи бўлди.

АКТни давлат бошқарувида қўллаш самарадорлигини оширишга хизмат қилиши ва истиқболли эканлиги ҳамда жаҳон тажрибасини эътиборга олган ҳолда Ҳукумат порталини яратиш ва ривожлантириш масаласи республикада электрон ҳукуматни шакллантириш ва ривожлантиришнинг устувор вазифаси қилиб белгиланди.

Қабул қилинган ҳукумат қарорлари ва чора-тадбирлар режасини амалга ошириш натижасида электрон ҳукуматнинг энг муҳим таркибий қисмларидан бири бўлган

Хукумат порталининг динамик веб-сайти 2003 йилнинг сентябрь ойида илк бор ишлаб чиқилди ва www.gov.uz манзили билан Интернет тармоғида жойлаштирилди.

Бугунги кунда ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг «Интернет тармоғида Ўзбекистон Республикасининг Хукумат порталини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2007 йил 17 декабрдаги 259-сон Қарорига асосан Хукумат порталининг янги варианты ишлаб чиқилиб, Интернет тармоғига ўрнатилган. Портал Интернет тармоғида Ўзбекистон Республикаси Хукуматининг расмий давлат ахборот ресурси ҳисобланади. Қарорда Хукумат порталида чоп этилган ахборот оммавий ахборот воситаларида чоп этилган ахборот билан тенг кучга эга эканлиги белгилаб қўйилган.

Хукумат порталининг (12,13,14-расмлар) асосий мақсади қуйидагилардан иборат:

- давлат ахборот ресурсларини шакллантириш ва ривожлантириш, ташкилотлар томонидан юридик ва жисмоний шахсларга интерактив давлат хизматлари кўрсатиш учун мўлжалланган ихтисослаштирилган ахборот тизимларини яратиш;

- тегишли ахборот ресурсларини ташкил этиш ва жойлаштириш йўли билан республика аҳолиси ҳамда халқаро жамоатчилиқни Ўзбекистон Республикаси Хукумати фаолияти, республиканинг ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ҳаётида амалга оширилаётган ислохотлар тўғрисидаги маълумотлар билан мунтазам хабардор қилиб бориш;

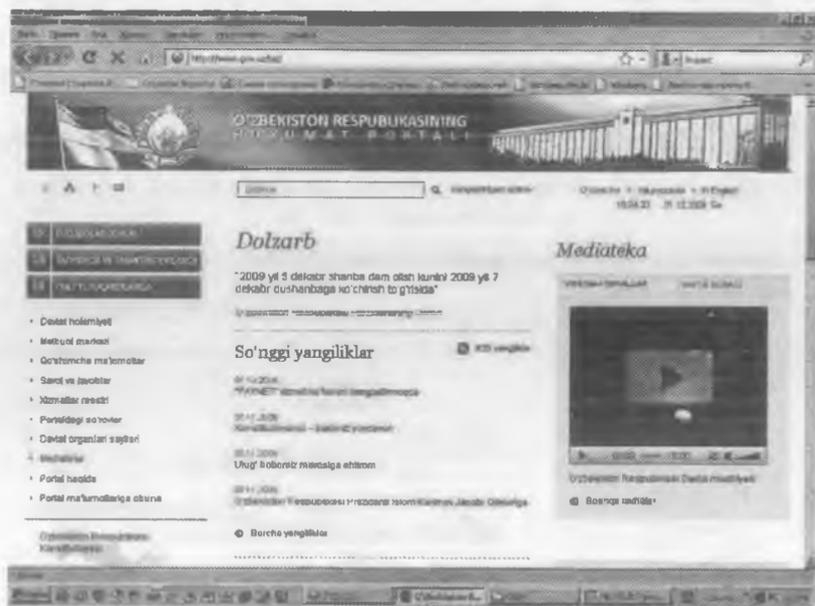
- ташкилотларнинг юридик ва жисмоний шахслар билан ўзаро ҳамкорлигининг самарадорлигини ошириш;

- аҳолини тегишли ташкилотлар билан ўзаро ҳамкорлик қилиш имкониятлари ва тартиботлари тўғрисида хабардор қилиш;

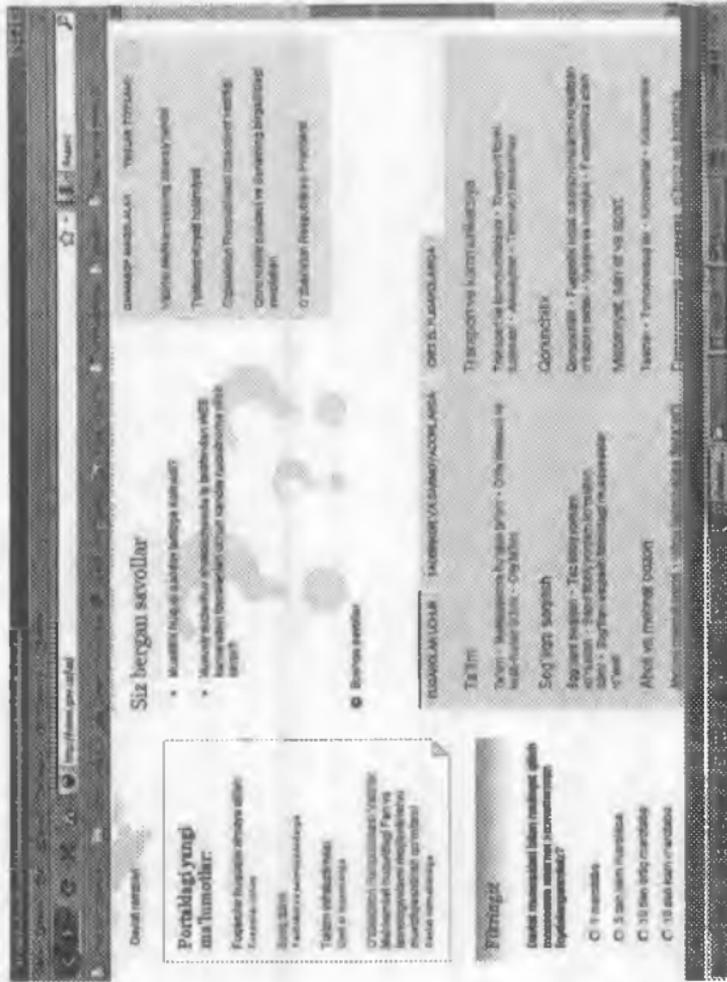
- ахборотларни идоралараро электрон айирбошлашни бирхиллаштириш каби вазифаларни бажариш ҳисобланади.

Порталда Ўзбекистоннинг ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ҳаёти, республиканинг давлат тузилиши тар-

киби, республикани бошқаришнинг давлат, ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий институтлари, мамлакатдаги муҳим воқеалар, ташкилотларнинг фаолияти, шунингдек тузилмаси, функциялари, вазифалари, ваколатлари ва алоқалари, интерактив давлат хизматлари, юридик ва жисмоний шахслар учун рухсат берувчи ҳужжатларни расмийлаштириш ёки олиш шартлари, шакллари, бланкалари, тартиби ва тартиботлари, ташкилотларнинг турли тузилмалари ва давлат ҳокимияти органларидан олинган тадбирлар тўғрисидаги маълумотлар ва бошқа умумий фойдаланиладиган маълумотлар мунтазам равишда ёритиб борилади.

12-расм. Ўзбекистон Республикаси Ҳукумат Портали бош саҳифасининг кўриниши.

13-расм. Ўзбекистон Республикаси Хукумат Портали бош саҳифасининг давоми.

Портал ҳамма категориядаги Интернет фойдаланувчиларининг давлат ахборотлари ва хизматларига чиқишлари учун марказий “нуқта” ҳисобланади.

Порталда Ўзбекистон Республикасининг расмий ахборот ресурслари уч тилда (ўзбек, рус, инглиз) ташкил этилган (манзили: www.gov.uz).

Порталнинг бош саҳифасидан бир нечта давлат органларининг асосий саҳифаларига кириш, республика раҳбарияти, вазирлик ва бошқа идораларнинг Web-саҳифаларига тўғридан-тўғри ўтиш мумкин.

Шунингдек, Порталда республика тўғрисидаги маълумотлар келтирилган, кундалик янгиликлар мунтазам равишда ёритиб борилади. Ҳукумат Порталига янги платформадаги G2B ва G2C модулларининг элементлари жорий этилган¹.

Ҳозирги кунда Ҳукумат портали республиканинг энг кўп мурожаат этиладиган Интернет ресурсларидан бирига айланган. Порталга бир ойда 30 мингдан ортиқ Интернет фойдаланувчилари ташриф буюрадilar, Портал орқали 130 мингдан ортиқ бошқа веб-сайтларга ўтишлар қайд этилган, Портал республикадаги энг машхур 15та веб-сайтлар сарасига кирди².

Шу билан бирга, Интернет тармоғида барча вилоят ҳокимиятларининг Web-сайтлари яратилган, ахборотлари вақти-вақти билан янгиланиб туради, улар Республика Web-Порталига боғланган, яъни www.gov.uz манзилининг бош саҳифасидан исталган вилоятнинг Интернет саҳифаларига чиқиш мумкин.

Ҳукумат портали фойдаланувчиларини Ҳукумат ва давлат органларининг фаолияти ҳақида атрофлича хабардор

¹ Интернет хизматлари – ривожланиш йўлида. Алоқа ва ахборотлаштириш соҳаси ахборот – таҳлилий бюллетени. ICTNEWS № 6 16-31 март 2010 й

² Х.А.Мухитдинов (Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги Бош директори, иктисод фанлари номзоди) «Замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан таълим, бошқарув ва иқтисодиёт тармоқларини ривожлантиришда кенг фойдаланиш». Маъруза -Т., 2011 йил.

қилиш мақсадида UZINFOCOM Маркази томонидан Ҳукумат порталининг мобилъ версияси ишлаб чиқилган ва Интернет тармоғида – www.m.gov.uz манзил бўйича жойлаштирилган.

Портал доирасида интерактив давлат хизматлари (22-чизма) йўлга қўйилган.

Интерактив давлат хизматлари (ИДХ) доирасига идоралар томонидан идораларнинг ахборот тизимлари воситасида телекоммуникациялар тармоғи орқали жисмоний ва юридик шахсларга ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда кўрсатиладиган хизматлар киради. Улар қуйидаги шаклларда кўрсатилади:

- умумий фойдаланиладиган ахборотни эълон қилиш (тарқатиш) – тегишли ахборот тизимлари, шу жумладан, Интернет орқали давлат ахборот ресурсларидан фойдаланиш бўйича хизматларни амалга ошириш;

- электрон ҳужжатларнинг ҳар хил шаклларидан фойдаланиш имкониятини яратиб бериш (бир томонлама ўзаро ҳамкорлик);

- икки томонлама ахборот айирбошлаш - сўров бўйича қабул қилиш, таҳлил ва жавоб юборишни ўз ичига оладиган идора хизматлари (бужуртманомалар ва мурожаатларни тақдим этиш, уларни қайта ишлаш, натижаларини тақдим этиш);

- электрон шаклдаги маълумотлар тўлиқ айирбошланишини амалга ошириш, шу жумладан, пуллик хизматлар кўрсатиш.

Интернетнинг умумий фойдаланиладиган тармоғи воситасида кўрсатиладиган ИДХ фақат идораларнинг расмий веб-сайтлари орқали, шунингдек, Ҳукумат портали орқали кўрсатилиши йўлга қўйилган.

ИДХни ривожлантириш ва жорий этиш, уларнинг сони ва хизмат кўрсатиш сифатини ошириш мақсадида миллий фойдаланувчилар давлат органларининг веб-сайти орқали кўрсатиладиган кўплаб онлайн хизматларидан фойдаланиш имконига эга бўлдилар. Натижада, бугунги кунда давлат бошқаруви ва ҳокимияти органларининг веб-

сайтлари орқали ИДХ асосида 384 турдаги интерактив давлат хизматлари кўрсатилади¹.

Интерактив давлат хизматларининг жорий этилиши давлат функцияларининг бажарилиш самарадорлиги ва тезкорлигининг ошишига, идораларнинг юридик ва жисмоний шахслар ҳамда бошқа давлат органлари билан ўзаро ҳамкорлик даражасининг кенгайишига, ўзаро ҳамкорлик учун сарфланадиган чиқимларнинг қисқаришига, давлат органлари фаолиятининг очиқ-ошкоралик даражасининг ошиши ҳамда ахборот айирбошлашнинг янги механизмлари жорий этилишига олиб келади.

22-чизма. Интерактив давлат хизматларининг схемаси

2010 йилнинг апрель ойида Тошкент шаҳрининг Сергели туманида Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг «Ўзбекистон Хукуматига Мамлакат ривожланиши учун АКТ сиёсатини шакллантириш ва жорий этишда кўмак» (ICTP) ло-

¹ Х.А.Мухитдинов (Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги Бош директори, иктисод фанлари номзоди) «Замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан таълим, бошқарув ва иқтисодийёт тармоқларини ривожлантиришда кенг фойдаланиш». Маъруза. -Т., 2011 йил.

Йиҳасининг ташаббуси билан давлат хизматларини кўрсатиш бўйича «Ягона ойна Маркази» очилди. Ягона ойна Маркази (ЯОМ) давлат хизматларини кўрсатиш шаклини ўзгартирган ҳолда хизматдан фойдаланиш учун керак бўладиган жараёнлар сонини қискартиришга қаратилган давлат хизматларини кўрсатишга янгича ёндашиш ҳисобланади.

Янгиликнинг мазмуни шундан иборатки, фуқаролар учун тақдим этиладиган давлат ва жамсаат хизматлари битта жойда мужассамлаштирилади, фуқаролар эса, вақтларини сарфламасдан, Ягона ойна Марказида турли маълумотномалар, кўчирмаларни олишлари, рўйхатдан ўтишлари, бундан ташқари бошқа хизматлардан фойдаланишлари мумкин. Ушбу ташаббусни амалга ошириш натижасида, ЯОМ фуқаролардан турли талабномаларни олади, уларни қайта ишлайди, сўнгра фуқароларга тайёр ҳужжатларни тақдим этади. Давлат боғлари, турли пуллик давлат хизматлари ва бошқа тўловларни амалга ошириш учун ЯОМ биносида банкнинг бўлими жойлашган. ЯОМ тўфайли туманнинг исталган фуқароси ижтимоий таъминот, халқ таълими, соғлиқни сақлаш, тадбиркорлик билан боғлиқ масалалар, уй-жой-коммунал хўжалиги, иш билан таъминлаш, ер-мулк билан боғлиқ масалаларни ўз вақтини кетказиб, турли идора ва ташкилотларга бормасдан бевосита ЯОМда хал этиши мумкин.

Ҳозирги кунда ЯОМ туман аҳолисига 14 та давлат хизмати томонидан 50 та яқин хизматларни тақдим этмоқда, у қисқа муддат ичида бир қатор ижобий натижаларга эришди: ЯОМга туманнинг 12 мингдан ортиқ фуқароси ташриф бурди, уларнинг 90%и кўрсатилаётган хизматлар сифатидан мамнун бўлишди.

ЯОМнинг автоматлаштирилган ахборот тизими туман ҳокимлигининг функцияларидан келиб чиққан ҳолда фуқаролар ва ташкилотларга кўрсатилаётган хизматлар жараёнини автоматлаштириш ва ахборот қўллаб-қувватлаши учун мўлжалланган. Тизим умумлаштирилган ахборот ресурсларидан фойдаланган ҳолда ахборот технологияларидан кенг фойдаланишга асосланган. Ҳозирги кунда жо-

рий этилган ахборот тизими қоғоз шаклидаги ҳужжат айланишидан қисман воз кечиш имконини берди, бундан ташқари асосий хизматлар билан файллар алмашишини таъминлаш мақсадида электрон алоқани ўрнатиш ва ўз навбатида фуқаролар аризалари бўйича қарор қабул қилишни тезлаштириш бўйича ишлар амалга оширилмоқда. ЯОМда ўрнатилган электрон навбат тизими ташриф буюрувчилар оқимини самарали бошқариш имконини беради.

Ушбу тажрибани келажакда Тошкент шаҳрининг бошқа туманлари ҳамда республиканинг бошқа ҳудудларида ҳам ташкил этиладиган ЯОМларни яратишда қўллаш кўзда тутилмоқда.

Марказ томонидан тақдим этилаётган хизматлар таҳлил қилинганда, биринчи навбатда, аҳоли ижтимоий масалалар билан Марказга мурожаат этганлиги аниқланди.

Жумладан, Марказга ташриф буюрган 12 мингдан ортиқ фуқароларнинг 59%и Марказ томонидан тақдим этилаётган 4 та хизматга мурожаат этган:

халқ таълими туман бошқармаси, бюджетдан ташқари нафақа жамғармаси, маҳалла қўмитаси ва бандликка қўмаклашиш маркази.

Шу билан бирга, 11% аҳоли тадбиркорлик субъектлари бўлиб, улар Марказга тадбиркорлик субъектларини рўйхатга олиш бўйича маслаҳатлар учун мурожаат этганлар.

Ташриф буюрувчилар сонининг ортишига ушбу тумандаги 33 та маҳалла қўмитаси вакиллари томонидан олиб борилган ишлар, жумладан, аҳолини хабардор қилиш, эълонлар бериш, тарғибот-ташвиқот ишлари сабаб бўлди.

«Ягона ойна» маркази ишини такомиллаштириш, замонавий ахборот технологияларидан кенг фойдаланиш, аҳолига интерактив хизматларни тақдим этиш мақсадида «Ягона ойна» марказининг веб-сайти ишлаб чиқилган ва Интернет тармоғида жойлаштирилган - www.biroyna.uz

Ушбу сайт орқали Марказ ҳақида ва кўрсатилаётган хизматлар тўғрисида батафсил маълумот олиш мумкин.

«Ягона ойна» маркази фаолиятини янада ривожлантириш ва уларни оммавийлаштириш, аҳолига кўрсатила-

диган интерактив хизматлар сони ва сифатини ошириш мақсадида яқин йилларда республиканинг ҳар бир туманида шундай марказлар очиб қўзда тутилган. Шу мақсадда, ҳозирги кунда қуйидаги ишлар амалга оширилган:

1. ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг «Давлат хизматларини тақдим этиш учун Маҳаллий давлат ҳокимлиги органлари қошида Ягона ойна марказлари фаолиятини ташкил этиш туғрисида»ги Қарори лойиҳаси ишлаб чиқилган.

2. Ягона ойна марказлари фаолиятини ташкил этиш бўйича Низом лойиҳаси ишлаб чиқилган.

4. Ягона ойна марказининг ташкилий тузилмаси ишлаб чиқилган.

5. Ягона ойна марказлари фаолиятини молиялаштириш манбалари белгиланган.

6. Республикамиз ҳудудлари бўйича 2015 йилга қадар Ягона ойна марказлари сонини ошириш бўйича мақсадли кўрсаткичлар белгиланган.

«Ягона ойна» маркази фаолиятини такомиллаштириш мақсадида унинг ташкилий тузилмасини ишлаб чиқиб, таълим, бандликка қўмаклашиш, нафақа, соғлиқни сақлаш, ер, совуқ ва ичимлик сув билан таъминлаш, тадбиркорларни рўйхатдан ўтказиш ва маслаҳатлар бериш, иссиқлик қуввати, газ таъминоти, электр таъминоти масалалари бўйича мутахассисларни жалб этиш режалаштирилган.

Республика аҳолисига кенг миқёсда интерактив хизматларни кўрсатиш, уларга қулайликлар яратиш, уларнинг вақтини тежаш ва давлат органлари билан ўзаро алоқадорлиги самарадорлигини ошириш мақсадида ҳудудларда 2015 йилга қадар Ягона ойна марказлари сонини ошириш бўйича мақсадли кўрсаткичлар ишлаб чиқилган. Жами 2015 йилнинг охирига қадар республиканинг барча туманларида жами 196 та шундай марказларни ташкил этиш кўзда тутилган.

Мухтасар этиб шунини таъкидлаш жоизки, ахборотлаштириш соҳасида республикамизда охириги йилларда кенг қамровли ишлар амалга оширилди. Ушбу соҳани ривожлантириш бўйича олиб борилаётган ишларнинг ҳар бир йўналиши бўйича алоҳида маълумот тайёрлаш мумкин.

Улар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси таркибидаги “Компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш бўйича Мувофиқлаштирувчи Кенгаш” ҳамда “Алоқа ва ахборотлаштириш” Агентлигининг ҳисоботларида ўз аксини топганлиги сабабли, қуйида фақат олиб борилаётган ишларнинг мақсадли йўналишларини келтиришни лозим деб топдик.

Республикада компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш бўйича амалга оширилаётган ишларни:

- телекоммуникациялар инфратузилмаси ва Интернет тармоғининг миллий сегментини ривожлантириш;

- компьютер техникаси ва замонавий тармоқ ресурслари билан жиҳозланиш кўлами бўйича ривожланган мамлакатлар даражасига нисбатан тобора камайиб бораётган маълум даражадаги мавжуд қоқоқликни бартараф этиш;

- мамлакатнинг ягона ахборот маконини ташкил этиш учун зарур бўлган миллий ахборот ресурслари фондиди мунтазам бойитиб бориш;

- ахборотлаштириш соҳасида юқори малакали кадрларни тайёрлаш;

- ахборотлаштириш соҳасидаги техник воситаларни стандартлаштириш ва сертификатлаштириш жараёнларини ривожлантириш;

- ахборот ресурслари хавфсизлигини таъминлаш каби йўналишларда ташкил этиш ва уларни ривожлантириш кўзланган мақсадга олиб келади, деган хулоса қилиш мумкин.

Банднинг якунида республикада «Электрон ҳукумат» тизимини тизимли равишда ривожлантириш борасида амалга оширилаётган ишларни янада жадаллаштириш мақсадида муаллифнинг фикр ва мулоҳазалари келтирилади.

«Электрон ҳукумат» тизимини республика миқёсида жорий этиш жараёнларини норматив ҳужжатларга асосланган ҳолда ташкил этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Вазирлар Маҳкамасининг фармон ва қарорларида соҳани ривожлантириш бўйича аниқ

кўрсатмалар берилган, белгиланган вазифаларни амалга ошириш мақсадида қонун ҳужжатлари ва бошқа қўшимча норматив ҳужжатлар қабул қилинган.

Лекин уларда белгиланган масалаларнинг бажарилиши айрим ҳолларда тўлиқ амалга ошмай қолаётганлиги ачинарли ҳолдир. Бунга, фикримизча, асосан:

- давлат органлари ходимларининг бир тарафдан ва фуқароларнинг иккинчи тарафдан, давлат хизматларини янги, такомиллаштирилган услубда олиб борилиши ва янги сифат даражасида назорат қилинишига психологик жиҳатдан тайёр эмасликлари;

- жойлардаги давлат органларининг раҳбарлари томонидан «Е-ҳукумат» тизимини ривожлантириш масалари устувор йўналиш ҳисобланмаслиги;

- жорий этиладиган янги технологияларнинг хусусиятларини қабул қила оладиган, улардан самарали фойдалана биладиган юқори “электрон маданият” га эга бўлган мутахассисларнинг етишмаслиги;

- «Е-ҳукумат» имкониятларидан кўпчилик фуқароларнинг хабар топмаганликлари ва улар билан танишгириш етарли даражада йўлга қўйилмаганлиги ва бошқа сабаблар тўскинлик қилмоқда.

Ҳозирги кунда республикаимиз давлат органлари имкониятларидан келиб чиқиб, ўз идораларига ҳар хил андозалар асосида ишлайдиган электрон ҳужжат айланиши тизимини жорий этаяптилар. Уларнинг тури ўндан ортиқ. Энг кенг қўлланилаётган тизимлар миллий корхоналар томонидан ишлаб чиқилган «Гермес», «Е-Ҳужжат», «FIDO-DOCFLOW» тизимлари ва чет эл компаниялари томонидан ишлаб чиқилган «Евфрат», «Лотус/Домино» ва бошқалар.

Қўлланаётган тизимларнинг асосий камчилиги, қўлланманинг тегишли бандларида қайд этилганидек, электрон ҳужжатга юридик мақом бериш имконининг йўқлиги ва кўпгина тизимларнинг фойдаланувчилар томонидан ишлатиш жараёнининг мураккаблиги ҳисобланади.

Тизимларнинг асосий қисми Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 29 мартдаги 140-сон Қарори билан тасдиқланган

«Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари, идоралари, корпорациялари, концернлари, уюшмалари, компаниялари ва бошқа марказий муассасалари аппаратларида иш юритиш ва ижро назоратини ташкил этиш бўйича йўриқнома»си асосида ишлаб чиқилмаган. Тизимларнинг ўзaro ишлай олиш масаласи ҳам ҳал қилинмаган.

Вақт ўтиши билан бундай ҳолатларнинг ортиб бориш эҳтимоли ҳам йўқ эмас. Бунинг олдини олиш учун, албатта, раҳбарият томонидан тасдиқланган юқорида қайд этилган дастур ва лойиҳа ҳужжатлари ишлаб чиқилса ва бундай расмий ҳужжатларда қайси даражадаги давлат органида қандай тизим ишлатилиши кераклиги аниқ кўрсатилса, давлат органининг ҳар бир бўғини учун электрон иш юритиш ҳужжатларининг турлари ва шакллари ишлаб чиқилса, мақсадга мувофиқ булар эди. Чунки маълум бир даражадаги давлат органи ўзига тегишли ҳужжат турлари ва шакллари асосида иш юритади. Бундай ҳужжат турлари ва шакллари бир хил даражадаги ҳамма давлат идоралари учун “ноёб” ҳисобланиши лозим.

Ҳозирги кунда фақат «Е-Ҳужжат» тизимида юридик мақом бериш имкони мавжуд.

Амалдаги қонун ҳужжатларида веб-сайтларга жойлаштирилаётган ахборотларнинг санаси кўрсатилиши ва уларнинг мунтазам янгилаб борилиши белгилаб қўйилган. Веб-сайтлардаги ахборотни янгилаш даврийлиги уларнинг эгалари томонидан кўрсатилган. Қўпгина сайтларда янгилик ва ахборотлар тез-тез (бир ҳафтада камида бир марта) янгилаб борилиши кузатилади, лекин, айрим сайтларда янгилик ва ахборотларнинг янгиланиш даврийлиги бир мунча “чўзилиб” кетиш ҳоллари йўқ эмас. Бундай ҳолатлар, биринчи навбатда, Интернет фойдаланувчиларининг веб-сайт эгаларига бўлган эътиборнинг камайишига сабаб бўлади.

Билдирилган фикрларни яқунлаб, шуни таъкидлаш жоизки, бугунги кунда:

- 1) давлат органларининг фаолиятини электрон ҳукумат услублари асосида олиб борилишининг меъёрий-ҳуқуқий асослари яратилган;

2) Республика “Алоқа ва ахборотлаштириш Агентлиги” ва унинг мутасадди ташкилотлари томонидан давлат органлари фаолиятини электрон шаклда ташкил этилишининг асосий дастурлари ишлаб чиқилган;

3) Республика миқёсида давлат органларининг компьютерлаштирилганлик даражасини “паст” деб бўлмади.

Энг катта муаммо – бу давлат органлари ходимларининг ўз фаолиятларини бир неча йиллар давомида шаклланиб қолган усуллардан воз кечиб, янгича услубда – «Электрон ҳукумат» услублари асосида ташкил этиб иш юритишга ўтишлари ҳисобланмоқда. Афсуски, бундай катта “психологик тўсиқ”ни босиб ўтиш жараёни ғоятда қийин кечаяпти.

Албатта, юқорида қайд этилган муаммоларни бирданга ҳал қилиш мушкул иш. Бу масалага тизимли ёндашиб, яъни «Электрон ҳукумат» услубларини жорий этиш бўйича жойларда амалга оширилаётган ишларни мувофиқлаштирган ҳолда ташкил этиш яқин келажакда кўзланган мақсадга олиб келиши шубҳасиздир.

Савол ва топшириқлар

1. ЎзР Президентининг 2002 йил 30 майдаги Фармони ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 6 июндаги Қарорининг мазмун ва моҳиятини тушунтириб беринг.
2. ЎзРда миллий ахборот тизимини шакллантириш ва ривожлантириш қайси қонун ҳужжатларида ёритилган?
3. ЎзР да ахборотлаштириш соҳасида қабул қилинган асосий қонун ҳужжатларини тавсифлаб беринг.
4. Қандай “Электрон ҳужжат айланиши” тизимларини биласиз? Сизнингча республика давлат органларида қайси тизим қўлланса мақсадга мувофиқ бўлади?
5. Республикада ахборотлаштириш соҳасини янада ривожлантириш учун яна қандай меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиниши зарур деб ўйлайсиз?
6. Республикада “Электрон ҳукумат” тизими услубларини яратиш ва жорий этиш ишлари қайси йиллардан бошлаб ривожлана бошлади?

6. Республика Ҳукумат Портали қандай имкониятларга эга?
7. Интерактив давлат хизматлари қандай хизмат турларини амалга оширади?
8. “Ягона ойна маркази” хизматларини изоҳлаб беринг.
9. Республикада “Электрон ҳукумат” тизимини жорий этиш бўйича қилинаётган ишларни жадаллаштириш йўналишида қандай муаммолар мавжуд ва уларнинг ечимини топиш ишларини қай тарзда амалга ошириш керак деб ҳисоблайсиз?

Хулоса

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси” да (2010 й. декабрь) ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган очиқ демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш йўлида республикамиз олдига қўйилган узоқ муддатли стратегик мақсадлар, яъни замонавий ривожланган демократик давлатлар қаторига кириш, иқтисодиётимизнинг барқарор ўсишини таъминлаш, ҳаёт сифатини яхшилаш ва жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллаш борасидаги саъй-ҳаракатларга бугунги кун нуқтаи назаридан баҳо берилган.

Жумладан, унда бошқарув соҳасидаги вазифаларнинг бир қисмини республика даражасидан вилоят, туман ва шаҳар миқёсига ўтказиш, Ўзбекистонда маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг ноёб шакли бўлган маҳалла тизимини шакллантириш масалаларига алоҳида эътибор қаратилганлиги, ҳозирги пайтда мамлакатимиз аҳолисининг сиёсий-ҳуқуқий маданияти ва ижтимоий онг даражасининг ўсиб бориши, жамиятни демократлаштириш ва либераллаштириш жараёнларининг жадал ривожланиши, юртимизда кўппартиявийлик тизимининг тобора мустаҳкамланиши учун зарур шарт-шароитлар яратилаётганлиги ва уларни янада такомиллаштириш кераклиги тўғрисида аниқ фикрлар келтирилади.

Шу билан бирга, Концепцияда амалга оширилган ва режалаштирилган ислохотларнинг муваффақияти, авваламбор, мамлакатни янада демократлаштириш ва либераллаштириш йўлидаги саъй-ҳаракатлар суръатига, фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигига, уларнинг сиёсий ва ҳуқуқий маданиятининг юксаклиги ва, биринчи навбатда, сиёсий партияларнинг етуклик даражаси, уларнинг Ўзбекистон тақдири ва келажагига дахлдор масъулиятли вако-

латларини ўз зиммаларига олишга қай даражада тайёр эканлигига бевосита боғлиқлиги алоҳида таъкидланади.

Бундай улкан вазифаларнинг ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ) ни қўллагандан туриб ҳал қилинишни тасаввур ҳам қилиб бўлмайди. Зеро бугунги кунда АКТ деярли барча соҳаларга - таълим, маданият ва, умуман кундалик ҳаётга чуқур кириб бормоқда. Давлат бошқарувида АКТни қўллаш ва унинг имкониятларидан фойдаланиш даражаси Ўзбекистоннинг кейинги ривожланишини белгилаб берувчи асосий омиллардан бирига айланмоқда.

Миллий ахборот тизимини шакллантириш, иқтисодиёт ва жамият фаолиятининг барча соҳаларида замонавий ахборот технологиялари, компьютер техникаси ҳамда телекоммуникация воситаларидан фойдаланиш ва жорий этиш масалаларини кенг миқёсда йўлга қўйиш, аҳолининг ахборотга бўлган эҳтиёжини янада тўлароқ қондириш, жаҳон ахборот ҳамжамятига кириб бориш ва жаҳон ахборот ресурсларидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш АКТ соҳасини ривожлантиришнинг асосий вазифаларидан ҳисобланади.

Мазкур ўқув-услугий қўлланма давлат органларининг бугунги кундаги кўп қиррали фаолиятларини, иш юртиш жараёнларини, аҳолига кўрсатадиган хизматларини, бизнес субъектлари билан олиб борадиган муносабатларини замонавий ахборот-коммуникация технологиялари асосида ташкил этиш йўналиши бўйича муаллифнинг Академияда бир неча йил давомида олиб борган изланишлари ва маъруза материаллари асосида яратилган.

Унда ахборот, ахборот технологиялари, ахборот тизимлари, Интернет технологиялари ва уларнинг имкониятлари ҳақида асосий тушунчалар келтирилади. Давлат органи бошқарув жараёнларини “Менежмент” фанида кенг қабул қилинган пирамида шаклида тасвирлаш, унинг ҳар бир босқичида амалга ошириладиган ишларни, айланандиган ва қайта ишланадиган ахборотларни аниқлаш асосида ҳар бир босқич фаолиятини ақс эттирадиган махсус ахборот тизимини яратиш тавсия этилади.

Бундай ёндашув стратегик тактик ва оператив бошқарув жараёнидаги бажариладиган функцияларнинг мос равишда ахборот тизимлар пирамидаси шаклида яратилишига ва кейинчалик улар бир-бирлари билан боғланиб, ягона тил ва андозалар асосида фаолият кўрсатадиган бошқарув ахборот тизимининг шаклланишига асос бўлади.

Бошқарув ва ахборот пирамидаларини ўзаро уйғунлашуви натижасида модуллик, очиқлик, масштабланиш, тарқатилганлик, конфиденциаллик, ҳимояланганлик каби тамойилларга жавоб бера оладиган замонавий бошқарув ахборот тизими яратилиши мумкин.

Услубий қўлланмада барча маъмурий талабларга жавоб бера оладиган худудий ижро ҳокимияти бошқарув ахборот тизимининг замонавий дастурий-техник воситалар асосида яратилиши ва бу борада қўйидаги омилларга алоҳида эътибор берилиши тавсия этилади:

– бошқарув ахборот тизими қўйидаги таркибий қисмлардан иборат бўлиши керак: ахборот фонди, стратегик (юқори босқич), тактик (ўрта босқич) ва оператив (қуйи босқич) бошқарув ахборот тизимлари ҳамда алоқа-коммуникация воситалари;

– бошқарув ахборот тизими олдиндан тузилган аниқ режа бўйича босқичма-босқич амалга оширилиши ва ҳар бир босқичда тегишли дастурий, техник ва коммуникацион ташкил этувчилар ўрнатилиши ва ишга туширилишидан ташқари мазкур функционал бўлак билан ишловчи фойдаланувчиларни компьютер техникаси ва тегишли дастурий таъминот билан ишлашга ўқитиш масалалари ҳам ҳал этилиши лозим.

Қўлланманинг кейинги бобларида давлат органлари ва ҳокимиятларнинг умумий бошқарув фаолиятлари ҳамда иш юритиш жараёнларини «Электрон ҳукумат» услубларини кенг жорий этиш асосида такомиллаштириш бўйича маълумотлар келтирилади.

Давлат бошқаруви органлари ва маҳаллий ҳокимиятлар бошқарув фаолиятларига ривожланган хориж мамлакатларда кенг қўлланилаётган «Электрон ҳукумат» тизи-

мининг услубларининг босқичма-босқич жорий этилиши қисқа муддат ичида ҳудудий давлат идоралари фаолиятидаги ахборотларни шакллантириш, уларни қайта ишлаш, сақлаш ва узатиш борасидаги жараёнларни компьютер ва Интернет технологиялари ёрдамида бошқаришга асос бўлади, бу эса, ўз навбатида, ҳужжатларни сифатли (хато-ларсиз) ва оператив тайёрлаш эҳтимолининг ошишига, давлат идораларининг ўзаро, аҳоли ва бизнес ташкилотлари билан олиб борадиган муносабатларини кенг қамровли таҳлил асосида ташкил этишга, қабул қилинадиган қарорларнинг сифати, тезкорлиги ҳамда кўрсатилаётган хизматлар маданиятининг такомиллаштишига, пировард натижада, давлат бошқарув тизимини фаолиятини демократик тамойилларга асосланиб юритишга сабаб бўлади.

Услубий қўлланмада давлат органлари ва ҳокимиятларнинг бошқарув фаолиятлари ва иш юритиш жараёнларини электрон ҳукумат тизимининг усул ва шакллари асосида ташкил этилиши натижасида давлат идоралари, жамоатчилик ва бизнес тузилмаларига яратиладиган қулайликларнинг тавсифи келтирилади.

Электрон ҳукумат тизимини бир неча босқичда яратиш кўзланган натижага олиб келиши шубҳасиздир. Дастлаб давлат бошқарув идораларида Интранет тармоғини жорий этиш, уларни ўзаро муносабатларини таъминлайдиган давлат бошқарув тизимининг Интернет-Портали ва унинг асосида ягона ахборот ҳудудини шакллантириш, идоралардаги иш юритиш жараёнлари, мувофиқлаштириш масалалари ҳамда аҳоли ва бизнес ташкилотлари билан олиб бориладиган муносабатларни ушбу ахборот ҳудуди асосида амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади. Интернет-Порталнинг мазмуни ва дизайнига қўйиладиган талаблар Интернет-Портал яратиш бўйича тайёрланадиган лойиҳа ҳужжатларида батафсил ёритилиши зарур бўлади.

Давлат органларининг бошқарув жараёнларини замонавий ахборот технологиялари асосида ташкил этиш борасидаги ишларни бошқариш ва мувофиқлаштириш билан биргаликда, жойлардаги давлат идораларида фаоли-

ят кўрсатаётган ходимларнинг малакасини ошириш масаласи ҳам назардан четда қолмаслигига алоҳида эътибор бериш кераклигини таъкидлаш жоиз. Интернет-технологияларида ишлаш тажрибасига эга бўлмаган ходимларни ушбу технологиялар асосида иш юритишга ўргатиш алоҳида масъулиятни талаб этади. Давлат бошқарувидаги ходимларни ўқитиш жараёнлари қуйидаги уч босқичда амалга оширилса, мақсадга мувофиқ бўлади:

- биринчи босқич - давлат идоралари ходимларининг компьютер саводхонлигини ошириш;

- иккинчи босқич - Интернет-технологияларининг имкониятларидан фойдаланиш;

- учинчи босқич - “Электрон ҳукумат” ва унинг шакллари, Интернет технологияси асосидаги “Электрон ҳукумат” тизимини ташкил этиш бўйича жаҳон тажрибаси, Интернет технологиялари асосида “қоғозсиз” иш юритиш, электрон шаклдаги хизматларни ташкил этиш, бизнес тузилмалари билан муносабатларни олиб бориш услубларига ўргатиш бўйича ўқув курсларини ташкил этиш.

Юқорида таъкидланганларнинг барчаси ходимларда “Электрон ҳукумат” услублари асосида иш юритиш кўникмаларининг шаклланишида муҳим ўрин тутди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Фармонлар, қарорлар, қонунлар ва бошқа ҳуқуқий ҳужжатлар

- 1.1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.-Т.: «Ўзбекистон», 1992.
- 1.2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш” тўғрисидаги 3080- сонли Фармони, 2002 йил, 30 май.
- 1.3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 200-сонли Қарори, 2002 йил 6 июнь.
- 1.4. Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонуни, 2003 йил декабрь.
- 1.5. Ўзбекистон Республикасининг “Электрон ҳужжат айланиши тўғрисида”ги Қонуни, 2004 йил апрель.
- 1.6. Ўзбекистон Республикасининг “Электрон тижорат тўғрисида”ги Қонуни, 2004 йил апрель.

II. Китоблар, илмий мақола ва рисоалар

- 2.1. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қонунчилик палатаси ва сенатининг қўшма мажлисида ўқилган маъруза, 2010 й. декабрь.
- 2.3. Давлат бошқарувида ахборот-коммуникация технологиялари. Умумий тушунчалар. Жаҳон тажрибаси. Ўзбекистонда жорий этиш тажрибаси. UNDP. Digital Development Initiative Programme, 2005. 204 б.
- 2.4. Ю.А.Кулаков Ю.А, Луцкий Г.М. Компьютерные сети. «Москва», 1999г.
- 2.5. В.Г. Олифер. Компьютерные сети. Принципы, технологии, протоколы. -М.: “Питер”, 2003. -С. 863.
- 2.6. Э. Таненбаум. Компьютерные сети. 4-издание.
- 2.7. Труды Международного Форума в Президиуме РАН «Россия в электронном мире». День Министерства экономического развития и торговли «Электронная Россия 2002 - 2010 годы».
- 2.8. Т.Н.Нишанбаев. Оптимизационно-имитационные модели и алгоритмы построения и исследования распределенных вы-

- числительных сетей. Авт. диссертации на соискание докт. техн. Наук.- Т.: 1994.
- 2.9. Нишонбоев Т.Н. Windows, Word, ва Internet тизимларида ишлаш "Akademiya", -Т.: 2002. 137 б.
- 2.10. Т.Н.Нишанбаев, А.А.Муксинов. Эффективность применения информационной системы "Электронное правительство", информационно-аналитический журнал "infocom.uz", Ташкент, 2006, март.
- 2.11. Егоров В.К. Эффективное государство: проблемы, дискуссии и решения. Актовая лекция Президент-ректора 11 ноября 2002 г. в РАГС при Президенте РФ.
- 2.12. Корунов С.М. Программа курса «Система государственного и муниципального управления» Уральский государственный университет им. А.М.Горького Институт управления и предпринимательства, 2003.
- 2.13. Изотов Б. С. Проблема защиты информации в деятельности государственных учреждений в рамках Федеральной целевой программы «Электронная Россия».
- 2.14. Т.Н.Нишонбоев . Давлат бошқаруви такомлида "Электрон ҳукумат" тизими // " Ҷамият ва бошқарув ", № 1, 2006
- 2.15. T.N.Nishanbayev, N. B. Usmanova. E – Government Implementation Strategy: Approach for Developing Countries. The 4th international conference on "Application of information and communication technologies". 2010, Tashkent, Uzbekistan.
- 2.16. Т.Н.Нишонбоев. "Электрон ҳукумат" тизими ва унинг аҳборот ресурслари. " Электрон кутубхона тармоқларида фан-таълим аҳборотлари яратиш ва улардан фойдаланиш технологиялари" мавзuidaги халқаро илмий-амалий семинар. -Т., 2010.
- 2.17. Т.Н. Нишонбоев, Д.Ф. Қорабоев, У.В. Содиқов. Интранет муҳитидаги электрон ресурслардан масофавий тарзда фойдаланишни таъкил этиш асослари. "Кутубхона – аҳборот ресурсларидан фан, таълим, маданият ва бизнес соҳаларида фойдаланиш" мавзuidaги 6-халқаро конференция, Тошкент 2010.
- 2.18. Т. Н. Нишонбоев. Давлат органининг бошқарув пирамидаси ва аҳборот тизимларининг уйғунлашуви. // "Ҷамият ва бошқарув", 2-сон, 2010 йил.

III. Интернет материаллари

- 3.1. Понятие электронного правительства (E-Government)
<http://www.bb2ru/articles/urasov/123.html>
- 3.2. Совершенствование деятельности органов государственной власти и местного самоуправления на основе использования

- информационных технологий Часть 2 <http://www.iefb.agturu/dist/biblio/eGovernment/newsletter/issue13.htm>
- 3.3. Современные политические режимы: структура, типология, динамика (учебное пособие) http://www.i-ru/biblio/archive/tsigankov_modern_political_modes/24.aspx
- 3.4. Глобуцкий А.П., Шевчук О.Б. Электронное правительство. — Киев: УМС — Атлант. 2002. www.auditorium.ru/books/6178/
- 3.5. “Электрон хукумат масалалари” Марказининг мақола ва на-шрлари.
www.e-govcompetence.ru
- 3.6. Республика Мордовия: ставка на совместное решение компании «Электронные офисные системы» и корпорации Microsoft http://www.iefb.agtu.ru/dist/biblio/eGovernment/newsletter/issue13/issue13_10.htm
- 3.7. Внедрение Республиканской информационно-аналитической системы — основа формирования «электронного правительства» в Чу-вашской Республике. <http://www.microsoft.com/rus/business/casestudies/chuvashia/>
- 3.8. Шлюз государственных служб Великобритании открывает путь в «электронное будущее»
http://www.microsoft.com/rus/business/casestudies/uk_govgateway/
- 3.9. А.Н. Райков. Менеджмент и корпоративная информационная система - две стороны одной медали. <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/ВРА/45f44ce078b88111c325690400283aff>
- 3.10. Классификация информационных систем. Функциональные возможности, цели и задачи систем определенного класса.
<http://www.sov-tech.ru/synergy/eam/eamarticles/?ID=34>
- 3.11. Менеджмент ИТ. Решения для «электронного правительства».
<http://www.osp.ru/os/2005/04/185524/>
- 3.12. А. Голобуцкий, О. Шевчук. «Электронное правительство» Часть первая. Электронное правительство как концепция государственного управления в информационном обществе <http://glob.narod.ru/egovperru.html>
- 3.13. Игорь Агамирзян, Microsoft Research, сотрудник Европейского исследовательского центра «Майкрософт». Мировой опыт реализации концепции электронного правительства.
http://www.microsoft.com/Rus/Government/analytics/egov_evolution.mspx
- 3.14. Федеральная целевая программа «Электронная Россия на 2002-2010 годы» <http://www.nbu.gov.ua/law/01ru-er.html>

Мундарижа

Кириш	3
I боб. Ахборот технологиялари ва тизимлари. Давлат органларининг ахборот тизимлари	
1.1. Ахборот, ахборот технологиялари ва ахборот тизимлари..	6
1.2 Интернет тизими ва унинг имкониятлари	21
1.2.1 Интернет тармогининг тавсифи ва унинг ривожланиш тарихи	21
1.2.2 Жаҳон ўргимчак тўри: World Wide Web	25
1.2.3 Интернет тармогининг имкониятлари ва улардан давлат бошқарувида фойдаланиш	27
Савол ва топшириқлар	29
II боб. Давлат органининг бошқарув ахборот тизими	
2.1 Ташкилотнинг бошқарув пирамидаси ва унда айланадиган ахборот турлари	31
2.2 Давлат бошқарув органлари тизимининг инфратузилмаси (вилоят ҳокимияти мисолида)	38
2.3 Давлат органининг бошқарув цикли жараёнида ахборот алмашинувини ташкил қилиш асослари. Давлат ахборот ресурслари	55
2.4 Давлат органининг бошқарув пирамидаси ва ундаги ахборот тизимларининг уйғунлашуви (вилоят ҳокимияти мисолида)	64
Савол ва топшириқлар	67
III боб. Ўтиш давридаги давлатлар бошқарувида АҚТ. “Электрон ҳукумат” тизими	
3.1. Бозор иқтисодиётига ўтиш давридаги давлатлар бошқарув тизимида ахборот-коммуникация технологиялари	68
3.2. “Электрон ҳукумат” ахборот тизими ва унинг таркибий модуллари	75
3.3. «Электрон ҳукумат» тизимининг давлатга, аҳоли ва бизнес тузилмаларига яратадиган қулайликлари	79
3.4. Давлат органи бошқарувида “Электрон ҳукумат” тизими. (хориж тажрибаси)	85
Савол ва топшириқлар	111

**IV боб. Ўтиш давридаги давлат бошқарувида “Электрон ҳуку-
мат” тизими услубларини жорий этиш асослари**

4.1. Давлат бошқарувида “Электрон ҳукумат” услубларини босқичма-босқич жорий этиш асослари	112
4.2. “Электрон ҳукумат” тизимининг асосий хизмат турлари ва уларни тақдим этиш йўллари	130
Савол ва топшириқлар	137

**V боб. Давлат муассасаларида Интранет тармоғи асосидаги
электрон ҳужжат айланиши тизими**

5.1. Давлат муассасаларида ҳужжат айланиши тизими. Мавжуд муаммолар	138
5.2. Электрон ҳужжат айланиши тизими	144

5.3. Давлат муассасасининг электрон ҳужжат айланиши tizimi асосидаги иш юритиш технологияси	150
5.4. Электрон рақамли имзо. Асосий тушунчалар	161
Савол ва топшириқлар	169

**VI боб. Ўзбекистон Республикаси давлат органларининг бошқару-
вини «Электрон ҳукумат» тизими орқали ташкил этиш асослари**

6.1. Ўзбекистон Республикасида давлат органлари бошқарувини ахборотлаштириш жараёнларининг тавсифи ..	171
6.2. Давлат органлари бошқарувида «Электрон ҳукумат» tizimi ва уни ривожлантириш истиқболлари	188
Савол ва топшириқлар	204
Хулоса	206
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	211

4320e.

Т.Н. НИШОНБОВ

**ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ ТАКОМИЛИДА
“ЭЛЕКТРОН ҲУКУМАТ” ТИЗИМИ**

«Akademiya»

Тошкент 2011

Муҳаррир ва мусахҳих Г. Абдуллаева

Дизайнер Д. Дўстмухаммедов

Техник муҳаррир Н. Қурбонова

Нашр учун масъуллар Б. Умаров, Д. Қобулова

Нашр. лицен. АЛ №117, 06.10.08. Босишга 29.03.11 йилда рухсат этилди

Бичими 84x108 ¹/₃₂ Офсет босма. Шартли босма табоғи 13.5.

Нашр табоғи 13.0. Адади 120. Баҳоси шартнома асосида.

МЧЖ «YOSH KUCH PRESS MATBUOTI»

Манзил: Тошкент шаҳар. Сўғалли ота 5-уй.